

SUBGENRES, DEIXIS EN COMMUNICATIE IN GRIEKSE DIALOOGPIGRAMMEN

Een vergelijking tussen dialoogepigrammen op steen en literaire
dialoogepigrammen

Daphne de Been (s4601971)
Masterscriptie Oudheidstudies
Griekse en Latijnse Taal- en Letterkunde
Radboud Universiteit Nijmegen
Begeleider: Dr. F. Overduin
Tweede lezer: Prof. dr. A.P.M.H. Lardinois
15-06-2020

Inhoudsopgave

Abstract	3
1. Inleiding	4
1.1 Wat zijn "Dialoogepigrammen"?	4
1.2 De Ontwikkeling van het Dialoogepigram	6
1.3 Leescultuur	6
1.4 Status Quaestionis en Methode	7
1.5 De Dialoogepigrammen van dit Onderzoek	12
2. Subgenres	14
2.1 Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen	15
2.1.1 Zuiver Liefdesepigram	16
2.1.2 Zuiver Overwinningsepigram	17
2.1.3 Zuivere Grafepigrammen en Mengvormen met het Grafepigram	18
2.1.4 Mengvorm met het Grenssteenepigram en het Panegyrisch Epigram	20
2.1.5 Conclusie Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen	22
2.2 Subgenres van de Literaire Dialoogepigrammen	22
2.2.1 Zuivere Grafepigrammen en Mengvormen met het Grafepigram	22
2.2.2 Zuiver Epideiktische Epigrammen	24
2.2.3 Zuivere Liefdesepigrammen en een Mengvorm met het Liefdesepigram	25
2.2.4 Zuiver Skoptische Epigrammen en Mengvormen met het Skoptisch Epigram	26
2.2.5 Zuivere Wijepigrammen en Mengvormen met het Wijepigram	28
2.2.6 Zuiver Bucolische Epigrammen en Mengvormen met het Bucolisch Epigram	29
2.2.7 Zuiver Ekphrastisch Epigram en Mengvormen met het Ekphrastisch Epigram	30
2.2.8 Conclusie Subgenres van de Literaire Dialoogepigrammen	31
2.3 Vergelijking en Verklaring	32
3. Deixis	34
3.1 Deiktische Elementen in de Dialoogepigrammen op Steen	36
3.2 Deiktische Elementen in de Literaire Dialoogepigrammen	43
3.3 Vergelijking en Verklaring	50
4. Sprekers en Adressaten	52
4.1 Sprekers en Adressaten in de Dialoogepigrammen op Steen	52
4.2 Sprekers en Adressaten in de Literaire Dialoogepigrammen	57
4.2.1 Grafepigrammen	58
4.2.2 Bucolische en Ekphrastische Epigrammen	60
4.2.3 Wijepigrammen	61
4.2.4 Epideiktische Epigrammen	63
4.2.5 Liefdesepigrammen	63
4.2.6 Skoptische Epigrammen	64
4.2.7 Conclusie Sprekers en Adressaten in de Literaire Dialoogepigrammen	65
4.3 Vergelijking en Verklaring	66
5. Inhoud	69
5.1 Inhoud van de Dialoogepigrammen op Steen	69

5.2 Inhoud van de Literaire Dialoogepigrammen	74
5.3 Vergelijking en Verklaring	80
6. Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen	82
6.1 Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in de Dialoogepigrammen op Steen	82
6.2 Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in de Literaire Dialoogepigrammen	85
6.3 Vergelijking en Verklaring	92
7. Conclusie	93
7.1 Invloed van de Monumentale Context	95
Bibliografie	97
Primaire Literatuur	97
Secundaire Literatuur	100
Appendix 1: Overzicht Dialoogepigrammen op Steen	106
Appendix 2: Overzicht Literaire Dialoogepigrammen	108
Appendix 3: Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen	109
Appendix 4: Subgenres van de Literaire Dialoogepigrammen	110
Appendix 5: Deiktische Elementen in Dialoogepigrammen op Steen	112
Persoonsdeixis	112
Tijdsdeixis	113
Ruimtedeixis	115
Appendix 6: Deiktische Elementen in Literaire Dialoogepigrammen	116
Persoonsdeixis	116
Tijdsdeixis	118
Ruimtedeixis	120
Appendix 7: Sprekers en Adressaten in Dialoogepigrammen op Steen	121
Appendix 8: Sprekers en Adressaten in Literaire Dialoogepigrammen	125
Appendix 9: Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in Dialoogepigrammen op Steen	130
Type 1	130
Type 2	131
Type 3	132
Appendix 10: Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in Literaire Dialoogepigrammen	133
Type 1	133
Type 2	134
Type 3	136

Abstract

In this master's thesis a comparison has been made between inscribed dialogue epigrams and literary dialogue epigrams from the third century B.C. to the first century A.D. with regard to the subgenres of these epigrams, the use of deixis and the communication structure (the speakers, addressees, content, speaker identification and speaker changes). Possible explanations for the differences and similarities were also considered.

The study has shown that literary dialogue epigrams are more diverse in terms of subgenres, speakers, addressees and content than inscribed dialogue epigrams. With regard to deixis, speaker identification and speaker changes on the other hand, the inscribed and literary dialogue epigrams mainly show similarities. The extent to which the monumental context had an influence on these areas has proved important for explaining the differences and similarities.

First of all, the absence of the monumental context in literary epigrams allowed new subgenres to be introduced into the genre of the epigram. As a result, poets of literary epigrams were able to use the dialogue in more subgenres. Moreover, the loss of the monumental context enabled poets of literary dialogue epigrams to introduce new speakers, addressees and subjects. After all, poets no longer had to take this context into account. Since person deixis, time deixis, the identification of speakers and the indication of speaker changes do not refer to the spatial context, the disappearance of this context did not result in differences between inscribed dialogue epigrams and literary epigrams in these areas.

1. Inleiding

Griekse dialoogepigrammen staan centraal in deze masterscriptie. Er zal een comparatieve studie plaatsvinden waarin een vergelijking wordt gemaakt tussen dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen.¹ Ik heb voor dit onderwerp gekozen naar aanleiding van een collegereeks over Griekse epigrafie en een collegereeks over Griekse, hoofdzakelijk literaire, epigrammen. Bij de laatstgenoemde spraken vooral de dialoogepigrammen mij aan. Aangezien deze ook als inscripties voorkomen heb ik besloten een combinatie te maken. Deze combinatie is met name interessant omdat er nog geen uitvoerige vergelijking is gemaakt tussen dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen.

De bestudeerde periode loopt van de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. In het onderzoek worden ook de epigrammen opgenomen waarvan niet zeker is of zij in deze periode zijn geschreven, maar dit wel een mogelijkheid is. Bij de bestudering van epigrammen zijn meerdere invalshoeken mogelijk. In dit onderzoek wordt gekeken naar de subgenres waartoe de dialoogepigrammen behoren, de deiktische elementen en de communicatiestructuur (de sprekers, adressaten, inhoud, sprekersidentificatie en sprekerswisselingen). Over deze categorieën is oftewel nog weinig geschreven of er zijn nog aanvullingen wenselijk.²

Hieruit volgt de volgende hoofdvraag: *Hoe verhouden Griekse dialoogepigrammen op steen en Griekse literaire dialoogepigrammen zich tot elkaar in de periode van de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. met betrekking tot het subgenre waartoe de dialoogepigrammen behoren, de aanwezigheid van deiktische elementen en de communicatiestructuur (de sprekers, adressaten, inhoud, sprekersidentificatie en sprekerswisselingen) en hoe kan de verhouding worden verklaard?*

In het vervolg van de inleiding wordt allereerst uitgelegd wat er met “dialoogepigrammen” bedoeld wordt. Daarna komen de ontwikkeling van het dialoogepigram en de manier waarop inscripties en literaire epigrammen werden gelezen aan bod. Tot slot wordt een status quaestionis gegeven en worden de methode en het corpus besproken.

1.1 Wat zijn “Dialoogepigrammen”?

In de oudheid betekende het woord “dialoog” (διάλογος in het Grieks en *dialogus* in het Latijn) “gesprek”, “discussie” of “debat” en kon het een filosofische ondertoon hebben. De term

¹ Met “dialoogepigrammen op steen” bedoel ik inscripties (epigrammen die op steen aan ons zijn overgeleverd), terwijl ik met “literaire dialoogepigrammen” de epigrammen bedoel die in de *Anthologia Graeca* als boekepigrammen aan ons overgeleverd zijn.

² Dit wordt in de status quaestionis in §1.4 verder toegelicht.

“dialoguepigrammen” lijkt toen nog niet te zijn gebruikt. In ieder geval vanaf het einde van de negentiende eeuw worden dialoguepigrammen als een aparte categorie beschouwd.³ Voor de definitie van “dialoguepigram” volg ik Kauppinen. Zij definieert dit als een gedicht waarin sprake is van interactie tussen twee of meerdere sprekers.⁴

Het genre epigram is moeilijker te definiëren. Het Griekse woord ἐπίγραμμα, waarvan het woord epigram afkomstig is, werd in eerste instantie gebruikt voor een korte inscriptie (een tekst die op steen is geschilderd of erin is gegraveerd). Dit hoefde geen metrische tekst te zijn.⁵ Mettertijd veranderde de betekenis en begon het woord naar gedichten te verwijzen en werd het vanaf de hellenistische tijd ook gebruikt voor gedichten die geen inscripties waren en ook niet de inhoud hadden van een inscriptie.⁶

De grote verscheidenheid aan inhoud is dan ook de eerste reden dat het genre epigram lastig te definiëren is. Zo zijn er graf- en wijepigrammen, maar bijvoorbeeld ook bucolische en sympotische epigrammen. De tweede reden is dat grenzen tussen epigrammen en andere genres niet altijd duidelijk zijn. Bovendien kunnen epigrammen verschillende functies hebben. Zo worden zij gebruikt voor grafinscripties en recitaties op symposia, maar ook voor instructie en politieke polemieken.⁷ Wel zijn epigrammen vaak kort en zijn zij overwegend geschreven in elegische disticha.⁸

Citroni stelt voor geen allesomvattende definitie te formuleren voor het genre epigram, maar te werken met een lijst van negen kenmerken. Om als epigram bestempeld te worden moet een gedicht aan meerdere van de volgende kenmerken voldoen: (1) kortheid, (2) de aanwezigheid van eigenschappen van inscripties (vooral deiktische elementen), (3) het gebruik van het elegisch distichon, (4) beknoptheid, (5) een tweedelige structuur waarbij het tweede deel het eerste beschrijvende deel verheldert, (6) het gevoel dat een gedicht een afgesloten geheel is, (7) de verbintenis met een bepaalde gelegenheid, (8) het deel uitmaken van een collectie epigrammen en (9) de bekentenis van de auteur dat hij/zij een beperkte toewijding heeft doordat het genre epigram als laag genre wordt beschouwd (uitingen van bescheidenheid komen in meer genres voor, maar vrijwel alleen in epigrammen verbinden dichters hun beperkte artistieke toewijding met het gekozen genre).⁹ Het vijfde, achtste en negende element hebben slechts betrekking op literaire epigrammen.

Deze masterscriptie gaat dus over gedichten die aan meerdere van deze kenmerken voldoen en waarin een gesprek plaatsvindt tussen twee of meerdere sprekers.

³ Hirzel 1895, 400-401.

⁴ Kauppinen 2015, 19-21.

⁵ Citroni 2019, 23; Kauppinen 2015, 3.

⁶ Citroni 2019, 26.

⁷ Citroni 2019, 21-22.

⁸ Kauppinen 2015, 4-5.

⁹ Citroni 2019, 38-40.

1.2 De Ontwikkeling van het Dialoogepigram

De oudste dialoogepigrammen komen uit de archaïsche periode en zijn inscripties. Zij werden vooral gegraveerd op grafmonumenten en waren een variatie op de normale grafinscriptie.¹⁰ Tot in de late oudheid zijn de meeste dialoogepigrammen op steen grafschriften.¹¹

Vanaf de vierde eeuw v.Chr. verschenen er ook literaire dialoogepigrammen, waarin waarschijnlijk onder invloed van andere genres, zoals tragedie, komedie, mime en bucolische en filosofische dialogen uitgebreidere dialogen werden gecreëerd dan in eerdere inscripties.¹² Het aantal literaire epigrammen nam vanaf de derde eeuw v.Chr. toe.¹³ Hellenistische dichters maakten de dialogen complexer en introduceerden hen in andere subgenres dan het grafepigram.¹⁴ Ook experimenteerden sommige dichters met de afwezigheid van de monumentale context¹⁵ en introduceerden zij meer dan twee sprekers of onverwachte adressaten (bijvoorbeeld het achterwerk van een jongen).¹⁶

Vanaf de tweede eeuw v.Chr. verschenen er ook meer dialooginscripties.¹⁷ In de eerste paar eeuwen zijn deze namelijk nog vrij zeldzaam. De meeste dialoogepigrammen op steen zijn geschreven in de eerste drie eeuwen n.Chr. en waren dus name in de Romeinse periode populair.¹⁸

1.3 Leescultuur

De mate van geletterdheid in de oudheid is onduidelijk. Harris beargumenteert dat er geen sprake was van een massale geletterdheid en schat dat vanaf de vijfde eeuw v.Chr. minimaal vijf en maximaal tien procent van de bevolking geletterd was. Hij denkt dat dit percentage toenam in de hellenistische periode en enigszins daalde in de Romeinse periode.¹⁹

In de oudheid werden teksten op een andere manier geschreven en gelezen dan nu. Zo werden er noch leestekens noch woordscheidingen gebruikt. Bovendien lazen mensen vaak hardop of werden zij voorgelezen.²⁰ Zoals Knox echter aantoonde is het mogelijk dat mensen teksten ook in stilte lazen.²¹

¹⁰ Del Barrio Vega 1989, 190; Fantuzzi & Hunter 2004, 306.

¹¹ Kauppinen 2015, 7.

¹² Del Barrio Vega 1989, 190, 197, 201.

¹³ Del Barrio Vega 1989, 197.

¹⁴ Cairns 2016, 389.

¹⁵ Fantuzzi & Hunter 2004, 312.

¹⁶ Rhianus: AP 12.38; Tueller 2008, 202.

¹⁷ Del Barrio Vega 1989, 197.

¹⁸ Fantuzzi & Hunter 2004, 310-311; Kauppinen 2015, 8-9.

¹⁹ Harris 1989, 327-330.

²⁰ Day 2007, 32; Day 2019b, 22; Knox 1968, 435; Meyer 2007, 192.

²¹ Knox 1968, 435.

Tegenwoordig helpen leestekens mensen juist om dialogen te begrijpen. Schmitz zegt dat in de oudheid complexe vormen van communicatie zoals dialogen toch begrepen konden worden door de lange traditie die de dialoog heeft doorgemaakt in het genre epigram. Auteurs probeerden de verschillende mogelijkheden van communicatie uit, waardoor lezers eraan gewend raakten. Bovendien realiseerden mensen zich volgens Schmitz dat er sprake was van een dialoog wanneer zij epigrammen hardop lazen. Op dit moment leenden zij namelijk hun stem aan meerdere sprekers.²² Deiktische elementen konden dan worden gebruikt om de gesprekssituatie duidelijk te maken waarin lezers verschillende rollen speelden en met hun eigen stem of met die van een ander spraken.²³

Vanaf de hellenistische tijd begonnen dichters collecties te maken van hun epigrammen en werden epigrammen in boekvorm gelezen. Hoe zij werden gelezen en geïnterpreteerd hing vervolgens, zoals Gutzwiller beargumenteert, grotendeels af van de context van de epigrammen, oftewel van de ordening.²⁴ Verder toont Cameron aan dat epigrammen mogelijkwerwijs tijdens symposia werden opgevoerd.²⁵

1.4 Status Quaestionis en Methode

De afgelopen twee decennia zijn er veel studies verschenen over Griekse epigrammen. Om te beginnen is in 1998 het boek *Poetic Garlands: Hellenistic Epigrams in Context* van Gutzwiller uitgegeven waarin zij voortborduurde op een studie van Cameron uit 1993. Hierin onderzoekt hij hoe de *Anthologia Graeca* tot stand is gekomen door de verschillende bronnen hiervan te achterhalen.²⁶ Gutzwiller gaat vervolgens in op de originele ordening van de hellenistische epigrammen, die volgens haar noodzakelijk is voor de interpretatie van de epigrammen. Bij de bespreking van de hellenistische dichters komen hun dialoogepigrammen aan bod, maar ze gaat er niet uitgebreid op in.

In 1999 vervolgens is het artikel *Estructura Discursiva en el Epigrama Funerario: La Evolución de un Género* van Díaz de Cerio verschenen waarin zij het ontwikkelingsproces van het grafepigram onderzoekt kijkend naar de discursieve structuur. Zij behandelt zowel grafinscripties als literaire grafepigrammen uit de periode vanaf de zevende eeuw v.Chr. tot de derde eeuw v.Chr. Ook dialogen worden in dit artikel besproken.

²² Schmitz 2010, 28-30.

²³ Day 2019b, 22.

²⁴ Gutzwiller 1998, 5-8.

²⁵ Cameron 1995, 71-103: Cameron laat in dit artikel onder andere zien dat sommige gedichten een symposische setting hebben en dat epigrammen op elkaar lijken te reageren zoals de aanwezigen bij een symposium op elkaar reageerden. Ook raadsels en bespottende epigrammen passen volgens hem goed bij een symposium. Of epigrammen primair voor het opvoeren werden geschreven in plaats van voor een collectie, zoals Cameron beweert, kan met zijn argumenten echter niet met zekerheid gezegd worden.

²⁶ Cameron 1993.

In 2002 is de bundel *Hellenistic Epigrams* verschenen met aandacht voor hellenistische, overwegend literaire, epigrammen. Dialoogepigrammen krijgen in dit boek geen speciale aandacht. Daarna is in 2004 het boek *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry* van Fantuzzi en Hunter uitgekomen waarin een paragraaf is gewijd aan dialoogepigrammen. Hierin wordt gekeken hoe hellenistische dichters van literaire epigrammen omgaan met en variëren op de vanuit de epigrafische traditie bestaande conventies voor dialoogepigrammen. Zij gaan hierbij alleen in op graf- en wijepigrammen.²⁷

Tsagalis heeft vervolgens in 2008 het boek *Inscribing Sorrow: Fourth-Century Attic Funerary Epigrams* uitgegeven over Attische grafinscripties uit de vierde eeuw v.Chr. Hij richt zijn aandacht onder andere op deiktische elementen hierin, waarbij hij kijkt naar vormen van ruimtedeixis bij gnomische uitspraken²⁸ en naar plaats aanduidende deiktische elementen in het algemeen.²⁹ Verder zegt hij over dialoogepigrammen op steen dat dialogen op twee manieren gebruikt worden: als vraag-antwoordmiddel om de noodzakelijke informatie aan onwetende lezers te vertellen en als een gesprek, gesitueerd bij het graf, tussen de dode en een verwante die bekend is met enkele details van het leven van de overledene.³⁰

In hetzelfde jaar is de monografie van Tueller verschenen (*Look Who's Talking: Innovations in Voice and Identity in Hellenistic Epigram*). Hierin kijkt hij naar de innovaties in literaire epigrammen in de hellenistische periode op het gebied van bestaande conventies met betrekking tot de spreker, adressaat en inhoud. Hij heeft vooral aandacht voor Callimachus, Theocritus, Asclepiades en Posidippus. De dialoogepigrammen komen kort aan bod en Tueller geeft weer hoe hellenistische dichters konden experimenteren met de dialogen die zij kenden van pre-hellenistische inscripties, bijvoorbeeld door sprekers toe te voegen.³¹

De bundel *Archaic and Classical Greek Epigram* verscheen in 2010 en bestudeert de periode voor het hellenisme. Tueller schrijft hierin over de rol van de voorbijganger in archaïsche en klassieke epigrammen en gaat hierbij kort in op dialoogepigrammen op steen.³²

Vervolgens is in 2016 Cairns' boek *Hellenistic Epigram: Contexts of Exploration* uitgegeven. Hierin gaat hij kort in op de manier waarop sprekerswisselingen worden aangegeven in literaire dialoogepigrammen.³³ In de afgelopen vijf jaar zijn verder nog twee bundels verschenen over epigrammen. De bundel *Dialect, Diction, and Style in Greek Literary and Inscribed Epigram* uit 2016 gaat over het taalgebruik en de stijl van literaire epigrammen en die op steen uit verschillende

²⁷ Fantuzzi & Hunter 2004, 306-328.

²⁸ Tsagalis 2008, 22-26.

²⁹ Tsagalis 2008, 217-219.

³⁰ Tsagalis 2008, 257-261.

³¹ Tueller 2008, 194-202.

³² Tueller 2010, 54-57.

³³ Cairns 2016, 391-403.

perioden. De tweede bundel, *Greek Epigram from the Hellenistic to the Early Byzantine Era*, uit 2019 wordt gekenmerkt door een diachrone aanpak met papers over uiteenlopende onderwerpen.³⁴ In deze bundels komen dialoogepigrammen nauwelijks aan bod.

Ook zijn er twee overzichtswerken verschenen met het epigram als onderwerp die de stand van het onderzoek goed weergeven. Het eerste overzichtswerk, *Brill's Companion to Hellenistic Epigram*, kwam in 2007 uit en het tweede, *A Companion to Ancient Epigram*, in 2019.

Dialoogepigrammen komen in beide werken niet uitgebreid aan bod. Deiktische elementen worden in het tweede overzichtswerk besproken in het hoofdstuk van Day, die de aanwezigheid van deze elementen bespreekt in enkele inscripties uit de archaïsche en klassieke tijd.³⁵

Naast deze boeken en bundels over Griekse (en Latijnse) epigrammen zijn er ook enkele studies verschenen specifiek over Griekse dialoogepigrammen. Del Barrio Vega heeft allereerst over de oorsprong en de ontwikkeling van de dialoogepigrammen geschreven in zijn artikel *Epigramas Dialogados: Origenes y Estructura* uit 1989. De epigrammen die hij bestudeert komen uit de vijfde eeuw v.Chr. tot en met de derde eeuw n.Chr. Vervolgens analyseert Garulli in het artikel *Conversazioni in Limine Mortis: Forme di Dialogo Esplicite e Implicite nelle Iscrizioni Sepolcrali Greche in Versi* uit 2014 een aantal grafschriften met dialoog, kijkend naar de formele kenmerken van dialoogepigrammen.

Tot slot bestudeert Kauppinen in haar proefschrift *Dialogue Form in Greek Verse Inscriptions with Some Non-Inscriptional Parallels* uit 2015 alle Griekse dialoogepigrammen op steen. Zij richt zich op de sprekers, adressaten, sprekersidentificatie en sprekerswisselingen. Verder vindt er in haar studie enige vergelijking met literaire dialoogepigrammen plaats.

Zoals dit overzicht laat zien ligt vooral bij de literaire dialoogepigrammen de nadruk op de hellenistische periode en hebben de daaropvolgende perioden minder aandacht gekregen. Om inzicht te bieden in de overgang van de hellenistische periode naar de Romeinse periode worden in deze masterscriptie de dialoogepigrammen bestudeerd geschreven vanaf de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. Zo begint de periode in de hellenistische tijd en eindigt zij in de Romeinse tijd, waarin dialoogepigrammen op steen bovendien populair waren.³⁶

De invalshoeken, zoals eerder vermeld, zijn gekozen vanwege lacunes in het onderzoek. Zo is er nog geen overzicht van de subgenres waartoe de dialoogepigrammen behoren. Kauppinen zegt slechts dat de meeste dialooginscripties grafinscripties zijn en geeft dan enkele voorbeelden van subgenres waartoe de overige dialooginscripties kunnen behoren.³⁷ Verder merkt Tueller over

³⁴ Kanellou & Petrovic & Carey, 2019.

³⁵ Day 2019a, 235-239.

³⁶ Fantuzzi & Hunter 2004, 310-311.

³⁷ Kauppinen 2015, 7.

literaire epigrammen in het algemeen op dat hellenistische dichters verschillende subgenres in één gedicht kunnen vermengen.³⁸

Verder is er nauwelijks geschreven over deiktische elementen in dialoogepigrammen, zowel literair als op steen. Alleen Tsagalis en Day besteden enige aandacht aan deiktische elementen in inscripties, zoals hierboven naar voren is gekomen, maar zij gaan niet in op dialoogepigrammen.

Ook het onderzoek naar de communicatiestructuur kan nog worden aangevuld. Wat betreft dialooginscripties geeft Kauppinen een overzicht van de mogelijke sprekers en adressaten.³⁹ Dit overzicht is echter vooral gericht op grafinscripties en niet op andere subgenres waartoe de epigrammen kunnen behoren. Bovendien blijft Kauppinen globaal met haar categorieën sprekers en adressaten. De categorieën “familieleden” en “de dode” kunnen bijvoorbeeld worden uitgewerkt door te kijken wie de familieleden zijn of wie de dode is. Daarnaast gaat Kauppinen niet in op variatie. Ook wat betreft de inhoud is de aandacht gericht op grafinscripties en is er nog weinig naar variatie gekeken.⁴⁰

Voor literaire dialoogepigrammen geldt grotendeels hetzelfde. Ook bij deze epigrammen kan de inhoudelijke variatie nog verder worden uitgewerkt, aangezien er voornamelijk naar graf- en wijepigrammen is gekeken en minder naar dialoogepigrammen behorend tot andere subgenres.⁴¹ Daarnaast geeft Kauppinen wel aan dat in literaire dialoogepigrammen dezelfde sprekers en adressaten kunnen voorkomen als in dialooginscripties, maar gaat zij niet diep in op andere mogelijke sprekers en adressaten.⁴² Bovendien richt Tueller zich in zijn boek over sprekers en adressaten vooral op de derde eeuw v.Chr. en heeft hij weinig aandacht voor dialoogepigrammen.

Verder werkt Kauppinen voor de dialoogepigrammen op steen uit hoe sprekers worden geïdentificeerd en hoe sprekerswisselingen duidelijk worden gemaakt. Naar literaire epigrammen heeft zij echter geen uitgebreid onderzoek gedaan en zij geeft slechts enkele voorbeelden om te laten zien dat de twee soorten dialoogepigrammen overeen kunnen komen. De manier waarop sprekers worden geïdentificeerd en hoe sprekerswisselingen worden aangegeven moeten dus voor literaire dialoogepigrammen nog worden uitgewerkt. Alleen Cairns laat in een aantal hellenistische literaire dialoogepigrammen zien hoe sprekerswisselingen duidelijk worden gemaakt.⁴³

Tot slot is er nog geen uitvoerige vergelijking gemaakt tussen dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen wat betreft de mogelijke subgenres, deiktische elementen en communicatiestructuur. Alleen wat betreft sprekers, adressaten en inhoud maken Kauppinen en

³⁸ Tueller 2008, 204.

³⁹ Kauppinen 2015, 24-40.

⁴⁰ De standaardelementen van grafinscripties zijn niet door Kauppinen uitgewerkt maar door Bettenworth (Bettenworth 2007, 70-71).

⁴¹ Fantuzzi & Hunter 2004, 306-328.

⁴² Kauppinen 2015, 24-40.

⁴³ Cairns 2016, 391-403.

Fantuzzi en Hunter een oppervlakkige vergelijking. Zij noemen een aantal literaire epigrammen als voorbeelden om te laten zien hoe auteurs van literaire epigrammen overeenkomen of spelen met de conventies van de dialoogepigrammen op steen wat betreft spreker, adressaat en inhoud.

Vanuit deze lacunes heb ik de volgende hoofdvraag opgesteld: *Hoe verhouden Griekse dialoogepigrammen op steen en Griekse literaire dialoogepigrammen zich tot elkaar in de periode van de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. met betrekking tot het subgenre waartoe de dialoogepigrammen behoren, de aanwezigheid van deiktische elementen en de communicatiestructuur (de sprekers, adressaten, inhoud, sprekersidentificatie en sprekerswisselingen) en hoe kan de verhouding worden verklaard?*

Deze hoofdvraag beantwoord ik aan de hand van de volgende deelvragen:

1. Tot welk subgenre of welke subgenres behoren dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen?
2. Welke deiktische elementen zijn zichtbaar in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen?
3. Wie zijn per subgenre de sprekers en adressaten in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen?
4. Welke informatie wordt er per subgenre gegeven in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen?
5. Hoe worden sprekers geïdentificeerd in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen?
6. Hoe worden sprekerswisselingen aangegeven in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen?

De eerste vier deelvragen worden ieder in een apart hoofdstuk beantwoord en beslaan H2 tot en met H5. Het zesde hoofdstuk beantwoordt deelvragen vijf en zes. De masterscriptie wordt afgesloten met een conclusie waarin een antwoord op de hoofdvraag wordt geformuleerd.

Bij iedere invalshoek worden eerst de dialoogepigrammen op steen behandeld en daarna de literaire dialoogepigrammen. Voor het onderzoek wordt gebruikt gemaakt van reeds bestaande theorieën en van de methode van *close reading*. Ieder hoofdstuk wordt afgesloten met een vergelijking en met een mogelijke verklaring of mogelijke verklaringen voor de overeenkomsten en/of verschillen.

Voordat ik begin aan hoofdstuk 2 wordt eerst het corpus van dit onderzoek vastgesteld.

1.5 De Dialoogepigrammen van dit Onderzoek

In dit onderzoek worden dialoogepigrammen uit de periode van de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. bestudeerd. Dit zijn 28 inscripties en 46 literaire epigrammen. Voor het verzamelen van de dialoogepigrammen heb ik het overzicht van Kauppinen gebruikt bestaande uit alle Griekse dialoogepigrammen op steen vanaf de zesde eeuw v.Chr. tot de late oudheid en alle literaire dialoogepigrammen in de *Anthologia Graeca*.⁴⁴ Voor de inscripties houd ik haar datering aan.⁴⁵ Verder zal ik, wanneer mogelijk, alle edities van inscripties bekijken en verschillende lezingen aangeven.⁴⁶

Metrische inscripties zijn zeldzamer dan proza-inscripties.⁴⁷ Metrische inscripties met een dialoog komen vervolgens nog minder voor. Van de 28 dialoogepigrammen op steen komen er tien uit de hellenistische tijd (± derde eeuw v.Chr. – ± eerste eeuw v.Chr.). De overige achttien zijn afkomstig uit de Romeinse tijd, waarin het dialoogepigram populair werd.⁴⁸

De dialooginscripties komen uit verschillende delen van de Grieks-Romeinse wereld: Klein-Azië (11), Griekse eilanden (6), continentaal Griekenland (3), Egypte (2), Italië (2), Palestina (1), het Zwarte Zeegebied (1) en onbekend (1). Verder zijn inscripties, in tegenstelling tot literaire epigrammen, overwegend anoniem.⁴⁹

Er is een groter aantal literaire dialoogepigrammen dat gelijkmatiger over de eeuwen is verdeeld dan de inscripties. Van de 46 dialoogepigrammen komen 27 uit de hellenistische periode en 19 uit de Romeinse periode. De meeste epigrammen zijn geschreven in de derde eeuw v.Chr., toen schrijvers met de dialoog begonnen te experimenteren,⁵⁰ en de eerste eeuw n.Chr., overeenkomstig met de populariteit van de dialoog in de metrische inscripties.⁵¹

De literaire epigrammen zijn afkomstig uit de *Anthologia Graeca*, een bloemlezing van epigrammen die vanaf de zesde eeuw v.Chr. tot en met de zesde eeuw n.Chr. zijn geschreven. De bloemlezing bestaat uit de *Anthologia Palatina* (boek 1-15) en de *Anthologia Planudea* (boek 16). De *Anthologia Palatina* is naast enkele toevoegingen de collectie epigrammen die Kephalaas aan het

⁴⁴ Kauppinen 2015, 211-218; Kauppinen neemt in haar overzicht ook een literair dialoogepigram van Meleager op waarin de ik-persoon een gesprek heeft met zichzelf (Meleager: AP 12.117). Aangezien ik dialoog heb gedefinieerd als een gesprek tussen twee of meer sprekers, zal dit gedicht niet in deze masterscriptie worden opgenomen.

⁴⁵ Zij baseert de datering op de lettervormen wanneer zij de steen zelf heeft gezien en in andere gevallen volgt zij de al bestaande tekstedities (Kauppinen 2015, 8).

⁴⁶ Ik heb toegang tot de volgende edities: *Inscriptions Métriques de l'Égypte Gréco-Romaine*, *Griechische Grabgedichte* (GG), *Griechische Vers-Inscripten* (GVI), *Inscriptiones Creticae* (IC), *Inscriptiones Graecae* (IG), *Sardis 7*, *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten* (SGO) en *Supplementum Epigraphicum Graecum* (SEG); In deze masterscriptie wordt voor de dialoogepigrammen op steen de editie van Merkelbach en Stauber (SGO) gebruikt of die van Peek (GVI) als de inscriptie niet in de SGO voorkomt. Wanneer de inscriptie in beide niet voorkomt wordt vermeld welke editie is gebruikt.

⁴⁷ Citroni 2019, 24.

⁴⁸ Fantuzzi & Hunter 2004, 310-311; Zie Appendix 1 voor een overzicht van de dialoogepigrammen op steen.

⁴⁹ Kauppinen 2015, 10.

⁵⁰ Tueller 2008, 195.

⁵¹ Zie Appendix 2 voor een overzicht van de literaire dialoogepigrammen.

einde van de negende eeuw heeft samengesteld. De *Anthologia Planudea* bestaat uit de epigrammen die wel in de collectie van Planudes uit het einde van de dertiende eeuw staan en niet in die van Kephala. De epigrammen in de *Anthologia Graeca* zijn grotendeels thematisch geordend en ieder boek heeft zijn eigen thema.⁵²

In de *Anthologia Graeca* worden epigrammen toegeschreven aan auteurs wat datering mogelijk maakt.⁵³ Zo heeft ten eerste Anyte in de vierde of derde eeuw v.Chr. een dialoogepigram geschreven. De auteurs van de literaire dialoogepigrammen uit de derde eeuw v.Chr. zijn Callimachus (5), Leonidas van Tarentum (3), Dioscorides (1), Nicias (1), Posidippus (1), Rhianus (1), Theodoridas (1) en Theaetetus (1). Antipater van Sidon heeft de vier dialoogepigrammen uit de tweede eeuw v.Chr. geschreven. In de eerste eeuw v.Chr. hebben Meleager (3), Archias (1), Philodemus (1), Philetas van Samos (1) en Tullius Flaccus (1) dialoogepigrammen geschreven. De dialoogepigrammen uit de eerste eeuw v.Chr. of eerste eeuw n.Chr. zijn van Antipater van Thessalonikè (1), Automedon (1) en Marcus Argentarius (1). Strato heeft tussen de eerste eeuw v.Chr. en de tweede eeuw n.Chr. twee dialoogepigrammen geschreven. Als laatste zijn de epigrammen uit de eerste eeuw geschreven door Antiphilus van Byzantium (3), Lucillius (3), Philippus (3), Nicarchus (2), Antiphilus (1), Erycius (1), Leonides van Alexandrië (1) en Tullius Geminus (1).

⁵² Maltomini 2019, 220-222.

⁵³ Voor de datering is gebruik gemaakt van Brill's New Pauly Online.

2. Subgenres

In dit hoofdstuk wordt in kaart gebracht voor welk subgenre of voor welke subgenres auteurs van inscripties en literaire epigrammen de dialoog gebruikten, aangezien dit nog niet eerder gedaan is. In de inleiding is naar voren gekomen dat het moeilijk is het genre epigram te definiëren door de variatie in inhoud. Er zijn dan ook vele subgenres waartoe dialoogepigrammen kunnen behoren. De subgenres die in deze masterscriptie worden onderscheiden zijn gebaseerd op die in de secundaire literatuur worden gehanteerd.⁵⁴

Om te beginnen zijn er bucolische epigrammen geschreven. Stanzel noemt een aantal kenmerken van dit soort epigrammen, zoals de beschrijving van een *locus amoenus*, het maken van muziek en de aanwezigheid van herders, Daphnis, nimfen, Pan en Priapus. Een overkoepelend thema is volgens hem de interesse in de landelijke wereld.⁵⁵

Verder zijn er ekphrastische en epideiktische epigrammen. De ekphrastische gedichten hebben kunstige objecten als onderwerp.⁵⁶ Epideiktische epigrammen zijn moeilijker te definiëren.⁵⁷ Gutzwiller doet een poging en geeft aan dat epideiktische epigrammen duidelijk boekpoëzie zijn en vaak een beeld schetsen of een object beschrijven (het beschrijven van een object valt in mijn definitie echter onder ekphrastische epigrammen).⁵⁸

Andere subgenres zijn grafepigrammen, historische epigrammen en liefdesepigrammen. De historische epigrammen gaan over historische personen en gebeurtenissen.⁵⁹ Daarnaast komen orakels, overwinningsepigrammen en panegyrische epigrammen voor. Panegyrische epigrammen worden gekenmerkt door prijzende elementen en ontwikkelden zich in de hellenistisch periode, maar bloeiden pas op in de Romeinse periode.⁶⁰

Verder zijn er politieke epigrammen, protreptische epigrammen en raadselepiogrammen. Protreptische epigrammen hebben aansporing als doel. In het woord “protreptisch” is immers het Griekse woord *προτρεπτικός* (“aansporend”) te zien.

Als laatste komen ook skoptische epigrammen, sympotische epigrammen en wijepigrammen voor. Het woord “skoptisch” is gerelateerd aan het Griekse woord *σκώπτω* (“bespotten”). Skoptische epigrammen zijn dus bespottend en grappig bedoeld. Misogynie en de paradox zijn terugkerende

⁵⁴ Het lemma “epigram” is geraadpleegd in Bing & Bruss 2007, in Harder & Regtuit & Wakker 2019, in Henriksén 2019; De subgenres die hier worden genoemd zijn algemeen voorkomende subgenres. Er zijn echter ook specialistischere subgenres, bijvoorbeeld de lithika, oionoskopika en tropoi van Posidippus. Voor meer informatie over deze subgenres zie Acosta-Hughes & Kosmetatou & Baumbach 2004.

⁵⁵ Stanzel 2007, 351; Voor een andere opvatting over wat epigrammen bucolisch maakt zie Rossi 2001.

⁵⁶ Männlein-Robert 2007, 252.

⁵⁷ Zie hiervoor Lauxtermann 1998, 525-537.

⁵⁸ Gutzwiller 1998, 316.

⁵⁹ Bravi 2019, 254.

⁶⁰ Coleman 2019, 60.

thema's.⁶¹ Vanaf de eerste eeuw kreeg dit subgenre een literaire status.⁶² Epigrammen worden tot slot symptotisch genoemd wanneer de inhoud een symposiumcontext oproept.

Tueller wijst erop dat hellenistische dichters verschillende subgenres in één epigram met elkaar kunnen vermengen.⁶³ Aangezien dit mogelijk ook in epigrammen uit andere perioden gebeurt, maak ik een onderscheid tussen epigrammen die zuiver tot een subgenre behoren en die tot een mengvorm behoren. Dit toont bovendien al enigszins de inhoudelijke variatie van dialoogepigrammen.

2.1 Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen

De meeste dialooginscripties zijn grafepigrammen, namelijk 25 van de 28 epigrammen. In enkele hiervan is dit subgenre met een ander subgenre vermengd. Vooral panegyrische elementen komen in verschillende grafepigrammen voor, maar vrijwel alleen in epigrammen uit de Romeinse periode, toen het panegyrisch epigram opbloeide.⁶⁴

Dat de meeste dialoogepigrammen op steen grafschriften zijn is niet vreemd aangezien de meeste inscripties grafschriften of wij-inscripties zijn.⁶⁵ Opvallend is dat slechts één dialooginscriptie tot het subgenre van het wijepigram behoort en deze komt uit de vijfde eeuw v.Chr.⁶⁶ Een mogelijke verklaring hiervoor heeft te maken met het feit dat grafschriften met mensen communiceren en wijepigrammen met goden. In wijepigrammen zouden dan niet mensen, zoals in grafepigrammen, maar goden vragen moeten stellen om informatie te winnen. Kauppinen stelt dat goden deze rol niet op zich kunnen nemen.⁶⁷ Zij legt dit vervolgens niet verder uit. Misschien moeten goden al op de hoogte zijn van de informatie waarnaar zij zouden moeten vragen.

De drie overige dialooginscripties behoren ieder tot een ander subgenre. Zo is er een zuiver liefdesepigram, een zuiver overwinningsepigram en een grenssteenepigram gecombineerd met het panegyrisch epigram. In het vervolg worden de vier subgenres waartoe de dialoogepigrammen behoren besproken met hun eventuele mengvormen.⁶⁸

⁶¹ Nisbet 2003, 16-17.

⁶² Coleman 2019, 60; Nisbet 2003, xiv-xv; Nisbet 2007, 353.

⁶³ Tueller 2008, 204.

⁶⁴ Coleman 2019, 60.

⁶⁵ Bettenworth 2007, 69.

⁶⁶ Kauppinen 2015, 27; SGO 1, 01/02/15 = CEG 429.

⁶⁷ Kauppinen 2015, 27.

⁶⁸ Voor een volledig overzicht zie Appendix 3.

2.1.1 Zuiver Liefdesepigram

Slechts één dialooginscriptie uit de bestudeerde periode behoort tot het subgenre van het liefdesepigram. Een liefdesepigram met dialoog is dus uniek.⁶⁹ Het is in de hellenistische periode op een pijler van een grafgebouw geschilderd:⁷⁰

- (Γυνή) Οὐκ ἔχω τί σοι πάθω ἢ τί χαρίσωμαι·
κατάκειμαι μεθ' ἑτέρου, σὲ μέγα φιλοῦσα. |
ἀλλὰ ναι τὴν Ἀφροδίτην μέγα τι χαίρω
4 ὅτι σου θοιμάτιον ἐνέχυρα κεῖται. |
(Ἄνῆρ) ἀλλ' ἐγὼ μὲν ἀποτρέχω, σοὶ δὲ καταλ(ε)ίπω
εὐρυχωρίην πολλήν. πρᾶσσε ὅτ(τ)ι βούλῃ.⁷¹ |
(Γυνή) Μὴ κροῦε τὸν τοῖχον, ψόφος ἐγγείνεται,
8 ἀλλὰ διὰ τῶν θυρῶν νεύμασι κεῖται⁷²

- (Vrouw) Ik weet niet wat ik voor jou voel of wat voor aangenaams ik zou willen doen voor jou;
Ik lig met een ander, hoewel ik zeer van jou houd.
Maar, bij Aphrodite, ik verheug me hierover zeer
4 dat jouw mantel er als onderpand ligt.
(Man) Maar ik ren weg en ik laat voor jou
een grote open ruimte achter. Doe wat jij wil.
(Vrouw) Klop niet op de muur, dat brengt lawaai voort,
8 maar er wordt via de deuren met wenken gecommuniceerd.

Grafgebouwen waren een ontmoetingsplek voor geliefden.⁷³ Het is dan ook aannemelijk dat de sprekers in het epigram geliefden zijn. De vrouw lijkt een buitenechtelijke relatie te hebben (v.2) en tegen haar minnaar te spreken die afscheid van haar neemt (v.5-6). De vrouw geeft hem vervolgens instructies voor de volgende ontmoeting (v.7-8). Deze moet in het geheim plaatsvinden wat erop wijst dat de tegenspreker inderdaad haar minnaar is en niet haar echtgenoot. De uitspraak van de minnaar zou namelijk ook kunnen worden geïnterpreteerd als die van de echtgenoot, die ruimte geeft aan zijn vrouw om vreemd te gaan.

⁶⁹ Een vergelijkbare inscriptie komt uit Myra (SGO 4 17/13/01; datum is onbekend) en bestaat uit een zin die Moschos in een grafgebouw voor zijn geliefde Philista heeft achtergelaten. Deze inscriptie is echter geen dialoogepigram (Merkelbach & Stauber 2002, 63, 327).

⁷⁰ De exacte datum is niet bekend; SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069.

⁷¹ In enkele andere edities wordt πρᾶσσε ὅτ(τ)ι βούλῃ aan de vrouw toegeschreven (Merkelbach & Stauber 2002, 328).

⁷² In plaats van νεύμασι κεῖται wordt ook νεῦμά σ' ἱκ(ν)εῖται ("een wenk bereikt jou") voorgesteld (Merkelbach & Stauber 2002, 328).

⁷³ Merkelbach & Stauber 2002, 327.

2.1.2 Zuiver Overwinningsepigram

Epigrammen die atleten eren voor hun overwinningen kwamen vanaf de hellenistische tijd regelmatig voor.⁷⁴ Het gebruik van een dialoog in overwinningsepigrammen is blijkbaar wel uitzonderlijk, aangezien slechts één dergelijk dialoogepigram is overgeleverd. Dit epigram uit de eerste eeuw gaat over het beeld van Publius Cornelius Ariston dat is opgericht naar aanleiding van zijn overwinning in het pankration. Het is ondertekend met de naam van de auteur, wat bij inscripties niet vaak voorkomt:⁷⁵

- Π(όπλιος) Κορνήλιος Εἰρηναίου υἱὸς
Ἀρίστων Ἐφέσιος, παῖς
πανκρατιαστῆς νεικήσας
4 Ὀλυμπιάδι σζ,
Διὶ Ὀλυμπίῳ.
- οὗτος ὁ παιδὸς ἀκμήν, ἀνδρὸς δ' ἐπικείμενος ἀλκήν,
οὗτος ἐφ' οὗ τὸ καλὸν καὶ σθεναρὸν βλέπεται,
8 τίς πόθεν εἶ; τίνος; εἰπέ· τίνων ἐπινείκια μόχθων
αὐχήσας ἔστης Ζηνὸς ὑπὸ προδόμοις; —
Εἰρηναῖος ἐμοὶ γενέτης, ξένε, τοῦνομ' Ἀρίστων,
πατρίς Ἰωνογενῆς ἀμφοτέρων Ἐφεσος·
12 ἐστέφθην ἀνέφεδρος Ὀλύμπια πανκρατίῳ παῖς
τρισσά κατ' ἀντιπάλων ἄθλα κονεισάμενος.
- Ἀσίδι μὲν πάσῃ κηρύσσομαι, εἰμὶ δ' Ἀρίστων
κεῖνος ὁ πανκρατίῳ στεψάμενος κότινον,
16 Ἑλλὰς ὃν εἶπε τέλειον, ὅτ' εἶδέ με παιδὸς ἐν ἀκμῇ
τὴν ἀνδρῶν ἀρετὴν χερσὶν ἐνενκάμενον.
οὐ γὰρ ἐν εὐτυχίῃ κλήρου στέφος, ἀλλ' ἐφεδρείης
χωρὶς ἀπ' Ἀλφειοῦ καὶ Διὸς ἡσπασάμην.
20 ἐπτὰ γὰρ ἐκ παίδων παλάμας μόνος οὐκ ἀνέπαυσα,
ζευγνύμενος δ' αἰεὶ πάντας ἀπεστεφάνουν.
τοιγὰρ κυδαίνω γενέτην ἐμὸν Εἰρηναῖον
καὶ πάτρην Ἐφεσον στέμμασιν ἀθανάτοις.
24 Τιβερίου Κλαυδίου Θεσσαλοῦ Κῶου πλειστονεΐκου.
- Publius Cornelius Ariston, zoon van Eirenaios
van Efeze, die als kind in het pankration
had overwonnen
4 in de 207de Olympiade,

⁷⁴ Pleket 2014, 102.

⁷⁵ Olympia 5, 225; De editie van Kauppinen is hier geciteerd.

voor de Olympische Zeus.

- Jij, degene die dichtbij het hoogtepunt van de jeugd bent en bij de kracht van een man,
degene bij wie schoonheid en kracht wordt gezien,
8 wie ben jij en waar kom jij vandaan? Wiens zoon ben jij? Vertel; opgeschept hebbend over welke inspanningen van de overwinning sta jij in de hallen van Zeus? — Mijn vader is Eirenaïos, vreemdeling, en mijn naam Ariston, van beiden is het vaderland het Ionische Efeze;
12 Ik was als kind op de Olympische Spelen zonder vrijstelling te hebben gekregen voor het pankration gekranst, nadat ik voor mijn tegenstanders drie prijzen met stof had bedekt.
- Ik word in geheel Azië verkondigd, en ik ben Ariston
degene die was gekranst met wilde olijftakken voor het pankration,
16 die Hellas volmaakt noemde toen zij mij zag op het hoogtepunt van mijn jeugd, nadat ik met mijn handen de dapperheid van mannen had gebracht. Want niet door geluk met loting kreeg ik een krans, maar zonder vrijstellingen te hebben gekregen werd ik begroet door Alpheius en Zeus.
20 Want ik stopte als enige van zeven jongens niet met gevechten, maar ik, wanneer ik werd samengevoegd, heb hen allemaal van de krans beroofd. Zo dan eer ik mijn vader Eirenaïos en mijn vaderland Epheze met mijn onsterfelijke kransen.
24 Van Tiberius Claudius Thessalos van Kos, winnaar van vele wedstrijden.

2.1.3 Zuivere Grafepigrammen en Mengvormen met het Grafepigram

De meeste dialoogepigrammen op steen zijn zuivere grafepigrammen, namelijk 20 van de 28 inscripties. Deze inscripties maken echter slechts een klein deel uit van het totaal aantal Griekse grafinscripties geschreven in de gehele Griekse wereld tussen de derde eeuw v.Chr. en eerste eeuw n.Chr. Dialogen in grafschriften zijn eerder een uitzondering dan de norm en waren een variatiemiddel. Deze functie had de dialoog al vanaf de archaïsche tijd.⁷⁶

Een goed voorbeeld van een zuiver grafepigram met dialoog is een grafschrift uit de eerste eeuw:⁷⁷

Μηνόδωρε Ἀπολλωνίου, χαῖρε.
φράζε τέην πάτριν, τεὸν οὔνομα καὶ μόρον αὔδα,
καὶ ποσέτης, λίπεις δ' εἴ τι παρ' ἀμερίοις. —
πατρὶς ἀλυστέφανός με γοναῖς ἔσπιρε Σινώπη,

⁷⁶ Fantuzzi & Baumbach 2004, 306.

⁷⁷ GVI 1869.

- 4 οὔνομα δ' οἰχομένου Μηνεόδωρος ἔφυ·
πολλὰ δὲ δυσμενέων ἔναρα βροτόεντα δαΐξας
κεῖμαι δουριτυπῆς ἐν χθονὶ Βοσπορίδι·
ἔξ δεκάδας λυκάβας κεκορώνικε, τέκνα δὲ λίπω
8 καὶ τὴν ἐν λέκτροις στεργομένην γαμέτιν. –
εὐσεβέων ναίοις ἱερὸν δόμον· ἦσθα γὰρ ἀεὶ
καὶ φθίμενος καὶ ζῶν πᾶσι ποθεινότατος.

Menodoros, zoon van Apollonios, gegroet.

Noem jouw vaderland, jouw naam en vertel over jouw dood,

en hoe oud jij was, en of jij iets achterlaat voor de sterfelijken. –

Mijn met de zee omkranste vaderland Sinope heeft mij voortgebracht voor mijn ouders,

- 4 en de naam van degene die wegging was Meneodoros;
ik, nadat ik veel bloederige buit van de vijanden had verscheurd,
lig getroffen door een speer in het land van Bosporos;
het pad van het licht heeft zes decennia voltooid, en ik liet kinderen achter
8 en mijn echtgenote die in bed werd liefgehad. –
Moge jij het heilige huis van de gelukzaligen bewonen; want jij was altijd,
zowel dood als levend, degene naar wie het meest verlangd werd door allen.

Naast zuivere grafschriften zijn er ook vijf epigrammen waarin het grafepigram met een ander subgenre is vermengd. In vier van de gevallen zijn prijzende elementen toegevoegd en is het grafepigram dus vermengd met het panegyrisch epigram. Het vijfde epigram is een combinatie van een grafepigram met een ekphrastisch epigram en raadsel. Hierin wordt de grafstele beschreven waarop objecten zijn afgebeeld en de letter alfa. De betekenis van de afbeeldingen vormt het raadsel:⁷⁸

ὁ δῆμος Μηνοφίλαν Ἑρμαγένου.

κομπὰν καὶ χαρίεσσα πέτρος δείκνυσι. τίς ἐντι; —⁷⁹

Μουσῶν μανύει γράμματα· Μηνοφίλαν. —

- 4 τεῦ δ' ἔνεκεν στάλα γλυπτὸν κρίνον ἡδὲ καὶ ἄλφα,
βύβλος καὶ τάλαρος, τοῖς δ' ἔπι καὶ στέφανος; —
ἢ σοφία<μ> μὲν βίβλος, ὁ δ' αὖ περὶ κρατὶ φορηθεὶς
ἀρχὰν μανύει, μουνογόναν δὲ τὸ ἔν,
8 εὐτάκτου δ' ἀρετᾶς τάλαρος μάνυμα, τὸ δ' ἄνθος
τὰν ἀκμὰν, δαίμων ἄντιν' ἐλήισατο. —
κούφα τοι κόνις ἀμφὶ πέλοι τοιγῆδε θανούσῃ,

⁷⁸ Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945.

⁷⁹ De edities van Buckler & Robinson en Kauppinen hebben geen sprekerswisseling.

αἶ, ἄγονοι δὲ γονεῖς, τοῖς ἔλιπες δάκρυα.⁸⁰

Het volk [eert] Menophila, dochter van Hermagenes.

De steen toont mooi ook een verfijnde vrouw. Wie is zij? —

De letters van de Muzen onthullen het: Menophila. —

- 4 Waarom zijn op de stele een lelie en een alpha gegraveerd,
een boek en een mand, en erboven ook een krans? —
Het boek toont haar wijsheid, en de krans die om haar hoofd wordt
gedragen onthult op zijn beurt haar leiderschap, de één dat zij enig kind was,
8 en de mand is een indicatie van haar gedisciplineerde deugd, en de
bloem de bloei die het lot heeft weggenomen. —
Moge het stof licht zijn rondom een dergelijke dode,
en ach, jouw kinderloze ouders, jij hebt tranen voor hen achtergelaten.

Dergelijke raadselgrafschriften, waarbij attributen op het grafmonument werden afgebeeld, kwamen vaker voor in het oosten van de hellenistische wereld vanaf de tweede eeuw v.Chr. tot de eerste eeuw n.Chr. De betekenis van de attributen waren aan de mensen bekend door een gedeelde visuele taal. Dergelijke inscripties waren echter overwegend korter dan het hierboven geciteerde epigram, dat in dit opzicht uniek lijkt.⁸¹

2.1.4 Mengvorm met het Grenssteenepigram en het Panegyrisch Epigram

Een dialoogepigram uit de eerste, tweede of derde eeuw behoort tot het subgenre van het grenssteenepigram en panegyrisch epigram. Het grenssteenepigram is een subgenre dat niet in de bestudeerde literatuur is voorgekomen. Grensstenen, ook wel “horoi” genoemd, moesten eigendom tegen aantasting en schending beschermen. De inscripties op grensstenen zijn vaak kort⁸² en niet metrisch. Deze dialooginscriptie is hierop een uitzondering.

Het dialoogepigram staat op de basis van een grenssteen in de vorm van een leeuw. De leeuw vertelt dat hij het land van Sandaios bewaakt die vervolgens wordt geprezen:⁸³

θηρῶν κράτιστε καὶ | θεῶν μύστα, λέων, |
τίνος φυλάσσεις χώρον | ἐς γένος μακρόν; |
τίς σῆς ὑπάρχει θνητὸς ὦν | τεμῆς, φράσον. |

⁸⁰ Alternatieve lezing van Buckler & Robinson: κούφα τοι κόνις εἰμί· πολλοὶ τοιῆδε θανούση, ἃ γὰ[μ]οι οὐδὲ γονεῖς, τοῖς ἔλιπες δάκρυα (“ik ben als stof licht voor jou; jij, een dergelijke dode, ach, zonder echtgenoot en ouders, er zijn velen voor wie jij tranen hebt achtergelaten”).

⁸¹ Gutzwiller 1998, 265-266; Männlein-Robert 2007, 262-263; Voor meer informatie over de symbolen op de grafmonumenten zie Hesberg 1988, 309-365.

⁸² Lalonde 1991, 5-6

⁸³ SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092.

- 4 ἀνδρῶν ἄριστος καὶ πάτρας | προὔχων ἀνὴρ |
 ἀρετῆς δὲ πάσης στέμμασιν | κοσμούμενος |
 Σανδαῖος, ὃς γῆς δεσπότης | ταύτης κυρεῖ. |

Sterkste van de beesten en ingewijde van de goden, leeuw,
 wiens land bewaak jij voor een lange generatie?
 Welke sterveling ontvangt jouw eer, vertel.

- 4 De beste van de mannen en een man die uitblinkt in zijn vaderland
 en die is uitgerust met kransen van iedere deugd,
 Sandaios, die als meester heerst over dit land.

Dit dialoogepigram lijkt op een dialoogepigram van Antipater van Sidon (dat in de eerste eeuw v.Chr. ook op steen is gegraveerd)⁸⁴ te zijn gebaseerd:⁸⁵

- α. Εἰπέ, λέων, φθιμένοιο τίνος τάφον ἀμφιβέβηκας,
 βουφάγε; τίς τᾶς σᾶς ἄξιος ἦν ἀρετᾶς;
 β. Υἱὸς Θεωδώροιο Τελευτίας, ὃς μέγα πάντων
 4 φέρτερος ἦν, θηρῶν ὅσσον ἐγὼ κέκριμαι.
 οὐχὶ μάταν ἔστακα, φέρω δέ τι σύμβολον ἀλκᾶς
 ἀνέρος, ἦν γὰρ δὴ δυσμενέεσσι λέων.

- a. Vertel, leeuw, os-eter, op de tombe van welke dode sta jij?
 Wie was waardig aan jouw voortreffelijkheid?
 b. Teleutias, de zoon van Theodoros, die verreweg de sterkste
 4 was van allen, zoals ik van de beesten wordt beoordeeld.
 Ik sta niet tevergeefs, maar ik draag een teken van de kracht
 van de man, want hij was zeker een leeuw voor zijn vijanden.

In beide epigrammen spreekt een anonieme voorbijganger de leeuw aan en informeert hij/zij naar de identiteit van de persoon wiens graf of bezittingen hij bewaakt. Verder is het in beide gedichten een eer de leeuw als bewaker te hebben.⁸⁶

⁸⁴ Antipater van Sidon: AP 7.426 = GVI 1834; Het enige verschil is dat de inscriptie in v.1 λέων heeft in plaats van λέων (Peek 1955, 551), omdat de stam van λέων (-οντος) eigenlijk een korte klinker heeft.

⁸⁵ Merkelbach & Stauber 2002, 205; Antipater van Sidon: AP 7.426; Alle literaire dialoogepigrammen zijn afkomstig van de Loeb editie van de *Greek Anthology*.

⁸⁶ Bettenworth 2007, 90-91.

2.1.5 Conclusie Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen

De dialoogepigrammen op steen behoren overwegend tot het subgenre van het grafepigram, hetzij zuiver hetzij vermengd met andere subgenres. Deze grafschriften vormen slechts een kleine groep binnen het totaal aan grafschriften, waaruit kan worden afgeleid dat dialogen als variatiemiddel werden gebruikt en dat grafepigrammen met dialoog uniek zijn. Dit laatste geldt ook voor het liefdesepigram, het overwinningsepigram en het grenssteenepigram met dialoog. Mengvormen tot slot wijzen op inhoudelijke variatie.

2.2 Subgenres van de Literaire Dialoogepigrammen

Na de dialooginscripties worden nu de subgenres waartoe de literaire dialoogepigrammen behoren in kaart gebracht. De literaire dialoogepigrammen zijn verdeeld over boeken 5, 6, 7, 9, 11, 12 en 16 van de *Anthologia Graeca*, wat erop wijst dat dichters dialogen in veel verschillende subgenres gebruikten. De thema's van de boeken komen grotendeels overeen met de verschillende subgenres. Boek 5 is gewijd aan liefdesepigrammen, boek 6 aan wijepigrammen, boek 7 aan grafepigrammen, boek 9 aan epideiktische epigrammen, boek 11 aan feestelijke en skoptische/satirische epigrammen, boek 12 aan epigrammen van vooral pederastische en homo-erotische aard en boek 16 aan epigrammen die alleen in de collectie van Planudes voorkomen. Niet alle epigrammen passen echter qua subgenre in het boek waarin zij staan. Zij behoren bovendien vaak niet zuiver tot dat subgenre.

Er zijn zeven subgenres waartoe de literaire dialoogepigrammen zuiver behoren en twaalf mengvormen. De dialoogepigrammen kunnen, in volgorde van meest naar minst voorkomend, zuiver behoren tot de subgenres van het grafepigram, epideiktisch epigram, liefdesepigram, skoptisch epigram, wijepigram, bucolisch epigram en ekphrastisch epigram. In de mengvormen is minimaal één subgenre aanwezig dat ook zuiver voorkomt. Vooral het grafepigram, maar ook het ekphrastisch epigram, wijepigram en skoptisch epigram worden met verschillende subgenres gecombineerd.⁸⁷

Hieronder volgt een overzicht van de subgenres waartoe de literaire dialoogepigrammen, in de volgorde van meest naar minst voorkomend, zuiver behoren samen met hun mengvormen.

2.2.1 Zuivere Grafepigrammen en Mengvormen met het Grafepigram

Vanaf de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. zijn tien zuivere grafschriften geschreven en zeven waarin het grafepigram met andere subgenres is vermengd. Deze grafschriften

⁸⁷ Voor een volledig overzicht zie Appendix 4.

zijn maar een klein deel van alle grafepigrammen. Boek 7 van de *Anthologia Graeca* is immers aan dit soort epigrammen gewijd en bestaat uit 827 gedichten. Bovendien zijn er nog grafepigrammen die niet in deze anthologie zijn opgenomen.⁸⁸ Ook deze bevatten geen dialoog. Dialogen lijken dus een middel om variatie aan te brengen in grafepigrammen.

Er bestaan vijf mengvormen met het grafepigram. Ten eerste heeft Antipater van Sidon een raadselgrafschrift geschreven waarin het grafepigram gecombineerd is met het ekphrastisch epigram en het raadsel:⁸⁹

- α. Μαστεύω τί σευ Ἄγῖς ἐπὶ σταλίτιδι πέτρᾳ,
 Λυσιδίκᾳ, γλυπτὸν τόνδ' ἐχάραξε νόον'
 4 ἀνία γὰρ καὶ κημός, ὃ τ' εὐόρنيθι Τανάγρα
 οἰωνὸς βλαστών, θοῦρος ἐγερσιμάχας,
 οὐχ ἄδεν οὐδ' ἐπέοικεν ὑπωροφίαισι γυναιξίν,
 ἀλλὰ τὰ τ' ἡλακάτας ἔργα τὰ θ' ἱστοπόδων.
 β. Τὰν μὲν ἀνεγρομέναν με ποτ' εἴρια νύκτερος ὄρνις,
 8 ἀνία δ' αὐδάσει δώματος ἀνίοχον'
 ἱππαστήρ δ' ὅδε κημὸς ἀείσεται οὐ πολὺμυθον,
 οὐ λάλον, ἀλλὰ καλᾶς ἔμπλεον ἀσυχίας.

- a. Ik zoek naar de betekenis waarom Agis op jouw stenen stele,
 Lysidike, deze inscriptie heeft gegraveerd;
 want teugels en een muilkorf en de vogel, uit Tanagra met goede vogels
 4 gekomen, die razend de strijd opwekt,
 bevallen niet aan noch passen bij vrouwen in het huis,
 maar de werken van de spinrokken en van het weefgetouw.
 b. De vogel van de nacht zal mij verkondigen als degene die ooit voor wol werd
 gewekt,
 8 en de teugels zullen mij de beheerder van het huis noemen;
 en deze paardenmuilkorf zal vertellen dat ik niet van veel woorden ben,
 niet spraakzaam, maar vol van mooie stilte.

Dergelijke raadselgrafschriften komen meer voor, maar niet met een dialoog. Er is juist eerder sprake van een monoloog, aangezien iemand bij zichzelf afvraagt wat de symbolen op het graf betekenen. Dit is het geval in het raadselgrafschrift van Leonidas, waarop door Alcaeus en Antipater van Sidon is gevarieerd (dit is niet het hierboven geciteerde epigram).⁹⁰

Naast deze mengvorm zijn er drie mengvormen met het historisch epigram. De epigrammen behorend tot deze mengvormen zijn grafepigrammen voor historische figuren. De mengvormen

⁸⁸ Zoals de grafepigrammen van Posidippus in de Milaanpapyrus.

⁸⁹ Antipater van Sidon: AP 7.424.

⁹⁰ Leonidas: AP 7.422; Alcaeus: AP 7.429; Antipater van Sidon: AP 7.427; Voor een gedetailleerde bespreking van deze drie raadselgrafschriften zie Gutzwiller 1998, 267-271.

bestaan uit de combinatie van het grafepigram met alleen het historisch epigram, met zowel het historisch als ekphrastisch epigram door de toevoeging van een beschrijvend element, of met zowel het historisch als skoptisch epigram door de toevoeging van een spottend en grappig bedoeld element. Bij de laatste twee mengvormen is er dus sprake van drie subgenres in één epigram.

In twee dialoogepigrammen uit de tweede eeuw v.Chr. vervolgens is het grafepigram gecombineerd met het panegyrisch epigram door de aanwezigheid van prijzende elementen. Een voorbeeld hiervan is het epigram van Antipater van Sidon dat bij de dialoogepigrammen op steen is vermeld.⁹¹

2.2.2 Zuiver Epideiktische Epigrammen

De vijf zuiver epideiktische dialoogepigrammen zijn verspreid over de gehele bestudeerde periode. Tot dit subgenre behoren dialoogepigrammen die niet bij andere subgenres passen en die duidelijk geen echte inscripties kunnen zijn. Een voorbeeld is een epigram van Callimachus, waarin een man moet kiezen tussen een huwelijk met een vrouw van dezelfde afkomst of van een betere afkomst. Na het advies om je eigen koers te varen kiest de man de bruid van dezelfde lagere afkomst: ⁹²

Ξεῖνος Ἀταρνεΐτης τις ἀνείρετο Πιττακὸν οὕτω
 τὸν Μυτιληναῖον, παῖδα τὸν Ὑρράδιον
 “Ἄττα γέρον, δοιός με καλεῖ γάμος· ἡ μία μὲν δὴ
 4 νύμφη καὶ πλούτῳ καὶ γενεῇ κατ’ ἐμέ·
 ἡ δ’ ἐτέρη προβέβηκε. τί λώϊον; εἰ δ’ ἄγε σὺν μοι
 βούλευσον, ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω.”
 εἶπεν· ὁ δὲ σκίπωνα, γεροντικὸν ὄπλον, ἀείρας,
 8 “Ἦνιδ’, ἐκεῖνοί σοι πᾶν ἐρέουσιν ἔπος·”
 (οἱ δ’ ἄρ’ ὑπὸ πληγῇσι θεῶς βέμβικας ἔχοντες
 ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ·
 “κείνων ἔρχεο,” φησί, “μετ’ ἵχνια.” χῶ μὲν ἐπέστη
 12 πλησίον· οἱ δ’ ἔλεγον· “Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.”
 ταῦτ’ αἶων ὁ ξεῖνος ἐφείσατο μείζονος οἴκου
 δράξασθαι, παίδων κληδόνα συνθέμενος.
 τὴν δ’ ὀλίγην ὥς κείνος ἐς οἶκον ἐπήγετο νύμφην,
 16 οὕτω καὶ σὺ γ’ ἰὼν τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

Een vreemdeling van Atarneus heeft zo Pittacus
 van Mytilene, zoon van Hyrrhas ondervraagd;

⁹¹ §2.1.4; Antipater van Sidon: AP 7.426.

⁹² Callimachus: AP 7.89; Gutzwiller ziet dit gedicht als een programmatisch epigram en denkt dat dit het eerste gedicht kan zijn geweest van Callimachus' epigramcollectie. Volgens haar verwijst Callimachus met de gekozen bruid naar de gekozen dichtvorm, namelijk korte gedichten (Gutzwiller 1998, 226).

- “Oude vader, een dubbel huwelijk roept mij; één bruid
 4 is wat betreft rijkdom en afkomst overeenkomstig met mij,
 maar de ander overtreft mij. Wat is beter? Vooruit, raad mij aan
 wie van de twee ik naar het huwelijk moet brengen.”
 Hij zei: nadat hij zijn staf had opgetild, het wapen van een oude man;
 8 “Zij zullen aan jou het gehele verhaal vertellen.”
 (en de jongens draaiden de snelle tolleren die zij hadden
 op de brede driesprong rond door klappen.)
 “Volg in hun voetsporen,” zei hij. En hij ging dichtbij
 12 staan, en zij zeiden “ga langs jouw eigen weg.”
 De vreemdeling, luisterend naar die dingen, hield zich er ver van het grotere huis
 te pakken, omdat hij de woorden van de jongens had begrepen;
 en zoals hij zijn lage bruid naar zijn huis bracht,
 16 zo ook moet jij gaan, terwijl jij langs jouw eigen weg gaat.

2.2.3 Zuivere Liefdesepigrammen en een Mengvorm met het Liefdesepigram

Verspreid over de gehele periode zijn vijf zuivere liefdesepigrammen met een dialoog geschreven en één liefdesepigram waarin dit subgenre met een ander subgenre is gecombineerd. Er zijn twee soorten liefdesepigrammen te onderscheiden. Als eerste zijn er erotische liefdesepigrammen die over lust en begeerte gaan.⁹³ Deze epigrammen zijn vaak homo-erotisch en pederastisch van aard. Een voorbeeld is het gedicht van Strato waarin de dialoog wordt naverteld, wat typisch is voor literaire dialoogepigrammen. In dialooginscripties komen navertellingen namelijk nauwelijks voor. De ik-persoon vertelt in dit gedicht over zijn ontmoeting met een jongen tot wie hij zich aangetrokken voelt:⁹⁴

- Εἶδον ἐγὼ τίνα παῖδα †ἐπανθοπλοκοῦντα κόρυμβον,
 ἄρτι παρερχόμενος τὰ στεφανηπλόκια·
 οὐδ’ ἄτρωτα παρήλθον· ἐπιστάς δ’ ἥσυχος αὐτῷ
 4 φημὶ “Πόσου πωλεῖς τὸν σὸν ἐμοὶ στέφανον;”
 μᾶλλον τῶν καλύκων δ’ ἐρυθαίνετο, καὶ κατακύψας
 φησὶ “Μακρὰν χώρει, μή σε πατὴρ ἐσίδῃ.”
 ὠνοῦμαι προφάσει στεφάνους, καὶ οἴκαδ’ ἀπελθὼν
 8 ἐστεφάνωσα θεοῦς, κεῖνον ἐπευξάμενος.

- Zojuist zag ik een of andere jongen die een bloemenkrans vlocht
 terwijl ik langs de plaats ging waar kransen gevlochten worden;
 en ik ging niet ongedeed voorbij; maar nadat ik was blijven staan zei ik
 4 zacht tegen hem: “voor hoeveel verkoop jij jouw krans aan mij?”
 Hij werd roder dan de rozen, en nadat hij zijn hoofd had laten zakken
 zei hij: “Ga ver weg, opdat mijn vader je niet ziet.”

⁹³ Philodemus: AP 5.46; Rhianus: AP 12.38; Strato: AP 12.8; Strato: AP 12.206.

⁹⁴ Strato: AP 12.8.

- 8 Ik kocht als excuus kransen, en nadat ik naar huis was gegaan
heb ik de goden gekroond, na om hem gebeden te hebben.

Daarnaast zijn er liefdesepigrammen die worden gekenmerkt door de aanwezigheid van Eros.⁹⁵ Deze gaan niet over romantische liefde, maar benadrukken juist de last van Eros. Van de twee liefdesepigrammen die tot deze groep behoren is één een zuiver liefdesepigram. Het andere gedicht is een mengvorm van het liefdesepigram met het ekphrastisch epigram en beschrijft het standbeeld van Herakles. Eros wordt hierin als oorzaak van Herakles' neerslachtige uiterlijk genoemd.⁹⁶

- 4 Ἡρακλῆς, ποῦ σοι πτόρθος μέγας, ἢ τε Νέμειος
χλαῖνα, καὶ ἡ τόξων ἔμπλεος ἰοδόκη;
ποῦ σοβαρὸν βρίμημα; τί σ' ἔπλασεν ὧδε κατηφῆ
Λύσιππος, χαλκῷ τ' ἐγκατέμιξ' ὀδύνην;
ἄχθη γυμνωθεὶς ὅπλων σέο· τίς δέ σ' ἔπερσεν;
ὁ πτερόεις, ὄντως εἷς βαρὺς ἄθλος, Ἔρως.

- 4 Herakles, waar is jouw grote knots, of jouw Nemeïsche
mantel, en jouw boog vol pijlen?
Waar jouw gewelddadige kracht? Waarom heeft Lysippus jou zo neerslachtig
gevormd, en jouw pijn in brons vermengd?
Jij bent belast nadat jij bent ontdaan van jouw wapens; en wie heeft jou vernietigd?
De gevleugelde Liefde, werkelijk één zware beproeving.

2.2.4 Zuiver Skoptische Epigrammen en Mengvormen met het Skoptisch Epigram

De vier zuiver skoptische dialoogepigrammen zijn geschreven in de eerste eeuw toen dit subgenre een literair genre begon te worden.⁹⁷ Deze dialoogepigrammen laten thema's zien typisch voor het skoptisch epigram, zoals de paradox en misogynie.⁹⁸ In dit dialoogepigram van Lucillius is bijvoorbeeld misogynie aanwezig.⁹⁹

- 4 Ἀχρὶς ἂν ἦς ἄγαμος, Νουμήνιε, πάντα δοκεῖ σοι
ἐν τῷ ζῆν εἶναι τῶν ἀγαθῶν ἀγαθὰ·
εἴθ' ὅταν εἰσέλθῃ γαμετή, πάλιν εὐθὺ δοκεῖ σοι
ἐν τῷ ζῆν εἶναι πάντα κακῶν τὰ κακά.
ἀλλὰ χάριν τεκνίων—ἔξεις, Νουμήνιε, τέκνα,
χαλκὸν ἔχων· πτωχὸς δ' οὐδὲ τὰ τέκνα φιλεῖ.

⁹⁵ Meleager: 12.101; Tullius Geminus: AP 16.103.

⁹⁶ Tullius Geminus: AP 16.103.

⁹⁷ Nisbet 2007, 353.

⁹⁸ Nisbet 2003, 16-17.

⁹⁹ Lucillius: AP 11.388; Nisbet 2003, 76-77; In Philippus: AP 16.193 wordt gebruik gemaakt van een paradox. Hierin is Hermes, de beschermer van de dieven, degene die een wet tegen stelen maakt.

- Zolang als jij ongehuwd bent, Noumenius, schijnen alle
van de goede dingen in het leven aan jou goed te zijn;
dan, wanneer een echtgenote binnentreedt, schijnen op hun beurt onmiddellijk
4 alle van de slechte dingen in het leven slecht te zijn.
Maar (ik trouw) wegens kinderen – jij, Noumenius, zal kinderen hebben,
als jij geld hebt; maar een arme man houdt zelfs niet van zijn kinderen.

Skoptische epigrammen waren vaak ook grappig bedoeld,¹⁰⁰ zoals een ander dialoogepigram van Lucillius laat zien door de twist op het einde.¹⁰¹ Lucillius gaat tegen de verwachting van zijn lezers in door een muis om een verblijfplaats te laten vragen in plaats van voedsel. Het epigram lijkt namelijk te verwijzen naar Leonidas' epigram waarin de muizen juist wel voedsel willen.¹⁰²

Er zijn drie mengvormen met het skoptisch epigram, waarvan één al is genoemd, namelijk de combinatie van dit subgenre met het grafepigram en historisch epigram. Daarnaast wordt het skoptisch epigram driemaal vermengd met het bucolisch epigram, en eenmaal met het wijepigram.

In een epigram met skoptische en bucolische elementen verbiedt het standbeeld van Pan de voorbijganger zijn/haar voeten in de bron te wassen. Na een seksuele toespeling (die ook in de andere dialoogepigrammen met deze mengvorm aanwezig is) dreigt hij als straf met een knuppel op zijn/haar hoofd te slaan, waarschijnlijk een grappig bedoeld einde:¹⁰³

- α. Κράνας εὐϋδρου παρὰ νάμασι καὶ παρὰ Νύμφαις,
ἔστασέν με Σίμων, Πᾶνα τὸν αἰγιόδοην.
β. Τεῦ δὲ χάριν; α. Λέξω τοι· ὅσον ποθέεις ἀπὸ κράνας
4 καὶ πίε, καὶ κοίλαν κάλπιν ἐλὼν ἄρυσαι·
ποσσί δὲ μὴ ποτὶ νίπτρα φέρειν κρυστάλλινα Νυμφᾶν
δῶρα, τὸν ὑβριστὰν εἰς ἐμὲ δερκόμενος.
β. ὦ σέμν' — α. Οὐ λέξεις ἕτερον λόγον, ἀλλὰ παρέξεις
8 πυγίξαι· τούτοις χρῶμαι ὁ Πᾶν νομίμοις.
ἦν δὲ ποιῆς ἐπίτηδες, ἔχων πάθος, ἔστι καὶ ἄλλα
τέχνα· τῷ ῥοπάλῳ τὰν κεφαλὰν λέπομες.

- a. Simon heeft mij, geit-voetige Pan, opgericht bij de stromen en bij de Nimfen van een goed bewaterde bron.
b. En waarom? a. Ik zal het je zeggen; en drink van de bron zoveel als jij
4 verlangt, en schep na de holle waterkruik te hebben gepakt;
En breng het water, de kristallen geschenken van de Nimfen, nooit naar jouw voeten, kijkend naar mij, de gewelddadige.
b. Eerbiedwaardige – a. Jij zal geen ander woord zeggen, maar jij zal mij

¹⁰⁰ Nisbet 2003, xv.

¹⁰¹ Lucillius: AP: 11.391.

¹⁰² Leonidas: AP 6.302.

¹⁰³ Nicarchus: AP 9.330.

- 8 toestaan je van achteren te nemen; ik Pan heb die gewoonten.
 Maar als jij het expres doet, omdat jij een neiging tot lijden hebt, zijn er ook andere
 middelen: dan sla ik jouw hoofd met een knuppel.

Tot slot komt het dialoogepigram waarin het wijepigram en het skoptisch epigram met elkaar zijn vermengd uit de eerste eeuw v.Chr. of n.Chr. In dit gedicht biedt iemand voedsel aan Phoebus aan die vervolgens Arrios hekelt omdat hij geen voedsel aanbiedt maar alles voor zichzelf houdt. Phoebus bespot zo Arrios, maar tegelijkertijd lijkt het ook grappig te zijn bedoeld:¹⁰⁴

- α. Δέξαι, Φοῖβε, τὸ δεῖπνον, ὃ σοι φέρω. β. Ἦν τις ἐάσῃ,
 δέξομαι. α. Εἴτα φοβῇ καὶ σύ τι, Λητοῖδῃ;
 β. Οὐδένα τῶν ἄλλων, πλὴν Ἀρριον· οὗτος ἔχει γὰρ
 4 ἄρπαγος ἰκτίνου χεῖρα κραταιοτέρην,
 ἀκνίσου βωμοῖο νεωκόρος· ἦν τελέσῃ δὲ
 τὴν πομπήν, ἄρας ὥχεθ' ἅπαντα πάλιν.
 ἐν Διὸς ἀμβροσίῃ πολλὴ χάρις· εἷς γὰρ ἂν ὑμέων
 8 ἦμην, εἰ λιμοῦ καὶ θεὸς ἠσθάνετο.

- a. Phoebus, neem de maaltijd aan die ik naar jou breng. b. Als iemand het toestaat,
 zal ik het aannemen. a. Vrees jij dan ook iets, zoon van Leto?
 b. Niemand van de anderen, behalve Arrios; want die bewaker
 4 van het altaar zonder offervet heeft een hand
 krachtiger dan de klauw van een havik; en wanneer hij de processie heeft uitgevoerd,
 gaat hij weg na alles te hebben gegrepen.
 Er is veel dankbaarheid voor het ambrozijn van Zeus; want ik zou één van jullie
 8 zijn, als ook een god honger zou voelen.

2.2.5 Zuivere Wijepigrammen en Mengvormen met het Wijepigram

In de derde eeuw v.Chr. zijn vier zuivere wijepigrammen met een dialoog geschreven. Zij zijn vrij kort en lijken sterk op echte inscripties. Een voorbeeld is het wijepigram van Theaetetus met geen twee maar drie sprekers:¹⁰⁵

- α. Ὅλβια τέκνα γένοισθε· τίνος γένος ἐστέ; τί δ' ὑμῖν
 ᾧδε καλοῖς χαρίεν κείμενόν ἐστ' ὄνομα;
 β. Νικάνωρ ἐγώ εἰμι, πατήρ δέ μοι Αἰπιόρητος,
 4 μήτηρ δ' Ἥγησώ, κείμι γένος Μακεδών.
 γ. Καὶ μὲν ἐγὼ Φίλα εἰμί, καὶ ἐστὶ μοι οὗτος ἀδελφός·
 ἐκ δ' εὐχῆς τοκέων ἔσταμες ἀμφότεροι.

¹⁰⁴ Automedon: AP 11.324.

¹⁰⁵ Theaetetus: AP 6.357.

- a. Mogen jullie, kinderen, gelukkig zijn; wie zijn jullie ouders? En welke bevallige naam is aan jullie, zo mooi, gegeven?
- b. Ik ben Nikanor, en mijn vader is Aipioretos,
- 4 c. En ik ben Phila, en dit is mijn broer;
- wij staan beiden door een belofte van onze ouders.

Verder zijn er drie dialoogepigrammen die ieder tot een verschillende mengvorm met het wijepigram behoren. De mengvorm met het skoptisch epigram is hierboven al besproken. Het subgenre is in een ander epigram gecombineerd met het bucolisch en ekphrastisch epigram door de aanwezigheid van een herder en de beschrijving van een standbeeld.¹⁰⁶ Tot slot is in een epigram het wijepigram met het overwinningsepigram vermengd. Een standbeeld opgericht naar aanleiding van een overwinning wordt hierin kort beschreven.¹⁰⁷

2.2.6 Zuiver Bucolische Epigrammen en Mengvormen met het Bucolisch Epigram

In de bestudeerde periode zijn twee zuiver bucolische dialoogepigrammen geschreven. De eerste is van Anyte uit de derde of vierde eeuw v.Chr.¹⁰⁸ De aanwezigheid van Pan samen met de beschrijving van de omgeving maakt het gedicht bucolisch. Volgens Paton zou het hier om een standbeeld van Pan gaan, aangezien hij “On a Statue of Pan” toevoegt.¹⁰⁹ Dit zou betekenen dat we te maken hebben met een mengvorm van het bucolisch en ekphrastisch epigram. Het epigram geeft hier echter geen duidelijke aanwijzingen voor, wat Stanzel ook aangeeft bij de bespreking van het gedicht:¹¹⁰

- α. Τίπτε κατ’ οἰόβατον, Πὰν ἀγρότα, δάσκιον ὕλαν
ἥμενος, ἀδυβόῳ τῷδε κρέκεις δόνακι;
- β. Ὅφρα μοι ἐρσήεντα κατ’ οὖρεα ταῦτα νέμοιντο
- 4 πόρτιες ἡϋκόμων δρεπτόμεναι σταχύων.

- a. Waarom, landelijke Pan, zittend in het eenzame schaduwrijke bos, maak jij geluid op deze aangenaam klinkende rietfluit?
- b. Opdat kalveren voor mij over deze bedauwde bergen grazen, terwijl zij het
- 4 goed gegroeide groen afknippen.

¹⁰⁶ Erycius: AP 9.237.

¹⁰⁷ Philippus: AP 6.259.

¹⁰⁸ Anyte: APl. 16.231

¹⁰⁹ Paton 1918a, 297.

¹¹⁰ “(...) a dialogue between an inquiring passerby and (a statue of?) Pan who explains his task” (Stanzel 2007, 338).

Het andere zuiver bucolische dialoogepigram is als bucolisch bestempeld door de aanwezigheid van een bron.¹¹¹ Verder zijn de mengvormen met het bucolisch epigram in de vorige paragrafen al naar voren gekomen. Zo werd dit subgenre gecombineerd met het skoptisch epigram, en met het ekphrastisch epigram en het wijepigram.

2.2.7 Zuiver Ekphrastisch Epigram en Mengvormen met het Ekphrastisch Epigram

Één dialoogepigram behoort zuiver tot het subgenre van het ekphrastisch epigram. Het is geschreven door Posidippus en gaat over Lysippus' beeld van Kairos (het Juiste Moment). Aan de hand van vragen wordt het beeld beschreven en de betekenis ervan uitgelegd. Op deze manier kunnen lezers zich het standbeeld inbeelden. Zij zien het immers niet voor zich:¹¹²

- α. Τίς πόθεν ὁ πλάστης; β. Σικυώνιος. α. Οὐνομα δὴ τίς;
β. Λύσιππος. α. Σὺ δὲ τίς; β. Καὶρός ὁ πανδαμάτωρ.
α. Τίπτε δ' ἐπ' ἄκρα βέβηκας; β. Ἀεὶ τροχάω. α. Τί δὲ ταρσοῦς
4 ποσσὶν ἔχεις διφυεῖς; β. Ἴπταμ' ὑπηνέμιος.
α. Χειρὶ δὲ δεξιτερῇ τί φέρεις ξυρόν; β. Ἀνδράσι δεῖγμα,
ὥς ἀκμῆς πάσης ὁζύτερος τελέθω.
α. Ἡ δὲ κόμη, τί κατ' ὄψιν; β. Ὑπαντιάσαντι λαβέσθαι.
8 α. Νῆ Δία, τάξόπιθεν δ' εἰς τί φαλακρὰ πέλει;
β. Τὸν γὰρ ἄπαξ πτηνοῖσι παραθρέξαντά με ποσσὶν
οὔτις ἔθ' ἱμείρων δράζεται ἐξοπιθεν.
α. Τοῦνεχ' ὁ τεχνίτης σε διέπλασεν; β. Εἵνεκεν ὑμέων,
12 ξεῖνε· καὶ ἐν προθύροις θῆκε διδασκαλίην.

- a. Wie is jouw beeldhouwer en waarvandaan komt hij? b. Van Sicyon a. Wat is zijn naam?
b. Lysippus a. En wie ben jij? b. Het albedwingende Juiste Moment.
a. Waarom sta jij op je tenen? b. Ik ren altijd. a. En waarom heb jij twee
4 vleugels aan jouw voeten? b. Ik vlieg voortgedreven door de wind.
a. Waarom draag jij in jouw rechterhand een scheermes? b. Als een teken voor mannen dat ik scherper ben dan iedere rand.
a. Waarom hangt jouw haar over jouw gezicht? b. Voor degene die mij ontmoet om te grijpen.
8 a. Bij Zeus, en waarom ben jij kaal aan de achterkant?
b. Want niemand, hoewel hij het wil, zal mij, nadat ik eenmaal met gevleugelde voeten voorbij ben gegaan, nog van achteren vastpakken.
a. Waarom heeft de kunstenaar jou gevormd? b. Wegens jullie,
12 vreemdeling; en hij heeft mij in het voorhof geplaatst als een les.

¹¹¹ Antiphrilos: AP 9.549.

¹¹² Posidippus: APl. 16.275 = AB 142; Männlein-Robert 2007, 260-262.

Enkele mengvormen met het ekphrastisch epigram zijn al voorbijgekomen. We hebben gezien dat dit subgenre met het liefdesepigram gecombineerd kan worden, met het grafepigram en raadsel, met het grafepigram en historisch epigram, en met het wijepigram en bucolisch epigram. Naast deze mengvormen is in een dialoogepigram het ekphrastisch en panegyrisch epigram met elkaar vermengd. Dit epigram gaat over een standbeeld van Dionysos dat het huis van Piso bewaakt. Deze Piso wordt geprezen door de waardigheid van zijn huis te benadrukken:¹¹³

4 Αὐσονίῳ Πείσωνι συνασπιστῆς Διόνυσος
 ἵδρυμαι μεγάρων φρουρὸς ἐπ' εὐτυχίῃ.
 ἄξιον, ὦ Διόνυσ', ἐσέβης δόμον. ἔπρεπεν ἄμφω
 καὶ μέγαρον Βάκχῳ, καὶ Βρόμιος μεγάρῳ.

Ik, Dionysos, de strijdmakker van de Ausonische Piso,
ben opgericht voor zijn succes als bewaker van zijn huis.
Een waardig huis, Dionysos, ging jij binnen. Beide pasten,
zowel het huis bij Bacchus, als Bacchus bij het huis.

Het ekphrastisch epigram, zoals hierboven naar voren is gekomen, kan lezers in staat stellen zich de afwezige monumentale context voor te stellen. Alleen bij dit laatste voorbeeld is de beschrijving minimaal. Er wordt slechts gezegd dat het standbeeld van Dionysos is en dat het als bewaker bij een huis staat.

2.2.8 Conclusie Subgenres van de Literaire Dialoogepigrammen

Dit overzicht laat zien dat dialogen in een groot aantal verschillende subgenres aanwezig zijn en dat de mengvormen altijd voor een deel bestaan uit subgenres die ook zuiver voorkomen. Verder toont dit overzicht dat auteurs van epigrammen dialogen niet overwegend in één subgenre of mengvorm gebruikten en dat dialoogepigrammen per subgenre niet vaak voorkomen. Zij maken slechts een klein deel uit van het totaal aantal epigrammen behorend tot een bepaald subgenre. Dit maakt dialoogepigrammen uniek en een variatiemiddel. Dialoogepigrammen kunnen zo dus als variaties op de subgenres van het bucolisch epigram, ekphrastisch epigram, liefdesepigram, grafepigram, skoptisch epigram en wijepigram worden beschouwd. Als laatste wijzen de verschillende subgenres waartoe de dialoogepigrammen behoren op een grote inhoudelijk variatie.

¹¹³ Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184.

2.3 Vergelijking en Verklaring

De meeste dialooginscripties behoren tot het subgenre van het grafepigram, hetzij zuiver hetzij gemengd met andere subgenres. Toch maken zij slechts een klein deel uit van het totaal aantal grafinscripties, wat ook geldt voor de dialooginscripties behorend tot het liefdesepigram, overwinningsepigram en grenssteenepigram. Tevens bij literaire epigrammen komen per subgenre relatief weinig dialoogepigrammen voor. Dialogen kunnen dus in beide soorten dialoogepigrammen als uniek en als een variatiemiddel beschouwd worden.

Literaire dialoogepigrammen kennen meer variatie in de subgenres waartoe zij kunnen behoren. Dichters van literaire epigrammen hebben de dialoog uitgebreid naar subgenres die niet voorkomen in dialoogepigrammen op steen. Zo zijn er niet alleen grafepigrammen, liefdesepigrammen, ekphrastische epigrammen, overwinningsepigrammen, panegyrische epigrammen en raadsels met een dialoog, maar ook bucolische epigrammen, epideiktische epigrammen, skoptische epigrammen, wijepigrammen en historische epigrammen. Alleen een grenssteenepigram met dialoog komt bij literaire dialoogepigrammen niet voor.

Het combineren van subgenres komt zowel bij dialooginscripties voor als bij literaire dialoogepigrammen, maar meer bij literaire dialoogepigrammen. Samen met de het groter aantal subgenres zorgen de mengvormen ervoor dat literaire dialoogepigrammen meer inhoudelijke variatie kennen.

Een mogelijke verklaring voor de uitbreiding van de dialoog naar andere subgenres en dus voor de toegenomen variatie van literaire dialoogepigrammen heeft te maken met de context waarvoor epigrammen werden geschreven. Inscripties werden geschreven op materiële objecten, terwijl literaire epigrammen werden geschreven voor boeken en/of om te worden opgevoerd. Dichters van literaire epigrammen hoefden dus minder rekening te houden met de materiële context dan die van epigrammen op steen. Dit bood ruimte voor vernieuwing en hellenistische dichters zagen in het epigram dan ook een genre om mee te experimenteren. Dit leidde tot nieuwe subgenres, zoals epideiktische en skoptische epigrammen. (Dit laatste genre bloeide vooral op in de keizertijd, maar ook in de hellenistische periode kwamen skoptische epigrammen voor.) Daarnaast namen de hellenistische dichters ook andere genres op in het epigram, bijvoorbeeld de archaïsche lyrische (symptotische) poëzie wat leidde tot het ontstaan van het erotische en symptotische epigram.¹¹⁴ Deze uitbreiding van subgenres zorgde er vervolgens voor dat ook dialogen in meer subgenres werden gebruikt.

¹¹⁴ Garulli 2019, 268-269, 273-275.

Dit hoofdstuk laat zien dat er meer variatie is in literaire dialoogepigrammen en dat het wegvallen van de monumentale context een verklaring biedt voor verschillen tussen de twee soorten dialoogepigrammen. Deze twee bevindingen zullen in dit onderzoek geregeld terugkomen.

3. Deixis

Deixis heeft in taal de functie om sprekers, handelingen en gebeurtenissen in tijd en plaats te situeren en hun positie ten opzichte van andere sprekers, handelingen en gebeurtenissen aan te geven. Iedere taal kent deiktische elementen, zoals persoonlijke voornaamwoorden, aanwijzende voornaamwoorden, bijwoorden en werkwoorden.¹¹⁵ Om deze elementen te begrijpen is voldoende kennis van de context nodig waarin zij voorkomen. De context kan zowel de werkelijke wereld zijn als de linguïstische context gecreëerd in een geschreven tekst. Wanneer de context verandert, verandert ook datgene waarnaar de deiktische elementen verwijzen. Deze elementen zijn dus tijd- en plaats-afhankelijk.¹¹⁶ Voor het begrip van deiktische elementen is er een deiktisch centrum of *origo* nodig, namelijk het hier en nu.¹¹⁷

De studie van deixis is onderdeel van de pragmatiek. In het boek *Handbook of Pragmatics* worden vijf soorten deixis onderscheiden, namelijk persoonsdeixis, tijdsdeixis, ruimtedeixis, discours deixis en sociale deixis.¹¹⁸ Ik richt me op de eerste drie, omdat vooral deze voorkomen in de secundaire literatuur over deixis in het Oudgrieks.

Met persoonsdeixis wordt de manier bedoeld waarop de verschillende rollen in een gesprek worden aangeduid, zoals spreker of geadresseerde.¹¹⁹ Hiervoor worden persoonlijke voornaamwoorden en persoonsuitgangen gebruikt.¹²⁰

Voor tijdsdeixis zijn vervolgens werkwoordstijden, temporele bijwoorden en tijdsbepalingen belangrijk. Zij plaatsen een gebeurtenis in de tijd waarbij het “nu” het moment van spreken is.¹²¹ Felson en Klein gebruiken de term “grammaticale verbale deixis” voor deze functie van werkwoordstijden. Zij onderscheiden daarnaast nog lexicale verbale deixis. Hiermee bedoelen zij imperativi die richtinggevende handelingen aangeven. Zij leggen echter niet uit hoe imperativi personen, handelingen en gebeurtenissen in de tijd plaatsen.¹²²

De laatste soort deixis is ruimtedeixis die gaat over het situeren van personen, handelingen en gebeurtenissen op een plaats. Hiervoor worden bijwoorden van plaats en aanwijzende voornaamwoorden gebruikt.¹²³ In het Grieks zijn ὅδε, οὗτος en ἐκεῖνος deiktische aanwijzende voornaamwoorden. In gesprekken wordt ὅδε gebruikt om diegene of datgene aan te wijzen wie of

¹¹⁵ Bakker 2010, 152; Felson & Klein 2013, “Definition” en “Linguistics of Deixis” (s.v. Deixis in Linguistics and Poetics).

¹¹⁶ Bakker 2010, 152; Bonifazi 2013, “Introduction” (s.v. Deixis (Including 1st and 2nd Person)).

¹¹⁷ Felson & Klein 2013, “Linguistics of Deixis” (s.v. Deixis in Linguistics and Poetics).

¹¹⁸ Levinson 2006, 112-121.

¹¹⁹ Levinson 2006, 112.

¹²⁰ Levinson 2006, 112-113.

¹²¹ Bakker 2010, 161; Bonifazi 2013, “Introduction” (s.v. Deixis (Including 1st and 2nd Person)); Felson & Klein, “Linguistics of Deixis” (s.v. Deixis in Linguistics and Poetics); Levinson 2006, 114, 116.

¹²² Felson & Klein 2013, “Linguistics of Deixis” (s.v. Deixis in Linguistics and Poetics).

¹²³ Levinson 2006, 116.

wat fysiek nabij is voor de spreker en om te verwijzen naar wat nog onbekend is aan de toehoorder. Wanneer iemand ὅδε gebruikt om naar zichzelf te verwijzen is de aanwezigheid van deze persoon nieuwe informatie voor de luisteraar. Οὗτος vervolgens kan vaak met de toehoorder vereenzelvigd worden. Daarnaast kan het wijzen op iets dat fysiek aanwezig is en waarover de spreker meer wil weten wetend dat de toehoorder er beter bekend mee is. Tot slot kan ἐκεῖνος aan de ene kant verwijzen naar een persoon of ding die of dat niet fysiek aanwezig is,¹²⁴ en aan de andere kant naar iets of iemand verder weg dan waarnaar of naar wie ὅδε en οὗτος verwijzen.¹²⁵

In teksten kunnen de drie aanwijzende voornaamwoorden nog een aanvullende functie hebben. Zo kan ὅδε een kataforische functie hebben wanneer het verwijst naar wat gaat komen, terwijl οὗτος en ἐκεῖνος juist een anaforische functie hebben en refereren aan wat eerder is gezegd. Οὗτος verwijst dan naar het meteen voorafgaande materiaal en naar informatie die bij zowel de lezer als bij de auteur bekend is, terwijl ἐκεῖνος doorlopende thema's markeert en refereert aan iets wat verder terug staat dan waarnaar met οὗτος wordt verwezen. De vraag is of deze functies van de aanwijzende voornaamwoorden deiktisch kunnen worden genoemd. Aangezien ὅδε, οὗτος en ἐκεῖνος, wanneer ze een anaforische of kataforische functie hebben, niet verwijzen naar de ruimtelijke context en geen personen, handelingen en gebeurtenissen op een plaats situeren beschouw ik ze, net zoals Felson en Klein, niet als deiktische elementen.¹²⁶

Verder is bij de bestudering van dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen het onderscheid tussen *demonstratio ad oculos* en *deixis am Phantasma* belangrijk.¹²⁷ In literaire epigrammen, die als boekepigrammen in de *Anthologia Graeca* zijn overgeleverd, is er altijd sprake van *deixis am Phantasma* omdat de ruimtelijke context moet worden ingebeeld. *Deixis am Phantasma* betekent namelijk dat datgene waarnaar of diegene naar wie wordt verwezen niet fysiek aanwezig is en dus moet worden ingebeeld. Bij *demonstratio ad oculos* daarentegen zijn de personen of dingen aan wie of waaraan gerefereerd wordt juist wel fysiek aanwezig. Hiervan is bij inscripties over het algemeen, dus niet altijd, sprake omdat lezers de ruimtelijke context waaraan in het gedicht wordt gerefereerd voor zich zien.¹²⁸

Aangezien in literaire epigrammen de context nog moet worden geschetst die bij inscripties automatisch aanwezig is, hebben literaire epigrammen als gevolg mogelijk meer details nodig dan die op steen.¹²⁹ Bovendien beargumenteert Day dat dichters van epigrammen, bewust of onbewust,

¹²⁴ Bakker 2010, 153-156.

¹²⁵ Felson & Klein 2013, "Linguistics of Deixis" (s.v. Deixis in *Linguistics and Poetics*).

¹²⁶ Felson & Klein 2013, "Definition" (s.v. Deixis in *Linguistics and Poetics*).

¹²⁷ Dit onderscheid wordt voor het eerst door Karl Bühler gemaakt in zijn werk *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache* (1934).

¹²⁸ Felson & Klein 2013, "Ocular Deixis (*demonstration ad oculos*)" en "Imaginative Deixis (*Deixis am Phantasma*)" (s.v. Deixis in *Linguistics and Poetics*).

¹²⁹ Bettenworth 2007, 73-74.

deiktische elementen gebruikten om de gesprekssituatie voor lezers te verduidelijken.¹³⁰ In het vervolg wordt onderzocht in hoeverre in literaire dialoogepigrammen meer details gebruikt worden en in hoeverre deiktische elementen in dialoogepigrammen de gesprekssituatie verduidelijken.

Om de persoonsdeixis, tijdsdeixis en ruimtedeixis in kaart te brengen wordt bij de bestudering van de dialoogepigrammen op de volgende deiktische elementen gelet: persoonlijke voornaamwoorden, persoonsuitgangen, werkwoordstijden, temporele bijwoorden, tijdsbepalingen aanwijzende voornaamwoorden en bijwoorden van plaats. Wat betreft de werkwoordstijden wordt er gekeken naar de persoonsvormen in de indicativus die het duidelijkste personen, handelingen en gebeurtenissen in het heden, verleden of de toekomst plaatsen. Hierbij gaat het om werkwoorden in het praesens, het perfectum, het imperfectum, de aoristus en het futurum.

3.1 Deiktische Elementen in de Dialoogepigrammen op Steen

Alle dialoogepigrammen op steen bevatten deiktische elementen. Vaak komen in een epigram meerdere deiktische elementen voor behorend tot meer dan één soort deixis en is er dus sprake van een combinatie van persoonsdeixis, tijdsdeixis en/of ruimtedeixis.¹³¹ Voor alle soorten deixis geldt bovendien dat er geen periodeverschil te zien is in hun aanwezigheid. Dit betekent dat dezelfde deiktische elementen vanaf de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. in dezelfde mate worden gebruikt.

Ten eerste worden voor persoonsdeixis persoonlijke voornaamwoorden en persoonsuitgangen gebruikt. Wat betreft persoonsuitgangen geven vooral de eerste en tweede persoon de rollen in een gesprek aan. Zo verwijst een eerste persoon naar de spreker en een tweede persoon naar de adressaat. Het gebruik van een tweede persoon geeft dus aan dat er mogelijk sprake is van een dialoog. In ongeveer de helft van de in totaal 27 dialooginscripties¹³² komen een eerste en tweede persoon voor. Zij staan ook regelmatig samen in een epigram en verwijzen dan beide overwegend naar de dode die eerst in de tweede persoon wordt aangesproken en vervolgens met een eerste persoon antwoordt. De verandering van persoonsuitgangen kan zo sprekerswisselingen aangeven en de dialoog verduidelijken.

Naast de eerste en tweede persoon zijn in de meeste epigrammen ook werkwoorden in de derde persoon aanwezig. De derde persoon verwijst naar personen die niet betrokken zijn bij het

¹³⁰ Day 2019b, 22.

¹³¹ Voor een volledig overzicht van de deiktische elementen in dialoogepigrammen op steen zie Appendix 5.

¹³² Het totaal aantal dialooginscripties is 27 en niet 28, omdat één inscriptie een in steen gegraveerd literair epigram is. Dit epigram zal worden opgenomen in het onderzoek naar deiktische elementen in de literaire dialoogepigrammen.

gesprek, bijvoorbeeld de dode wanneer het monument spreekt of degene die de dode heeft begraven of opgevoed.

Naast persoonsuitgangen zijn in bijna alle dialooginscripties persoonlijke voornaamwoorden aanwezig. Slechts twee dialooginscripties bevatten hen niet. De persoonlijke voornaamwoorden die in de dialooginscripties voorkomen zijn vormen van ἐγώ en σύ, verbogen vormen van αὐτός en αὐτή, en ἡμῖν. De vormen van ἐγώ en σύ worden het meest gebruikt. Vaak komen ze in epigrammen allebei voor. Opvallend is dat in grafepigrammen ἐγώ in al zijn naamvallen voor het merendeel slaat op de dode (net zoals werkwoorden in de eerste persoon). De overledene verwijst dus vaak expliciet naar zichzelf wanneer hij/zij aan het woord is. Hoewel ook het grafmonument in veel grafepigrammen aan het woord is, refereert het minder vaak aan zichzelf. De vormen van σύ vervolgens verwijzen in grafschriften in de helft van de gevallen naar de dode, terwijl zij in de overige instanties vooral refereren aan zijn/haar gesprekspartner. Kortom, de dode in grafschriften gebruikt persoonlijke voornaamwoorden om zowel naar zichzelf als naar de gesprekspartner te verwijzen, terwijl de gesprekspartner hiermee vooral naar de dode verwijst en niet naar zichzelf. In het gebruik van de persoonlijke voornaamwoorden is zo te zien dat in grafschriften de nadruk op de dode wordt gelegd.

De verbogen vormen van αὐτός en αὐτή verwijzen naar personen die geen deel uitmaken van het gesprek. Zo kunnen zij bijvoorbeeld in grafschriften refereren aan de dode, wanneer de dode niet één van de sprekers is.¹³³ Verder wordt ἡμῖν eenmaal gebruikt. Hiermee wordt naar beide sprekers verwezen (de echtgenoot van de dode verwijst naar zichzelf en zijn dode echtgenote).¹³⁴

Een goed voorbeeld om de aanwezigheid van persoonsdeixis te laten zien is een dialooginscriptie uit de eerste eeuw (de persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden zijn onderstreept):¹³⁵

- τίς σε, γύναι, Παρίην ὑπὸ βώλακα θήκατο; τίς σοι
ξυνὸν ὑπὲρ τύμβου σᾶμα τόδ' ἀγλάισεν; —
συνγαμέτας Αὔλος Βαβύλλιος¹³⁶ εἶσέ με δίξας
4 στοργὰν ἀέναον. — τίς, τίνος; εἰπὲ πάτρην. —
οὔνομ' Ἐπαρχίδα μοι θέτο Σώστρατος ἢ θ' ὁμόλεκτρος
Ἀρχίππη κλεινὰν δόξαν ἐνεγκάμενοι,
ἂν Μύκονος μὲν ἔθρεψε πάτρα, πολιῆτιν Ἀθηνῶν
8 Κέκροπος αὐτόχθων δᾶμος ἀναγράφεται. —
χαῖρε, γύναι, τοιοῦδ' ὁμοσυγγενέταο γενῶσα. —
καὶ σὺ χαρεῖς, ὦνθρωπε, ἔρπε σὺν εὐτυχίᾳ.

¹³³ SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995; Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530.

¹³⁴ GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07.

¹³⁵ IG XII/5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251.

¹³⁶ De Babullii waren een Romeinse familie wonend op onder andere Delos en Paros (Wilson 1966, 120).

- Wie heeft jou, vrouw, onder de Parische aarde gelegd? Wie heeft jou dit gebruikelijke monument boven de graftombe als een eergeschenk gegeven? — Mijn echtgenoot Aulos Babullios heeft mij begraven nadat hij zijn eeuwig stromende liefde had laten zien. — Wie ben jij, van wie ben jij de dochter? Noem jouw vaderland. —
- 4 Sostratos en zijn echtgenote Archippe die [mij] befaamde roem hadden gebracht, gaven mij de naam Eparchis, die het vaderland Mykonos heeft opgevoed, die de inheemse demos
- 8 van Kekrops als inwonster van Athene registreerde. — Gegroet, vrouw, die van een dergelijke bloedverwant is voortgekomen. — Ook jij gegroet, man, ga met geluk.

In dit epigram spreekt een man met de dode vrouw Archippe. Persoonlijke voornaamwoorden verduidelijken de gesprekssituatie door sprekerswisselingen aan te geven. Zo verwijst de man eerst met σε (v.1) en σοι (v.2) naar de dode, waarna Archippe antwoordt met twee vormen van ἐγώ (με (v.3) en μοι (v.6)). De σε (v.1) en σοι (v.2) van de man worden dus als het ware beantwoord met de με (v.3) en μοι (v.6) van de dode. In het laatste vers geven het persoonlijk voornaamwoord σύ en het werkwoord in de tweede persoon aan dat hier de vrouw weer spreekt nadat de man haar heeft gegroet. Naast dit werkwoord zijn er alleen werkwoorden in de derde persoon aanwezig die verwijzen naar mensen die niet bij het gesprek aanwezig zijn, zoals de echtgenoot en ouders van de dode.

Naast persoonsdeixis is er ook gekeken naar tijdsdeixis waarmee personen, handelingen of gebeurtenissen in de tijd worden geplaatst. Tijdsbepalingen komen geheel niet voor en temporele bijwoorden slechts in zes dialoogepigrammen. Het gaat hierbij om de bijwoorden εὐθύ (“onmiddellijk”), νῦν (“nu”), πρός (“eerder”) en πρίν (“eerder”). Persoonsvormen in de indicativus zijn daarentegen in vrijwel alle epigrammen te vinden.

Het praesens geeft aan dat iets in het hier en nu plaatsvindt, dus op het moment dat de dialoog wordt gelezen. Twee epigrammen zijn geheel in het praesens geschreven. In het liefdesepigram wordt hiermee het gevoel opgewekt dat het gesprek tussen de twee geliefden zich op het moment van lezen afspeelt. In het grenssteenepigram geeft het praesens aan dat de grens actueel is ten tijde van het lezen van de inscriptie. Wanneer het praesens te midden van andere werkwoordstijden staat gaat het ook om wat op het moment van lezen is of gebeurt, of om wat algemeen geldend of blijvend is. Zo wordt in grafschriften voor de vraag wie de dode is het praesens gebruikt. Iemands naam verandert immers niet.

De aoristus en het imperfectum plaatsen personen, handelingen of gebeurtenissen in het verleden en worden vaak gebruikt wanneer een dode spreekt over zijn/haar leven of dood. Zijn/haar leven en het doodgaan liggen immers in het verleden. Het verschil tussen het imperfectum en de

aoristus is dat het imperfectum in het Grieks nadruk legt op de duur van een handeling of gebeurtenis, terwijl de aoristus deze als een punt in het verleden beschouwt.¹³⁷

Het futurum vervolgens komt in drie inscripties aan het einde van het epigram voor en heeft betrekking op wat de spreker in de toekomst zal doen of wat in de toekomst zal gebeuren. Zo belooft een echtgenoot met het futurum aan zijn overleden vrouw dat hij er voor hun kinderen zal zijn.¹³⁸ In een ander epigram voorspelt de dode een goede toekomst voor reizigers die zijn grafschrift lezen.¹³⁹

Het perfectum als laatste wordt in het Grieks normaliter gebruikt voor een handeling of gebeurtenis die is voltooid, maar waarvan het resultaat nog zichtbaar is. Het heeft dus betrekking op het heden.¹⁴⁰ Werkwoorden staan bijvoorbeeld in het perfectum wanneer tegen de dode wordt gezegd dat zij verdriet en kinderen hebben achtergelaten.¹⁴¹ Het resultaat hiervan is immers nog zichtbaar.

Meestal worden in één epigram verschillende werkwoordstijden gebruikt. Het praesens en de aoristus komen het meest voor, vaak in combinatie met elkaar, maar ook het imperfectum wordt regelmatig gebruikt. Personen, handelingen en gebeurtenissen worden dus in epigrammen over het algemeen zowel in het heden als in het verleden geplaatst. Het perfectum en het futurum zijn slechts in enkele inscripties aanwezig.

Een voorbeeld om tijdsdeixis te laten zien is een inscriptie uit de eerste of tweede eeuw (de werkwoorden zijn onderstreept):¹⁴²

ἄγγελε Φερσεφόνης, Ἑρμῇ, τίνα τόνδε προπονπεῖς
εἰς τὸν ἀμείδητον Τάρταρον Αἰδεω; —
μοῖρά τις ἀεικέλιος τὸν Ἀρίστων ῥηπασ ἀπ' αὐγῆς
4 ἐπταέτη· μέσσος δ' ἐστὶν ὁ παῖς γενετῶν. —
δακρυχαρῆς Πλούτων, οὐ πνεύματα πάντα βρότεια
σοὶ νέμεται; τί τρυνᾷς ὄμφακας ἡλικίης;

Bode van Persephone, Hermes, wie leid jij
naar de sombere Tartaros van Hades? —
Een ongunstig lot heeft Ariston weggerukt van het licht
4 op zevenjarige leeftijd; en het kind is te midden van zijn voorouders. —
Pluto, genietend van tranen, worden niet alle menselijke zielen
aan jou toebedeeld? Waarom verzamel jij onrijpe druiven van de jeugd?

¹³⁷ De la Villa 2013, "The Function of the Verbal Stems" (s.v. Tense/Aspect).

¹³⁸ Bernand, Inscr. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

¹³⁹ Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530.

¹⁴⁰ De la Villa 2013, "Introductory Remarks" (s.v. Tense/Aspect).

¹⁴¹ IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009; SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431.

¹⁴² IG XIV 769 = GVI 1883.

In dit epigram komt vier keer een praesens voor en één keer een aoristus. De aoristus plaatst het sterven in het verleden. Wanneer iemand het grafschrift leest is het kind immers al dood. De eerste twee werkwoorden in het praesens geven weer wat tijdens het uitspreken van het epigram gebeurt. Op dat moment leidt Hermes de jongen naar de onderwereld en is hij onder zijn voorouders. Deze gebeurtenis moet bovendien door lezers worden ingebeeld wat laat zien dat er in dialoogepigrammen op steen ook sprake kan zijn van *deixis am Phantasma* in plaats van *deixis ad oculos*. Met de laatste twee werkwoorden lijkt een altijd geldende uitspraak te worden gedaan. De zielen van mensen worden altijd aan Pluto gegeven en hij verzamelt vaker jonge kinderen.

De laatste soort *deixis*, ruimtedeixis, komt niet in alle dialoogepigrammen voor en bovendien minder dan de andere twee soorten *deixis*. Een reden hiervoor kan zijn dat het niet noodzakelijk is om expliciet naar de ruimtelijke context te verwijzen omdat lezers van het dialoogepigram deze al voor zich zien. Zoals eerder aangegeven, konden voor ruimtedeixis aanwijzende voornaamwoorden en bijwoorden van plaats worden gebruikt. Slechts in één dialooginscriptie komt een dergelijk bijwoord voor, namelijk ὧδε (“hier”).¹⁴³

Aanwijzende voornaamwoorden worden in dialooginscripties meer gebruikt dan bijwoorden. In twaalf dialoogepigrammen komen vormen van ὅδε en τόδε voor en in zeven vormen van οὗτος, αὕτη en τοῦτο (waarvan één een suggestie van de editor).¹⁴⁴ Ook is in twee epigrammen het aanwijzend voornaamwoord ἐκεῖνος aanwezig en in drie vormen van τοῖόςδε, τοιάδε en τοιόνδε. Als laatste wordt τοῖα in één epigram gebruikt.¹⁴⁵

Niet alle aanwijzende voornaamwoorden hebben een deiktische functie. Sommige worden anaforisch of kataforisch gebruikt. De vormen van ὅδε en τόδε zijn wel bijna allemaal deiktisch.¹⁴⁶ Zij komen alleen in grafepigrammen voor en verwijzen overwegend naar het monument of naar de dode, dus naar iets of iemand fysiek dichtbij. Hetzelfde geldt voor een vorm van τοιάδε die aan de dode refereert.¹⁴⁷

Van de vormen van οὗτος, αὕτη en τοῦτο is net het merendeel deiktisch (zes van de tien vormen).¹⁴⁸ In grafschriften verwijzen zij naar de dode of naar het monument, en in het grenssteenepigram naar het stuk land waarover wordt geheerst.¹⁴⁹ Door deze vormen te gebruiken

¹⁴³ GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39.

¹⁴⁴ IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739.

¹⁴⁵ Dit aanwijzend voornaamwoord is niet deiktisch, maar wordt anaforisch gebruikt; Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

¹⁴⁶ Met uitzondering van Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

¹⁴⁷ Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945; De andere twee vormen van τοῖόςδε, τοιάδε en τοιόνδε zijn niet deiktisch.

¹⁴⁸ Met uitzondering van τοῦτο (v.19) in GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07, τούτων en ταύτην in Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022 en οὗτος in SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431.

¹⁴⁹ GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07; IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739; SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092 (grenssteenepigram).

in plaats van die van ἤδε en τόδε gaat het nog steeds om iets of iemand fysiek nabij, maar wel in de sfeer van de geadresseerde en niet in die van de spreker.¹⁵⁰

Ἐκεῖνος wordt in beide dialoogepigrammen niet gebruikt om naar iets of iemand te verwijzen die fysiek afwezig of verder weg is, maar naar iemand die bekend is bij de adressaat (het persoonlijk voornaamwoord ἐκεῖνος is onderstreept):¹⁵¹

- 4 [ξε]ῖνε, τίς εἶ; Ζήνων. πατὴρ τίς; Ἡλιοδώ[ρ]ο[υ].
 εἶ σύ γ' ὃν ἠϊθέων Δῆλος ἔφερβε θάλος;
κεῖνος, ἐφ' ᾧ καὶ πέτρος ἀλιξάντῳ παρὰ τύμβῳ
 δακρύει γοεροῦ θρήνον ἰεὶς στόματος.

- 4 Vreemdeling, wie ben jij? Zenon. Wie is jouw vader? Heliodoros.
 Ben jij degene die Delos heeft gevoed, een jongeman onder de jongeren?
 Ik ben hem, om wie ook de rots naast het door de zee versleten graf
 huult, terwijl hij vanuit zijn weeklagende mond een weeklacht zendt.

- 12 Εἰρηναῖος ἐμοὶ γενέτης, ξένε, τοῦνομι' Ἀρίστων,
 πατρὶς Ἴωνογενῆς ἀμφοτέρων Ἑφέσος
 ἐστέφθην ἀνέφεδρος Ὀλύμπια πανκρατίῳ παῖς
 τρισσὰ κατ' ἀντιπάλων ἄθλα κονεισάμενος.

- 16 Ἀσίδι μὲν πάσῃ κηρύσσομαι, εἰμὶ δ' Ἀρίστων
κεῖνος ὁ πανκρατίῳ στεψάμενος κότινον,
 Ἑλλάς ὃν εἶπε τέλειον, ὅτ' εἶδέ με παιδὸς ἐν ἀκμῇ
 τὴν ἀνδρῶν ἀρετὴν χερσὶν ἐνεγκάμενον.

- 12 Mijn vader is Eirenaïos, vreemdeling, en mijn naam Ariston,
 van beiden is het vaderland het Ionische Efeze;
 Ik was als kind driemaal zonder vrijstelling te hebben gekregen voor het
 pankration in Olympia gekranst, nadat ik voor mijn tegenstanders prijzen met stof
 had bedekt.

- 16 Ik ben in geheel Azië verkondigd, en ik ben Ariston
degene die was gekranst met wilde olijftakken voor het pankration,
 die Hellas volmaakt noemde toen zij mij zag op het hoogtepunt van mijn jeugd,
 nadat ik met mijn handen de dapperheid van mannen had gebracht.

De sprekers duiden zichzelf aan met het aanwijzend voornaamwoord ἐκεῖνος wanneer de adressaat weet wie zij zijn. De twee gevallen van ἐκεῖνος hebben zo dus geen duidelijk deiktische functie.

Een voorbeeld van ruimtedeixis in een dialooginscriptie is GVI 1843 uit de eerste of tweede eeuw (de aanwijzende voornaamwoorden zijn onderstreept):

¹⁵⁰ Felson & Klein 2013, "Linguistics of Deixis" (s.v. Deixis in Linguistics and Poetics).

¹⁵¹ IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009 (v.1-4); Olympia 5, 225 (v.10-17).

- στῆθι φίλον παρὰ τύμβον, ὁδοιπόρε. — τίς με κελεύει; —
 φρουρὸς ἐγὼ σε λέων. — αὐτὸς ὁ λαῖνεος; —
 αὐτός. — φωνήεις πόθεν ἔπλεο; — δαίμονος αὐδῆι
 4 ἀνδρὸς ὑποχθονίου. — τίς γὰρ ὄδ' ἐστὶν ἀνὴρ
 ἀθανάτοισι θεοῖσι τετιμένος, ὥστε δύνασθαι
 καὶ φωνὴν τεύχειν ὧδε λίθωι βροτέην; —
 Ἥρᾱς Μεμφίτης οὔτος, φίλε, κύδιμος ἦρως,
 8 ὁ σθεναρὸς, πολλοῖς ἔξοχος, εὐρυβίης,
 γνῶριμος ἐνδαπίοισι καὶ ἀνδράσι τηλεδαποῖσιν
 εἵνεκ' εὐφροσύνης, εἵνεκεν ἀγλαΐης,
 ὠκύμορος, τὸν ἔκλαυσε πόλις, τὸν ἔθαψαν ἑταῖροι·
 12 ἧ γὰρ ἔην πάτρης ἄνθος εὐστεφάνου. —
 δακρύω, μὰ σέ, δαῖμον, ἐπεὶ κλύον ὅσσ' ἀγορεύει
 θήρ ὄδε. — μὴ πηοῖς, ὧ ξένε, δακρυχέοις. —
 ἔλθοι ἐς αἰῶνα κλυτὸν οὔνομα. — καὶ σὲ φυλάξει
 16 δαίμων καὶ σώσει πάντα Τύχη βίοντον.

- Blijf staan bij mijn dierbare graf, reiziger. — Wie beveelt mij? —
 Ik beveel jou, een leeuw, een bewaker. — De steen zelf? —
 Ik zelf. — Hoe was jij met spraak begiftigd? — Door de stem van de ziel
 4 van de man onder de aarde. — Want wie is deze man,
 vereerd door de onsterfelijke goden zodat hij zelfs een sterfelijke
 stem zo kan vervaardigen voor een steen? —
Hij (daar bij jou), vriend, is Heras van Memphis, de beroemde held,
 8 de sterke, uitstekend boven velen, machtig,
 bekend aan de inheemse bevolking en aan mannen uit verre landen
 vanwege zijn opgewektheid, vanwege zijn schoonheid,
 hij stierf vroegtijdig, de stad beweende hem, zijn vrienden begroeven hem;
 12 Hij was werkelijk de bloem van zijn goed bekrante vaderland. —
 Ik huil, bij jou, ziel, aangezien ik hoorde hoe grote dingen dit beest
 zei. — Moge jij, vreemdeling, geen tranen vergieten voor jouw verwanten. —
 Moge jouw beroemde naam de eeuwigheid bereiken. — en de ziel zal jou
 beschermen en het Lot zal jou gedurende jouw hele leven redden.

De reiziger gebruikt tweemaal het aanwijzend voornaamwoord ὄδε. Hiermee verwijst hij naar de dode (v.4) en naar het monument in de vorm van een leeuw (v.14). Beide zijn dus fysiek nabij en in de sfeer van de spreker (de reiziger). Het monument staat immers voor hem en de dode ligt in het graf. Ook het aanwijzend voornaamwoord οὔτος verwijst naar de dode, die nog steeds dichtbij aanwezig is maar nu in de sfeer van de adreassaant (wat in de vertaling met “daar bij jou” is aangegeven). Dit is opnieuw de reiziger. In beide gevallen is de dode dus dichtbij de reiziger, maar de ene keer spreekt de reiziger zelf en de andere keer zijn tegenspreker wat leidt tot het gebruik van verschillende aanwijzende voornaamwoorden.

Kortom, in dialooginscripties is er veel persoonsdeixis aanwezig, die sprekerswisselingen kan aangeven en zo de gesprekssituatie kan verduidelijken. Verder worden personen, handelingen en gebeurtenissen vaak in één epigram zowel in het heden als in het verleden geplaatst en soms in de toekomst. Hiervoor worden hoofdzakelijk werkwoordstijden gebruikt en geen temporele bijwoorden of tijdsbepalingen. Ook voor ruimtedeixis worden er nagenoeg geen bijwoorden gebruikt. Aanwijzende voornaamwoorden verwijzen daarentegen naar de ruimtelijke context. Deze zijn echter slechts ongeveer voor de helft deiktisch. Bovendien komt deze soort deixis waarschijnlijk minder voor dan persoonsdeixis en tijdsdeixis omdat het niet nodig is de ruimtelijke context te schetsen, aangezien lezers deze voor zich zien.

3.2 Deiktische Elementen in de Literaire Dialoogepigrammen

Net zoals bij de dialoogepigrammen op steen bevatten alle literaire dialoogepigrammen deiktische elementen en worden de verschillende soorten deixis in epigrammen gecombineerd.¹⁵²

Voor persoonsdeixis konden persoonlijke voornaamwoorden en persoonsuitgangen worden gebruikt. Werkwoorden in de eerste en tweede persoon zijn in een groot deel van de dialoogepigrammen aanwezig en verwijzen naar de rollen van spreker en adressaat. Het gebruik van een tweede persoon wijst er dus op dat het om een dialoogepigram kan gaan. In de helft van de epigrammen komen zowel werkwoorden in de eerste als tweede persoon voor die vaak verwijzen naar dezelfde persoon of naar hetzelfde ding. De wisseling van eerste naar tweede persoon of andersom kan zo een sprekerswisseling aangeven en de gesprekssituatie voor lezers verduidelijken.

Verder zijn in vrijwel alle dialoogepigrammen, slechts in twee niet, werkwoorden in de derde persoon aanwezig. Deze worden vaak gebruikt door een verteller die de dialoog navertelt (behalve wanneer hij/zij zelf een spreker is in de dialoog). In de dialoog zelf verwijst de derde persoon naar iets dat of iemand die geen deel uitmaakt van het gesprek. Als er echter sprake is van een dialoog tussen meer dan twee sprekers kan een werkwoord in de derde persoon ook verwijzen naar een van de sprekers die op dat moment niet aangesproken wordt.

Daarnaast komt in de meeste dialoogepigrammen persoonsdeixis voor door de aanwezigheid van persoonlijke voornaamwoorden. De meest voorkomende persoonlijke voornaamwoorden zijn ἐγώ en σύ in al hun naamvallen. Wat betreft de vormen van ἐγώ is er in de eerste eeuw een afname te zien in het gebruik hiervan. De aanwezigheid van de vormen van σύ blijft door de eeuwen heen wel constant. Verder komen zij vaak samen voor in epigrammen. De spreker verwijst zo expliciet naar zichzelf en/of naar de adressaat. Hiermee wordt het voor lezers duidelijk dat er sprake is van een

¹⁵² Voor een volledig overzicht van de deiktische elementen in literaire dialoogepigrammen zie Appendix 6.

dialogo. Het kan bovendien helpen om de rollen in het gesprek duidelijker maken, dus wie spreekt en tegen wie wordt gesproken.

Andere persoonlijke voornaamwoorden die minder vaak voorkomen zijn vormen van ἡμεῖς en ὑμεῖς en de verbogen vormen van αὐτός. De vormen van ὑμεῖς verwijzen in vier van de vijf gevallen naar mensen in het algemeen.¹⁵³ Het andere geval wordt hieronder besproken. Een verbogen vorm van αὐτός komt vervolgens in totaal driemaal voor in twee epigrammen. Tweemaal slaat deze vorm op de adreassaant wanneer de dialoog wordt naverteld, aangezien hij/zij op dat moment afwezig is.¹⁵⁴ In het andere geval slaat de verbogen vorm van αὐτός op de tweede spreker die wel aanwezig is, maar niet wordt aangesproken door de eerste spreker. Alleen de tweede spreker adresseert de ander daadwerkelijk.¹⁵⁵

Voor de vormen van ἡμεῖς is er een minder duidelijk patroon. In twee van de vier epigrammen verwijzen zij naar de groep waarvan de spreker onderdeel uitmaakt, bijvoorbeeld “de Spartanen”.¹⁵⁶ Verder komt ἡμῖν eenmaal voor in de plaats van μοι¹⁵⁷ en eenmaal wanneer de sprekers meervoudig zijn (“κρηναῖαι λιβάδες” (“stromen van de bron”)).¹⁵⁸

Een voorbeeld om te laten zien hoe persoonsdeixis de dialoog kan verduidelijken is een dialoogepigram van Theaetetus (de persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden zijn onderstreept):¹⁵⁹

- α. Ὅλβια τέκνα γένοισθε· τίνοσ γένος ἐστέ; τί δ' ὕμῃν
ὥδε καλοῖς χαρίεν κείμενόν ἐστ' ὄνομα;
β. Νικάνωρ ἐγὼ εἰμι, πατήρ δέ μοι Αἰπιόρητος,
4 μήτηρ δ' Ἥγησώ, κείμῃ γένος Μακεδών.
γ. Καὶ μὲν ἐγὼ Φίλα εἰμί, καὶ ἐστί μοι οὗτος ἀδελφός·
ἐκ δ' εὐχῆς τοκέων ἔσταμεν ἀμφότεροι.

- a. Mogen jullie gelukkige kinderen zijn; van wie zijn jullie nakomelingen? En welke bevallige naam, gegeven aan jullie hier, hebben jullie, mooie kinderen?
b. Ik ben Nicanor, en mijn vader is Aipioretos,
4 en mijn moeder Hegeso, en ik ben van Macedonische afkomst.
c. En ik ben Phila, en dat is mijn broer;
en wij zijn staan beiden vanwege een belofte van onze ouders.

¹⁵³ Callimachus: AP 7.317; Callimachus: AP 7.524; Posidippus: AP 16.275; Automedon: AP 11.324.

¹⁵⁴ Meleager: AP 12.101 (τῷ); Strato: AP 12.8.

¹⁵⁵ Meleager: AP 12.101 (τόν).

¹⁵⁶ Leonidas van Tarentum: AP 9.320 (in dit epigram verwijst het persoonlijk voornaamwoord naar de Spartanen in het algemeen); Antipater van Sidon: AP 7.161.

¹⁵⁷ Philodemus: AP 5.46.

¹⁵⁸ Antiphrilos: AP 9.549.

¹⁵⁹ Theaetetus: AP 6.357.

Het gebruik van de tweede persoon in het eerste vers (γένοιθε; ἐστέ) wijst lezers erop dat het mogelijk om een dialoogepigram gaat. Samen met het persoonlijk voornaamwoord ὑμῖν (v.1) maakt het expliciet dat er meer dan één adressaat is (ὑμῖν wordt hier dus niet gebruikt om naar mensen in het algemeen te verwijzen). Vervolgens gebruiken de beide adressaten wanneer zij spreken de persoonlijke voornaamwoorden ἐγώ en μοι (v.3, 5) en werkwoorden in de eerste persoon. Het gebruik van de eerste persoon tegenover de tweede persoon uit de vraag maakt de sprekerswisseling duidelijk. Ook de persoonlijke voornaamwoorden verduidelijken de verandering van spreker doordat zij ervoor zorgen dat de dialoog met een nadruk op “ik” wordt gelezen: “Ik ben Nicanor... en ik ben Phila”. Als laatste wordt in het epigram geen derde persoon gebruikt om naar iemand te verwijzen die geen deel uitmaakt van de dialoog maar om aan een van de sprekers te refereren die niet wordt aangesproken (ἐστί: v.5).

Voor het plaatsen van personen, handelingen en gebeurtenissen in de tijd konden vervolgens tijdsbepalingen, temporele bijwoorden en werkwoordstijden worden gebruikt. Er komen in literaire dialoogepigrammen geen tijdsbepalingen voor en ook weinig temporele bijwoorden. De gebruikte bijwoorden zijn ἄρτι (“onlangs”), εὐθύ (“onmiddellijk”), πάλιν (“opnieuw”), πρίν (“eerder”), σήμερον (“vandaag”) en τάχα (“spoedig”).

Persoonsvormen in de indicativus zijn daarentegen in alle dialoogepigrammen aanwezig. Door het gebruik van het praesens wordt de indruk gewekt dat de dialoog plaatsvindt op het moment van lezen. Ook kan het gaan om wat altijd geldig of blijvend is. Het perfectum wordt ook enkele keren gebruikt om een toestand in het heden aan te duiden.

De aoristus komt na het praesens het meeste voor en ook het imperfectum en futurum zijn in enkele epigrammen aanwezig. Vaak worden in een dialoogepigram werkwoorden die betrekking hebben op het heden en werkwoorden die betrekking hebben op het verleden gecombineerd en worden personen, handelingen en gebeurtenissen zowel in het heden als in het verleden geplaatst.

Ruimtedeixis als laatste komt minder voor dan persoonsdeixis en tijdsdeixis. Bijwoorden van plaats zijn slechts in twee epigrammen aanwezig. In beide gevallen is dit bijwoord ὧδε (“hier”).¹⁶⁰ Aanwijzende voornaamwoorden worden vaker gebruikt. Vormen van ὅδε, ἧδε en τόδε en van οὗτος, αὗτη en τοῦτο komen het meeste voor en in de eerste eeuw is een toename te zien in het gebruik van hen. Vormen van ἐκεῖνος, ἐκεῖνη en ἐκεῖνο worden daarentegen weinig gebruikt. Andere aanwijzende voornaamwoorden komen niet voor.

De vormen van ὅδε, ἧδε en τόδε worden in de meeste gevallen gebruikt om te verwijzen naar wie of wat dichtbij is. Vooral in grafepigrammen hebben zij deze deiktische functie. Ook komt

¹⁶⁰ Callimachus: AP 7.725; Theaetetus: AP 6.357; In het epigram van Theaetetus zou ὧδε ook kunnen horen bij καλοῖς en de betekenis van “zo” kunnen hebben (zie het voorbeeld op pagina 45).

eenmaal τῇδε (“hier”) in een grafschrift als plaatsbepaling voor.¹⁶¹ Daarnaast hebben de onzijdige vormen in een aantal dialoogepigrammen geen deiktische, maar een kataforische functie.

De vormen van οὗτος, αὕτη en τοῦτο zijn over het algemeen niet deiktisch maar worden als anafoor gebruikt en verwijzen naar wie of wat eerder is genoemd. In de minderheid van de gevallen worden zij gebruikt om de situatie te schetsen dat iets of iemand in de sfeer van de adressaat aanwezig is. In het gedicht van Theaetetus (hierboven geciteerd) wordt οὗτος wel op deze manier gebruikt: “ἐστὶ μοι οὗτος ἀδελφός” (“hij (daar bij jou) is mijn broer”).¹⁶²

De vormen van ἐκεῖνος tot slot zijn overwegend deiktisch en verwijzen of naar iemand die verder weg is of naar iemand die afwezig is maar wel bekend is bij de spreker (omdat hij/zij bijvoorbeeld eerder genoemd is).¹⁶³ Daarnaast kan ἐκεῖνος ook een anaforische functie hebben, zoals in het volgende vers: “Κεῖνος ὃδ’ ἐστὶν ἀνὴρ;” (“is hij (hier) die (eerder genoemde) man?”).¹⁶⁴

Het is opvallend dat slechts in iets meer dan de helft van de epigrammen ruimtedeixis aanwezig is, aangezien juist deze soort deixis lezers kan helpen bij het inbeelden van de ruimtelijke context die bij literaire epigrammen afwezig is. Dichters gebruiken echter in plaats van ruimtedeixis beschrijvingen om lezers in staat te stellen de situatie voor zich te zien of combineren ruimtedeixis hiermee. Zo komt in het dialoogepigram van Anyte zowel ruimtedeixis voor als een beschrijving van de ruimtelijke context (de aanwijzende voornaamwoorden zijn onderstreept).¹⁶⁵

- α. Τίπτε κατ’ οἰόβατον, Πὰν ἀγρότα, δάσκιον ὕλαν
ἤμενος, ἀδυβόα τῷδε κρέκεις δόνακι;
β. Ὅφρα μοι ἐρσήεντα κατ’ οὖρεα ταῦτα νέμοιντο
4 πόρτιες ἡϋκόμων δρεπτόμεναι σταχύων.

- a. Waarom, landelijke Pan, zittend in het eenzame schaduwrijke bos, maak jij geluid op deze aangenaam klinkende rietpijp?
b. Opdat kalveren voor mij over die bedauwde bergen grazen, terwijl zij het
4 goed gegroeide groen afknippen.

Het aanwijzende voornaamwoord τῷδε (v.2) geeft aan dat de rietpijp fysiek aanwezig is en dat Pan deze dus vasthoudt. Ταῦτα maakt vervolgens duidelijk dat er bergen in het landschap voorkomen. Naast deze twee deiktische elementen beschrijft Anyte ook de omgeving die lezers zich moeten voorstellen met de woorden κατ’ οἰόβατον ... δάσκιον ὕλαν (“in het eenzame schaduwrijke

¹⁶¹ Dioscorides: AP 7.37.

¹⁶² Theaetetus: AP 6.357, v.5.

¹⁶³ In een epigram van Meleager (Meleager: AP 12.101) verwijst ἐκεῖνο naar een eigenschap van de tweede spreker. Het woord τοῦτο wordt niet gebruikt, omdat de eerste spreker de tweede spreker niet adresseert en het dus gaat om een eigenschap “van hem” (niet “van jou”).

¹⁶⁴ Leonides van Alexandrië: AP 7.548, v.4.

¹⁶⁵ Anyte: API. 16.231.

bos"). Dichters zijn dus niet slechts aangewezen op deiktische elementen om de ruimtelijke context te schetsen, maar kunnen ook beschrijvingen gebruiken.

In hoeverre beschrijvingen, hetzij in plaats van ruimtedeixis hetzij in combinatie hiermee, worden gebruikt verschilt per subgenre. Zo is er in epideiktische epigrammen en in liefdesepigrammen weinig sprake van beschrijvingen, terwijl zij in bucolische en ekphrastische epigrammen wel vaak aanwezig zijn. Bucolische epigrammen leggen immers aandacht op het landschap en ekphrastische epigrammen op de beschrijving van kunstige objecten. Liefdesepigrammen en epideiktische epigrammen hebben daarentegen minder nauwe banden met een dergelijke ruimtelijke context.

Verder zijn in grafepigrammen regelmatig noch beschrijvingen noch ruimtedeixis aanwezig en bestaan beschrijvingen in wijepigrammen overwegend slechts uit het benoemen van het wijgeschenk. Waarschijnlijk waren lezers bij deze subgenres zelf in staat een context in te beelden omdat zij in hun omgeving grafschriften en wijgeschenken zagen.

Toch zijn in de epigrammen waarin de context niet of minimaal wordt beschreven de dialogen wel begrijpelijk. Een voorbeeld hiervan is een epideiktisch gedicht van Antiphilus van Byzantium waarin boeken vertellen welke verhalen zij bevatten.¹⁶⁶ Voor begrip is de ruimtelijke context niet noodzakelijk:

- α. Αἱ βιβλοὶ, τίνας ἔστέ; τί κεῦθετε; β. Θυγατέρες μὲν
Μαιονίδου, μύθων δ' ἱστορεῖς Ἰλιακῶν
ἀ μία μὲν μηνιθμὸν Ἀχιλλέος, ἔργα τε χειρὸς
4 Ἑκτορέας, δεκέτους τ' ἄλλα λέγει πολέμου
ἀ δ' ἑτέρα μόχθον τὸν Ὀδυσσεός, ἀμφὶ τε λέκτροις
χρηείοις ἀγαθᾶς δάκρυα Πηνελόπας.
α. ἴλατε σὺν Μοῦσαισι μεθ' ὑμετέρας γὰρ ἀοιδὰς
8 εἶπεν ἔχειν αἰὼν ἔνδεκα Πιερίδας.
- a. Boeken, wie zijn jullie? Wat verbergen jullie? b. Dochters
van Maionides, en getuigen van de Trojaanse verhalen;
de ene vertelt de wrok van Achilles, en de daden van Hektors
4 hand, en de worstelingen van de tienjarige oorlog;
De andere de inspanning van Odysseus, en de tranen van de goede
Penelope rond haar eenzame huwelijksbed.
a. Verzoent jullie met de Muzen; want na jullie liederen
8 zou dit tijdperk kunnen zeggen elf Muzen te hebben.

¹⁶⁶ Antiphilus van Byzantium: AP 9.192.

Ter afsluiting laat dit dialoogepigram van Callimachus, waarin de dialoog wordt naverteld, alle drie de soorten deixis goed zien (de deiktische elementen zijn onderstreept):¹⁶⁷

- Ξεῖνος Ἀταρνεΐτης τις ἀνείρετο Πιττακὸν οὕτω
τὸν Μυτιληναῖον, παῖδα τὸν Ὑρράδιον·
“Ἄττα γέρον, δοιός με καλεῖ γάμος· ἡ μία μὲν δὴ
4 νύμφη καὶ πλούτῳ καὶ γενεῇ κατ’ ἐμέ·
ἡ δ’ ἑτέρη προβέβηκε. τί λῶϊον; εἰ δ’ ἄγε σὺν μοι
βούλευσον, ποτέρην εἰς ὑμέναιον ἄγω.”
εἶπεν· ὁ δὲ σκίπωνα, γεροντικὸν ὄπλον, αἰείρας,
8 “Ἦνιδ’, ἐκεῖνοί σοι πᾶν ἐρέουσιν ἔπος·”
(οἱ δ’ ἄρ’ ὑπὸ πληγῇσι θαὸς βέμβικας ἔχοντες
ἔστρεφον εὐρείῃ παῖδες ἐνὶ τριόδῳ·)
“κείνων ἔρχεο,” φησί, “μετ’ ἵχνια.” χῶ μὲν ἐπέστη
12 πλησίον· οἱ δ’ ἔλεγον· “Τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.”
ταῦτ’ αἰὼν ὁ ξεῖνος ἐφείσατο μείζονος οἴκου
δράξασθαι, παίδων κληδόνα συνθέμενος.
τὴν δ’ ὀλίγην ὥς κεῖνος ἐς οἶκον ἐπήγετο νύμφην,
16 οὕτω καὶ σύ γ’ ἰὼν τὴν κατὰ σαυτὸν ἔλα.

- Een vreemdeling van Atarneus heeft zo Pittacus
van Mytilene, zoon van Hyrrhas ondervraagd;
“Oude vader, een dubbel huwelijk roept mij; één bruid
4 is wat betreft rijkdom en afkomst overeenkomstig met mij,
maar de ander overtreft mij. Wat is beter? Vooruit, raad mij aan
wie van de twee ik naar het huwelijk moet brengen.”
Hij zei: nadat hij zijn staf had opgetild, het wapen van een oude man;
8 “Zij (daar) zullen aan jou het gehele verhaal vertellen.”
(en de jongens draaiden de snelle tollē die zij hadden
op de brede driesprong rond door klappen.)
“Volg in de voetsporen van hen (daar),” zeft hij. En hij ging dichtbij
12 staan, en zij zeiden “ga langs jouw eigen weg.”
De vreemdeling, luisterend naar die dingen, hield zich er ver van het grotere huis
te pakken, omdat hij de woorden van de jongens had begrepen;
en zoals hij zijn lage bruid naar zijn huis bracht,
16 zo moet ook jij gaan, terwijl jij langs jouw eigen weg gaat.

Ten eerste worden overwegend werkwoorden in de derde persoon gebruikt (slechts in vers 7 verwijst de spreker met ἄγω naar zichzelf). In de meeste van de gevallen komt dit doordat de verteller aan het woord is. In de dialoog zelf wordt de derde persoon gebruikt omdat het huwelijk, de bruid en de jongens op dat moment geen onderdeel uitmaken van de dialoog.

¹⁶⁷ Callimachus: AP 7.89.

Verder worden er vijf persoonlijke voornaamwoorden gebruikt. De spreker, de vreemdeling uit Atarneus, verwijst met *με*, *ἐμέ* en *μοι* (v.3-5) naar zichzelf. Deze voornaamwoorden benadrukken dat hij nog aan het woord is. Vervolgens wisselt de spreker. Om dit te laten zien wordt het werkwoord *εἶπεν* ("hij zei"; v.7) gebruikt, maar ook het persoonlijk voornaamwoord *σοι* (v.8) maakt duidelijk dat nu de tweede spreker aan het woord is. De *σοι* beantwoordt namelijk als het ware de *με*, *ἐμέ* en *μοι* van de eerste spreker. De laatste *ού* (v.16) is de lezer die door de auteur wordt geadresseerd.¹⁶⁸ Het woord *κεῖνος* (v.15) impliceert dat degene naar wie wordt verwezen, namelijk de vreemdeling, afwezig is. De auteur geeft zo met dit voornaamwoord aan dat de dialoog voorbij is en hij richt zich vervolgens met het persoonlijk voornaamwoord *ού* tot de lezer.

In de werkwoordstijden is te zien dat de dialoog wordt naverteld. De aoristus en het imperfectum komen namelijk voor in de delen die niet tot de dialoog behoren. Deze wordt zo dus in het verleden geplaatst. Eenmaal wordt tijdens het navertellen toch het praesens gebruikt (*φησί*, v.11). Dit gebeurt waarschijnlijk om lezers het gevoel te geven bij het gesprek aanwezig te zijn. Voor de dialoog zelf worden altijd het praesens en futurum gebruikt. Het hier en nu wordt dan verplaatst naar het moment dat de dialoog werd uitgesproken. Bovendien zorgen deze werkwoordstijden ervoor dat het voor lezers duidelijk is dat het gaat om directe rede.

Tot slot geven de aanwijzende voornaamwoorden *ἐκεῖνοι* en *κείνων* (v. 8, 11) aan dat de jongens verderop bij de driesprong zijn en niet bij de sprekers. *Ταῦτ'* (v.13) vervolgens heeft geen deiktische maar een anaforische functie en refereert aan wat ervoor door de jongens is gezegd. De laatste *κεῖνος*, zoals hiervoor is vermeld, verduidelijkt dat de dialoog voorbij is. Naast ruimtedeixis is in dit epigram ook een beschrijving aanwezig (vaak is hier in epideiktische epigrammen geen sprake van). Zo maakt het gedicht duidelijk dat Pittacus een staf vasthoudt (v.7) en dat de jongens bij de driesprong tolleren aan het draaien zijn (v.9-10). Dit helpt lezers zich de situatie waarin de dialoog plaatsvindt in te beelden.

De deiktische elementen, zoals dit voorbeeld weergeeft, helpen lezers bij het lezen van een dialoogepigram. Zij maken duidelijk wie er spreekt, wanneer iets plaatsvond en wat de context van het gesprek is. Dit voorbeeld laat bovendien zien hoe in één epigram verschillende werkwoordstijden kunnen worden gebruikt. In dit gedicht komt namelijk, net zoals in vele andere gedichten, de combinatie van tegenwoordige en verleden tijd voor.

Verder is in deze paragraaf duidelijk geworden dat in de eerste eeuw een verandering te zien is in het gebruik van deiktische elementen. Vormen van *ἐγώ* komen minder vaak voor, terwijl de aanwezigheid van aanwijzende voornaamwoorden toeneemt. De aanwijzende voornaamwoorden hebben echter niet altijd een deiktische functie, maar kunnen ook als anafoor of katafoor gebruikt

¹⁶⁸ Gutzwiller 1998, 225.

worden. Dit is vooral het geval bij de vormen van οὗτος, αὕτη en τοῦτο. Ruimtedeixis komt bovendien minder frequent voor dan de andere soorten deixis, wat opvallend is aangezien bij literaire epigrammen lezers zich de ruimtelijke context moeten inbeelden. Dichters kunnen de situatie echter ook met beschrijvingen schetsen (in plaats van of in combinatie met ruimtedeixis). Dit wordt in sommige subgenres meer gedaan dan in andere. Ondanks geen of minimale beschrijvingen van de ruimtelijke context zijn alle dialogen wel begrijpelijk. Het is dus niet altijd noodzakelijk om te weten waar een gesprek plaatsvindt.

3.3 Vergelijking en Verklaring

In dit hoofdstuk is gekeken naar de aanwezigheid van persoonsdeixis, tijdsdeixis en ruimtedeixis in dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen. Er is onderzocht in hoeverre de twee soorten dialoogepigrammen wat betreft deixis overeenkomen en in hoeverre de uitspraken van Bettenworth en Day, dat in literaire dialoogepigrammen meer details gebruikt worden en dat deixis de gespreksituatie kan verduidelijken, kloppen voor dialoogepigrammen.¹⁶⁹ Uit het onderzoek is ten eerste gebleken dat dialooginscripties en literaire dialoogepigrammen naast enkele verschillen vooral overeenkomsten vertonen in het gebruik van deixis, ten tweede dat literaire dialoogepigrammen meer beschrijvingen gebruiken en ten derde dat persoonsdeixis in beide soorten dialoogepigrammen de gespreksituatie verduidelijkt.

Persoonsdeixis verduidelijkt in dialoogepigrammen de dialoog aangezien persoonsuitgangen en persoonlijke voornaamwoorden nadruk kunnen leggen op wie spreekt en tegen wie wordt gesproken. Zo kunnen vormen van ἐγώ en σύ of werkwoorden in de eerste en tweede persoon sprekerswisselingen aangeven wanneer zij tegenover elkaar geplaatst worden. De persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden moeten dan wel naar dezelfde persoon verwijzen. Een verschil met de dialoogepigrammen op steen is dat in literaire epigrammen een afname te zien is in het gebruik van vormen van ἐγώ in de eerste eeuw. In dialooginscripties blijft het gebruik constant.

Ook andere persoonlijke voornaamwoorden worden in dialoogepigrammen gebruikt, maar alle in mindere mate. Aangezien deze persoonlijke voornaamwoorden zo weinig voorkomen is een uitvoerige vergelijking van het gebruik ervan niet mogelijk. Alleen bij de verbogen vormen van αὐτός valt op dat zij in beide soorten dialoogepigrammen hoofdzakelijk verwijzen naar personen die niet bij het gesprek betrokken zijn. Alleen wanneer er sprake is van een navertelling van de dialoog kunnen vormen van αὐτός naar sprekers verwijzen. Dergelijke navertellingen komen alleen in literaire dialoogepigrammen voor.

¹⁶⁹ Bettenworth 2007, 73-74; Day 2019b, 22.

Verder worden in beide soorten dialoogepigrammen personen, handelingen en gebeurtenissen vaak in één gedicht zowel in het heden als in het verleden geplaatst, en soms ook in de toekomst. Hiervoor worden voornamelijk werkwoordstijden gebruikt en enkele bijwoorden, maar geen tijdsbepalingen. Het hier en nu, vanwaar de verschillende werkwoordstijden begrepen kunnen worden, is het moment van lezen.

Dat dialooginscripties en literaire dialoogepigrammen wat betreft persoonsdeixis en tijdsdeixis grotendeels overeenkomen is niet vreemd. Zoals in vorige hoofdstukken naar voren is gekomen is het wegvallen van de monumentale context een belangrijke verklaring voor verschillen tussen de beide soorten dialoogepigrammen. Aangezien persoonsdeixis en tijdsdeixis niet refereren aan de ruimtelijke context, zorgt het wegvallen van deze context ook niet voor verschillen. Zij hebben in dialoogepigrammen op steen en in literaire dialoogepigrammen dezelfde functie.

Wat betreft ruimtedeixis vervolgens komen de vormen van ὅδε, ἥδε en τόδε en van οὗτος, αὕτη en τοῦτο zowel in dialooginscripties als in literaire dialoogepigrammen het meeste voor. Een verschil is dat in de literaire dialoogepigrammen uit de eerste eeuw een toename te zien is in het gebruik van deze vormen, terwijl bij inscripties van een zodanig periodeverschil geen sprake is.

Verder hebben ὅδε, ἥδε en τόδε in beide soorten dialoogepigrammen over het algemeen een deiktische functie. Wanneer zij deiktisch zijn komen zij zowel in inscripties als in literaire epigrammen voornamelijk in grafschriften voor om te verwijzen naar de dode of het monument. Van de vormen van οὗτος, αὕτη en τοῦτο is in inscripties de helft deiktisch, terwijl zij in literaire epigrammen overwegend kataforisch worden gebruikt. In de gevallen dat zij deiktisch zijn geven zij, net zoals in dialooginscripties, aan dat iets of iemand in de sfeer van de adressaat aanwezig is en niet in die van de spreker (dan worden immers de vormen van ὅδε, ἥδε en τόδε gebruikt).

Tot slot is ruimtedeixis in beide soorten dialoogepigrammen het minst voorkomend. Wat betreft dialooginscripties is het mogelijk dat het niet noodzakelijk is om naar de ruimtelijke context te verwijzen omdat lezers deze al voor zich zien. Deze verklaring gaat niet op voor literaire dialoogepigrammen. Hierin komt mogelijk relatief minder ruimtedeixis voor omdat dichters zich niet alleen tot ruimtedeixis konden wenden om de situatie te schetsen maar ook tot beschrijvingen. Wanneer zowel ruimtedeixis als beschrijvingen ontbreken kan dit bij graf- en wijepigrammen misschien worden verklaard uit het feit dat lezers in hun omgeving vaak in aanraking kwamen met grafschriften en wijgeschenken en zich de context konden inbeelden. Bij andere subgenres waarin dit het geval is blijft de dialoog ook zonder verwijzingen naar de ruimtelijke context begrijpelijk.

4. Sprekers en Adressaten

4.1 Sprekers en Adressaten in de Dialoogepigrammen op Steen

Kauppinen heeft de drie meest voorkomende combinaties van sprekers en adressaten in dialoogepigrammen op steen in kaart gebracht. Deze hebben overwegend betrekking op grafepigrammen. Zo vinden er vaak gesprekken plaats tussen de voorbijganger en het monument, tussen de voorbijganger en de dode of geëerde, en tussen de dode en een verwante zoals de vader, moeder, echtgenoot of kind van de dode.¹⁷⁰ Enige variatie is mogelijk, bijvoorbeeld wanneer de spreker iemand adresseert die niet aan de dialoog deelneemt of wanneer er meer dan twee sprekers zijn.¹⁷¹ Ook kan er sprake zijn van een verteller die verslag geeft van de dialoog.¹⁷²

In de dialoogepigrammen uit de bestudeerde periode zijn al deze door Kauppinen genoemde combinaties van sprekers en adressaten aanwezig.¹⁷³ Ook vormen van variatie zijn in enkele dialoogepigrammen te zien. Er is alleen geen sprake van een verteller in de epigrammen uit de bestudeerde periode.

Kauppinen zegt echter weinig over de sprekers en adressaten in de andere subgenres waartoe de dialoogepigrammen kunnen behoren (behalve wanneer zij een dergelijk epigram bespreekt). Verder houdt zij haar categorieën algemeen en gaat zij nauwelijks in op wie de doden of geëerden zijn en welke verwanten vaak aan het woord zijn. Ook besteedt zij weinig aandacht aan de manier waarop de voorbijgangers en het monument worden aangeduid, oftewel aan woordgebruik. Zij geeft wel aan dat er meerdere woorden zijn voor de voorbijganger (namelijk ὁδῖτης, παροδῖτης, ὁδοιπóρος, παροδοιπóρος, ξένος en φίλος), maar gaat vervolgens niet op de frequentie waarin zij worden gebruikt. Daarnaast heeft zij geen oog voor eventueel periodeverschil, maar bestudeert de epigrammen per type (de dialoogepigrammen van een bepaald typen komen echter wel vaak voor een deel uit een bepaalde periode).¹⁷⁴ Naar deze elementen zal in het vervolg worden gekeken.

Om te beginnen zijn in het subgenre van het grafepigram hoofdzakelijk de doden de sprekers en adressaten. Deze doden zijn ongeveer even vaak mannen als vrouwen. Slechts in drie epigrammen is de dode geen man of vrouw. In deze epigrammen is de dode tweemaal een kind, terwijl in het andere geval het geslacht niet gespecificeerd is.¹⁷⁵

¹⁷⁰ Kauppinen 2015, 25, 34.

¹⁷¹ Kauppinen 2015, 162-163.

¹⁷² Kauppinen 2015, 35.

¹⁷³ Voor een volledig overzicht van de sprekers en adressaten in dialoogepigrammen op steen zie Appendix 7.

¹⁷⁴ Kauppinen heeft de dialoogepigrammen op steen in drie typen onderverdeeld gebaseerd op het aantal sprekerswisselingen en de lengte van iedere spreekbeurt (Kauppinen 2015, 2). Dit zal in een later hoofdstuk nader worden uitgelegd (§6.1).

¹⁷⁵ Kind: Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742; Dode van wie het geslacht niet is gespecificeerd: GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926.

De doden spreken vooral tegen voorbijgangers, voor wie geregeld het woord ξένος gebruikt wordt.¹⁷⁶ Dit woord komt pas vanaf 480 v.Chr. in deze betekenis voor en werd in het begin van de hellenistische periode de standaard uitdrukking voor het adresseren van de voorbijganger.¹⁷⁷ Deze ontwikkeling is in de dialoogepigrammen in zoverre zichtbaar dat ξένος van de verschillende woorden om voorbijgangers aan te duiden het meest voorkomt. Toch wordt dit woord slechts in de helft van de gevallen gebruikt. In de andere helft worden voorbijgangers met de woorden ἄνθρωπος, ὁδῖτης, ὁδοῦρος, παροδῖτης of φίλος aangeduid. Aangezien ξένος wel het meest wordt gebruikt lijkt het erop dat het een redelijk standaard woord was om voorbijgangers aan te duiden, hoewel dichters bleven variëren.

De doden spreken ook met anonieme personen. Hiermee worden personen bedoeld naar wie niet expliciet met een vocativus wordt verwezen en van wie dus niet duidelijk is wie zij zijn. Aangezien het welbekend was dat in grafepigrammen voorbijgangers konden worden geadresseerd, is het aannemelijk dat zij ook in epigrammen waarin adressaten niet gespecificeerd zijn worden aangesproken.¹⁷⁸ Anonieme personen stellen bovendien dezelfde vragen als voorbijgangers. In tegenstelling tot wat Kauppinen doet worden anonieme personen hier als aparte categorie behandeld om het onderscheid duidelijk te maken tussen personen die wel worden gespecificeerd en personen die niet worden gespecificeerd.¹⁷⁹

Het mogelijk effect dat met een voorbijganger en een anoniem persoon bereikt wordt lijkt wel hetzelfde. Zowel in het geval van een voorbijganger als van een anoniem persoon, die als voorbijganger beschouwd kan worden, is het namelijk mogelijk dat lezers zich met hen identificeren. Degenen die de grafschriften lezen zijn immers voorbijgangers.

De echtgenoot vervolgens speelt slechts in twee grafschriften een rol. In deze epigrammen zijn de echtgenoot en zijn dode vrouw aan het woord, maar slechts in één epigram vindt er werkelijk een gesprek plaats tussen hen.¹⁸⁰ In het andere epigram spreekt de echtgenoot wel tegen zijn gestorven vrouw, maar zijn vrouw adresseert hem niet. Zij spreekt daarentegen de heersers van de onderaardse zielen en Persephone aan.¹⁸¹ In grafschriften van mannen spelen echtgenotes geen rol.

Naast de dode kan ook het monument een spreker en adressaat zijn. Het monument spreekt dan met een voorbijganger of een anoniem persoon. Het voert dus nooit een gesprek met de dode, maar altijd met degene die informatie wil en met wie lezers zich kunnen identificeren. Het monument wordt nauwelijks in de vocativus aangesproken. Slechts van στήλη en τύμβος wordt de

¹⁷⁶ In IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009 wordt ξένος gebruikt voor de dode.

¹⁷⁷ Tueller 2008, 44-46.

¹⁷⁸ Kauppinen 2015, 29-30; Tueller 2008, 40, 42.

¹⁷⁹ Een anoniem persoon beschouwt Kauppinen als een voorbijganger en zij maakt dus geen onderscheid tussen anonieme personen en voorbijgangers (Kauppinen 2015, 20).

¹⁸⁰ GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07.

¹⁸¹ Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

vocativus eenmaal gebruikt.¹⁸² Toch is het zelfs zonder expliciete aanspreking in de context van het epigram vaak wel duidelijk dat het monument spreekt en wordt toegesproken.

Ondanks het feit dat het monument zich al in de zevende en zesde eeuw v.Chr. als spreker ontwikkelde,¹⁸³ is het in dialooginscripties pas met name vanaf de eerste eeuw een spreker en adressaat. Misschien brachten dialogen tussen de dode en een persoon met wie lezers zich konden identificeren een groter emotioneel effect teweeg dan dialogen met het monument en gebruikten dichters daarom eerder de dode als spreker en adressaat.

De laatste mogelijke combinatie van sprekers en adressaten in grafepigrammen, die bovendien niet door Kauppinen is genoemd, is de combinatie tussen een anoniem persoon en een god. Slechts in één dialoogepigram is hiervan sprake.¹⁸⁴ Dit is dus blijkbaar een bijzondere combinatie. Al eerder werd aangegeven dat er mogelijk vrijwel geen dialooginscripties zijn behorend tot het wijepigram omdat hierin goden vragen zouden moeten stellen waarop ze het antwoord al zouden moeten weten.¹⁸⁵ Aangezien in het grafschrift een anoniem persoon vragen stelt aan een god is dit probleem hier niet aan de orde. Een mogelijke andere reden dat in grafepigrammen gesprekken tussen goden en mensen niet vaak voorkomen heeft te maken met de identificatie van lezers met de voorbijganger of anonieme persoon. Wanneer lezers zich met hen identificeren zou dit impliceren dat zij een gesprek voeren met een god.

In grafepigrammen op steen is er ook enige variatie te zien in de dialoog. Zo is er in één epigram sprake van drie sprekers en adressaten. Een voorbijganger spreekt hierin eerst met het monument en vervolgens met de dode.¹⁸⁶ Verder kunnen ook personen worden geïntroduceerd die louter spreker of adressaat zijn. In het hierboven genoemde epigram bijvoorbeeld adresseert de echtgenoot zijn vrouw die daarvoor de heersers van de onderaardse zielen en Persephone heeft aangesproken.¹⁸⁷ De vrouw is zowel spreker als adressaat, terwijl haar echtgenoot alleen een spreker is en de heersers van de onderaardse zielen en Persephone slechts adressaten.

Een voorbeeld dat de variatie goed laat zien is het raadselgrafschrift uit de tweede of eerste eeuw v.Chr. Dit epigram laat tevens zien dat een anonieme spreker als voorbijganger kan worden beschouwd en dat uit het gedicht af te leiden is dat het monument spreekt:¹⁸⁸

¹⁸² Στήλη: IG II/III2 12794 = GVI 1836; τύμβος: GVI 1833 (= Salamine XIII 192).

¹⁸³ Kauppinen 2015, 26.

¹⁸⁴ IG XIV 769 = GVI 1883.

¹⁸⁵ Zie §2.1.

¹⁸⁶ Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530.

¹⁸⁷ Bernand, Inscr. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

¹⁸⁸ Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945.

ὁ δῆμος Μηνοφίλαν Ἑρμαγένου.
 κομψὰν καὶ χαρίεσσα πέτρος δείκνυσι. τίς ἐντι; —¹⁸⁹
 Μουσῶν μανύει γράμματα· Μηνοφίλαν. —
 4 τεῦ δ' ἔνεκεν στάλα γλυπτὸν κρίνον ἡδὲ καὶ ἄλφα,
 βύβλος καὶ τάλαρος, τοῖς δ' ἔπι καὶ στέφανος; —
 ἧ σοφία<μ> μὲν βίβλος, ὁ δ' αὖ περὶ κρατὶ φορηθεὶς
 ἀρχὰν μανύει, μουνογόναν δὲ τὸ ἔν,
 8 εὐτάκτου δ' ἀρετᾶς τάλαρος μάνυμα, τὸ δ' ἄνθος
 τὰν ἀκμὰν, δαίμων ἄντιν' ἐλήισατο. —
 κούφα τοι κόνις ἀμφὶ πέλοι τοιῇδε θανούσῃ,
 αἶ, ἄγονοι δὲ γονεῖς, τοῖς ἔλιπες δάκρυα.¹⁹⁰

Het volk [eert] Menophila, dochter van Hermagenes.

De mooie steen toont ook een verfijnde vrouw. Wie is zij? —
 De letters van de Muzen onthullen het: Menophila. —
 4 Waarom zijn op de stele een lelie en een alpha gegraveerd,
 een boek en een mand, en erboven ook een krans? —
 Het boek toont haar wijsheid, en dat wat om haar hoofd wordt
 gedragen onthult op zijn beurt haar leiderschap, de één¹⁹¹ dat zij enig kind was,
 8 en de mand is een indicatie van haar gedisciplineerde deugd, en de
 bloem de bloei die het lot heeft weggenomen. —
 Moge het stof licht zijn rondom een dergelijke dode,
 en ach, jouw kinderloze ouders, jij hebt tranen voor hen achtergelaten.

Degene die hier de vragen stelt is niet nader gespecificeerd en is dus een anoniem persoon. Het is echter logisch dat een voorbijganger deze vragen zou stellen wanneer hij/zij dit graf tegenkomt. Aangezien lezers zich tevens zouden afvragen van wie dit graf is en wat de symbolen op het graf kunnen betekenen, kunnen zij zich identificeren met de anonieme persoon. Degene die het antwoord op de vraag geeft wordt ook niet met een vocativus aangesproken, maar is redelijkerwijs het monument. De anonieme persoon zegt immers dat de steen een afbeelding van de vrouw toont en het zou dan aannemelijk zijn dat deze steen ook vertelt wie de vrouw is en wat de symbolen betekenen. Het zou echter ook mogelijk zijn dat degene die de vragen stelt deze vervolgens ook beantwoordt. Één spreker vervult dan zowel de rol van de voorbijganger als van het monument.

In de laatste twee verzen wordt er een nieuwe adressaat geïntroduceerd. Met het werkwoord ἔλιπες (“jij liet achter”) richt de anonieme person zich namelijk tot de dode. Zij heeft

¹⁸⁹ De edities van Buckler & Robinson en Kauppinen hebben geen sprekerswisseling.

¹⁹⁰ Alternatieve lezing van Buckler & Robinson: κούφα τοι κόνις εἰμί· πολλοὶ τοιῇδε θανούσῃ, ἃ γὰ[μ]οι οὐδὲ γονεῖς, τοῖς ἔλιπες δάκρυα (“ik ben als stof licht voor jou; jij, een dergelijke dode, ach, zonder echtgenoot en ouders, er zijn velen voor wie jij tranen hebt achtergelaten”).

¹⁹¹ De letter alpha heeft de betekenis van het getal één.

immers tranen voor haar ouders achtergelaten, niet het monument. In dit epigram wordt dus een persoon geïntroduceerd die louter adressaat is.

Behalve grafepigrammen zijn er ook een liefdesepigram, een overwinningsepigram en een grenssteenepigram geschreven. De laatste twee laten een combinatie van sprekers en adressaten zien die Kauppinen al heeft benoemd. Zo spreekt in het overwinningsepigram de geëerde, namelijk de winnaar, met een voorbijganger (ξένο) en in het grenssteenepigram het monument, namelijk de grenssteen, met een anoniem persoon. In beide epigrammen krijgen lezers het gevoel dat zij zelf met de winnaar of de grenssteen spreken (de anonieme persoon kan namelijk ook hier als voorbijganger beschouwd worden).

Het liefdesepigram daarentegen laat een andere combinatie van sprekers en adressaten zien. Beide sprekers blijven anoniem, maar waarschijnlijk voeren een man en een vrouw hierin een gesprek, wat niet verrassend is in een liefdesepigram (bij de literaire dialoogepigrammen zullen we echter zien dat dit niet de enig mogelijke combinatie is).

Samenvattend is er in grafepigrammen met dialoog, naast enige variatie door bijvoorbeeld de toevoeging van een extra adressaat of spreker, overwegend sprake van twee sprekers die tegelijk elkaars adressaten zijn. De dode spreekt het vaakst met een voorbijganger (in de helft van de gevallen met ξένο aangeduid) of een anoniem persoon. Deze doden kunnen zowel mannen als vrouwen zijn. Slechts in grafschriften van vrouwen komt het voor dat de echtgenoot een rol speelt in de dialoog. Verder spreekt het monument, dat vaak niet expliciet aangesproken wordt, in een aantal epigrammen met voorbijgangers of anonieme personen. Tevens in het overwinningsepigram en grenssteenepigram worden een voorbijganger en anoniem persoon aangesproken, maar dan respectievelijk door de winnaar en de grenssteen. Het gesprek in het liefdesepigram wordt daarentegen gevoerd door twee geliefden.

Verder is slechts in één dialoogepigram een god zowel spreker als adressaat. Een dergelijk gesprek tussen mens en god lijkt vermeden te worden met als mogelijke verklaringen dat goden anders vragen zouden stellen waarop ze het antwoord al zouden moeten weten en dat lezers dan als het ware een gesprek zouden voeren met de goden door hun identificatie met voorbijgangers en anonieme personen.

Tot slot is er weinig periodeverschil te zien wat betreft sprekers en adressaten. Een uitzondering is het gebruik van het monument als spreker en adressaat dat vooral in de eerste eeuw voorkomt en minder in de eeuwen daarvoor.

4.2 Sprekers en Adressaten in de Literaire Dialoogepigrammen

Inscripties gaan over werkelijk bestaande mensen, terwijl dichters van literaire epigrammen door het wegvallen van de monumentale context ook fictionele personages konden introduceren. Dit betekent echter niet dat er geen literaire epigrammen zijn over historische mensen en gebeurtenissen.¹⁹² Dichters van literaire epigrammen waren bovendien niet altijd vrij van de monumentale context, omdat lezers bij bepaalde subgenres verwachtingen hadden. Dit geldt vooral voor subgenres waartoe ook inscripties behoorden, zoals grafepigrammen en wijepigrammen.¹⁹³

Tueller heeft zijn boek gewijd aan sprekers en adressaten in hellenistische epigrammen. Hij onderzoekt de overgang van de archaïsche en klassieke periode naar de hellenistische. Hij laat zien dat hellenistische dichters de in inscripties gebruikte sprekers en adressaten met elkaar vermengen en nieuwe introduceren. Hij gaat echter weinig in op dialoogepigrammen en richt zich vooral op de derde eeuw v.Chr. Hij stelt bovendien dat de innovaties van dichters in de derde eeuw v.Chr. de norm werden voor de volgende generaties.¹⁹⁴ Of zijn bewering ook klopt voor dialoogepigrammen wordt in het vervolg onderzocht.

Verder gaat Kauppinen kort in op de mogelijke combinaties van sprekers en adressaten in literaire dialoogepigrammen. Zij geeft aan dat net zoals in inscripties de voorbijganger een gesprek kan voeren met het monument of de dode/geëerde. Daarnaast kunnen voorbijgangers in literaire ekphrastische epigrammen met standbeelden van goden spreken.¹⁹⁵ In een kort overzicht laat zij bovendien zien dat in literaire epigrammen vertellers aan het woord kunnen zijn en dialogen met meer dan twee personen mogelijk zijn.¹⁹⁶ Dit overzicht werkt zij niet verder uit en zij blijft dus vrij algemeen. De verschillende sprekers en adressaten in de literaire epigrammen en de variatie in de dialoog worden daarom in het vervolg uitgewerkt.¹⁹⁷

De sprekers en adressaten in de literaire dialoogepigrammen worden per subgenre behandeld. Ten eerste komt het subgenre van het grafepigram aan bod met zijn mengvormen, vervolgens dat van het bucolisch en ekphrastisch epigram met hun mengvormen en daarna dat van het wijepigram met zijn mengvormen. Als laatste worden de epideiktische epigrammen, liefdesepigrammen en skoptische epigrammen met hun mengvormen besproken.

¹⁹² Watson 2019, 43-44.

¹⁹³ Kauppinen 2015, 38.

¹⁹⁴ Tueller 2008, 204-205.

¹⁹⁵ Kauppinen 2015, 38-39.

¹⁹⁶ Kauppinen 2015, 218 (*Table B3*).

¹⁹⁷ Voor een volledig overzicht van de sprekers en adressaten in literaire dialoogepigrammen zie Appendix 8.

4.2.1 Grafepigrammen

In grafepigrammen, zowel zuiver als gemengd met andere subgenres, spreekt meestal de dode met een voorbijganger of anoniem persoon.¹⁹⁸ De dode kan zowel een man als vrouw zijn. Verder kan het monument met een anoniem persoon of voorbijganger spreken. In het voorbeeld hieronder is te zien dat de dode en het monument eenmaal gecombineerd worden, hoewel zij niet tegen elkaar spreken.

Wat betreft de dode vrouwen gaat het in drie van de vier gevallen om dezelfde vrouw, Praxo. Leonidas heeft in de derde eeuw v.Chr. een grafepigram met dialoog geschreven over haar.¹⁹⁹ Vervolgens hebben Antipater van Sidon en Archias/Antipater van Thessalonikè hier een eigen variatie op gemaakt.²⁰⁰ De sprekers en adressaten zijn in de drie epigrammen gelijk, namelijk Praxo en een voorbijganger die wordt aangeduid met de woorden ξένος en/of ὁδίτης. Het gebruik van zowel ξένος als ὁδίτης geeft aan dat deze woorden gelijk zijn qua betekenis en beide verwijzen naar voorbijgangers.

Het grafmonument wordt slechts eenmaal in de vocativus aangesproken, waarvoor de vocativus van θινός gebruikt wordt.²⁰¹ In de overige gevallen kan uit het epigram worden afgeleid dat de tegenspreker het monument moet zijn, bijvoorbeeld door het gebruik van de derde persoon wanneer het over de dode spreekt. In tegenstelling tot de doden, die even vaak tegen voorbijgangers als anonieme personen spreken, spreken de grafmonumenten vooral tegen anonieme personen. Een anoniem persoon kan vaak als voorbijganger worden geïnterpreteerd. In de volgende twee epigrammen van Callimachus is dat echter wat moeilijker.²⁰²

α. Τίμων (οὐ γὰρ ἔτ' ἐσσί), τί τοι, σκότος ἢ φάος, ἐχθρόν;
β. Τὸ σκότος· ὑμέων γὰρ πλείονες εἰν Ἄϊδη.

a. Timon (want jij bent er niet meer) wat is aan jou gehaat, duisternis of licht?
b. De duisternis, want er zijn meer van jullie in de Hades.

α. Ἡ ῥ' ὑπὸ σοὶ Χαρίδας ἀναπαύεται; β. Εἰ τὸν Ἀρίμμα
τοῦ Κυρηναίου παῖδα λέγεις, ὑπ' ἐμοί.
α. Ὡ Χαρίδα, τί τὰ νέρθε; γ. Πολὺ σκότος. α. Αἱ δ' ἄνοδοι τί;
γ. Ψεῦδος. α. Ὁ δὲ Πλούτων; γ. Μῦθος. α. Ἀπωλόμεθα.
γ. Οὗτος ἐμὸς λόγος ὕμιν ἀληθινός· εἰ δὲ τὸν ἡδὺν

¹⁹⁸ Eenmaal voert de dode een gesprek met een vriend: Callimachus: AP 7.725.

¹⁹⁹ Antipater van Sidon: AP 7.164.

²⁰⁰ Antipater van Sidon: AP 7.164; Archias/Antipater van Thessaloniki: AP 7.165.

²⁰¹ Leonidas van Tarentum: AP 7.503.

²⁰² Callimachus: AP 7.317 (het eerste epigram); Callimachus: AP 7.524 (het tweede epigram).

βούλει, Πελλαίου βοῦς μέγας εἰν Αἴδη.²⁰³

- a. Rust Charidas onder jou? – b. Als jij de zoon van Arimmas van Cyrene bedoelt, hij ligt onder mij.
- a. Charidas, wat is daar beneden? g. Veel duisternis. a. En hoe zit het met de wegen omhoog? g. Een leugen. a. En Pluto? g. Een mythe. a. Wij zijn verloren.
- 4 g. Dit woord van mij aan jullie is waar, maar als jij een aangenaam verhaal wil, een grote os kost in de Hades een cent.²⁰⁴

In deze twee epigrammen is het onwaarschijnlijk dat de anonieme sprekers voorbijgangers zijn. Het lijkt er daarentegen eerder op dat zij de doden kenden toen zij nog leefden. Zij beginnen immers met de naam van de dode. Bovendien gaat degene die in het tweede epigram antwoordt ervan uit dat de anonieme spreker bekend was met de naam van de vader van de dode. Het tweede epigram laat verder enige variatie zien door de dode als derde spreker en adressaat te introduceren naast de anonieme persoon en het grafmonument. De meest voorkomende sprekers (de dode, het grafmonument en de anonieme persoon) worden zo in één epigram gecombineerd. De anonieme persoon is degene die zowel met het monument als met de dode spreekt.

Verder kan het gebrek aan een monumentale context ertoe leiden dat lezers zich niet zo gemakkelijk met de voorbijganger kunnen identificeren. Lezers van literaire epigrammen zijn immers geen voorbijgangers, hoewel dichters deze fictie wel is stand kunnen houden. Dit neemt echter niet weg dat lezers zich de situatie moeten inbeelden, waardoor zij zich misschien eerder een situatie voorstellen waarin een dode of grafmonument tegen een ander persoon praat dan zichzelf. Hiervan was de dichter zich waarschijnlijk bewust en misschien ging hij er ook van uit dat lezers zich toeschouwers voelden van de dialoog. Dit gaf hem meer vrijheid om de dialoog af te laten wijken van die van inscripties (wat te zien is in de toename van gesprekken tussen goden en mensen, wat in het vervolg naar voren zal komen).

Twee dialoogepigrammen uit de Romeinse periode laten vernieuwingen zien in de grafepigrammen. Zo heeft Philetas van Samos in de eerste eeuw v.Chr. een epigram geschreven waarin verschillende personen spreken maar niemand zowel spreker als adressaat is.²⁰⁵ De dode Theodota spreekt tegen haar vader, maar de vader is slechts een adressaat en zegt niets terug. Daarnaast spreken een neutrale verteller en een stele zonder toegesproken te worden. Verder heeft Leonides van Alexandrië in de eerste eeuw een dialoogepigram geschreven waarin een echo en een anoniem persoon (te vereenzelvigen met een voorbijganger) tegen elkaar spreken. De echo als

²⁰³ Het Grieks is niet afkomstig van de Loeb editie van de *Anthologia Graeca*, maar van de Loeb editie van de hymnen en epigrammen van Callimachus, de *Alexandra* van Lycophron en de *Phaenomena* van Aratus. Deze editie schrijft “Πλούτων”, “Πελλαίου” en “Αἴδη” namelijk wel met een hoofdletter waardoor het epigram begrijpelijker wordt.

²⁰⁴ Voor een discussie omtrent de betekenis van deze laatste zin zie Cairns 2016, 56-60.

²⁰⁵ Philetas van Samos: AP 7.481.

spreker zorgt ervoor dat het onduidelijk blijft wie de dode is. Dit grafepigram is dus duidelijk geen authentiek grafepigram:²⁰⁶

- α. Τίς Δαίμων Ἀργεῖος ἐπ' ἡρίῳ; ἄρα σύναϊμος
ἐστὶ Δικαιοτέλους; β. Ἐστὶ Δικαιοτέλους.
α. Ἦχῳ τοῦτ' ἐλάλησε πανύστατον, ἢ τόδ' ἀληθές,
4 κείνος ὅδ' ἐστὶν ἀνὴρ; β. Κεῖνος ὅδ' ἐστὶν ἀνὴρ.

a. Wie is de Argivische Daimon op de grafheuvel? Is hij de broer van Dikaioteles? b. De broer van Dikaioteles.
a. Heeft een echo dit laatste gezegd, of is dit waar, hij is die man? b. Hij is die man.

4.2.2 Bucolische en Ekphrastische Epigrammen

De bucolische en ekphrastische epigrammen zijn samengenomen omdat zij qua sprekers en adressaten grotendeels overeenkomen. In beide subgenres spreken namelijk overwegend (half)goden met anonieme personen en eenmaal met een voorbijganger aangeduid met ὁδοιπóρος of ξένος. Slechts één bucolisch epigram wijkt hiervan af (hierin voeren de stromen van een bron een gesprek met een anoniem persoon),²⁰⁷ net zoals de epigrammen waarin het bucolisch en/of ekphrastisch epigram met het graf- of wijepigram is gecombineerd. Hierin spreken anonieme personen met een dode, een grafmonument of een herder.²⁰⁸

Ook in de bucolische en ekphrastische dialoogepigrammen kunnen anonieme personen opgevat worden als voorbijgangers. In het volgende epigram lijkt het standbeeld van Pan bijvoorbeeld een gesprek te beginnen met iemand die langs de bron komt:²⁰⁹

- α. Κράνας εὐϋδρου παρὰ νάμασι καὶ παρὰ Νύμφαις,
ἔστασέν με Σίμων, Πᾶνα τὸν αἰγιόδοην.
β. Τεῦ δὲ χάριν; α. Λέξω τοι· ὅσον ποθέεις ἀπὸ κράνας
4 καὶ πίε, καὶ κοίλαν κάλπιν ἐλὼν ἄρυσαι·
ποσσι δὲ μὴ ποτὶ νίπτρα φέρειν κρυστάλλινα Νυμφᾶν
δῶρα, τὸν ὑβριστὰν εἰς ἐμὲ δερκόμενος.
β. Ὡ σέμν' — α. Οὐ λέξεις ἕτερον λόγον, ἀλλὰ παρέξεις
8 πυγίξαι· τούτοις χρῶμαι ὁ Πᾶν νομίμοις.
ἦν δὲ ποιῆς ἐπίτηδες, ἔχων πάθος, ἔστι καὶ ἄλλα
τέχνα· τῷ ροπάλῳ τὰν κεφαλὰν λέπομες.

²⁰⁶ Leonides van Alexandrië: AP 7.548.

²⁰⁷ Herder: Erycius: AP 9.237; Stromen: Antiphilus: AP 9.549.

²⁰⁸ Dode: Antipater van Sidon: AP 7.424; Het monument: Dioscorides: AP 7.37; Herder: Erycius: AP 9.237.

²⁰⁹ Nicarchus: AP 9.330.

- a. Simon heeft mij, geit-voetige Pan, opgericht bij de stromen en bij de Nimfen van een goed bewaterde bron.
- b. En waarom? a. Ik zal het je zeggen; en drink van de bron zoveel als jij
- 4 verlangt, en schep na de holle waterkruik te hebben gepakt;
En breng het water, de kristallen geschenken van de Nimfen, nooit naar jouw voeten, kijkend naar mij, de gewelddadige.
- b. Eerbiedwaardige – a. Jij zal geen ander woord zeggen, maar jij zal mij
- 8 toestaan je van achteren te nemen; ik Pan heb die gewoonten.
Maar als jij het expres doet, omdat jij een neiging tot lijden hebt, zijn er ook andere middelen: dan sla ik jouw hoofd met een knuppel.

Een verschil tussen de subgenres is welke (half)goden spreken. In de bucolische epigrammen gaat het om goden die bij het bucolisch genre horen, namelijk Pan en Priapos. De ekphrastische epigrammen daarentegen laten geen dergelijk verband zien tussen de (half)goden. In deze epigrammen spreken Kairos, Herakles en Dionysos.²¹⁰

Het zijn dus vooral de lagere goden die in dialogen met mensen spreken. Desondanks laten de epigrammen van deze twee subgenres wel zien dat er enige versoepeling heeft plaatsvonden in de mogelijkheid van een dialoog tussen mens en god. Bij dialoogepigrammen op steen komen dergelijke gesprekken immers nauwelijks voor. Een mogelijke verklaring voor deze versoepeling is dat lezers van literaire dialoogepigrammen zich niet konden of hoefden te identificeren met de anonieme persoon of voorbijganger en zo ruimte zagen een toeschouwer te worden. (De anonieme personen en de voorbijgangers zijn immers juist degenen die met de goden spreken.) Lezers voerden daarom niet als het ware zelf een gesprek met een god, maar gingen zich deze conversatie inbeelden. Zo werden zij zich misschien bewuster van de fictie van het gesprek waardoor een dergelijke dialoog tussen mens en god mogelijk werd. Dit neemt niet weg dat ook bij de dialooginscripties lezers zich ervan bewust waren dat een gesprek fictief was. Monumenten en doden kunnen immers geen gesprek voeren.²¹¹

Tot slot is er in alle epigrammen van beide subgenres sprake van een gesprek tussen twee personen. Er wordt geen derde spreker geïntroduceerd noch personages die slechts spreker of adressaat zijn.

4.2.3 Wijepigrammen

De mengvormen met het wijepigram laten opnieuw zien dat dichters van literaire dialoogepigrammen minder moeite hadden met een gesprek tussen (half)goden en mensen dan die

²¹⁰ Kairos: Posidippus: API. 16.275; Herakles: Tullius Geminus: API. 16.103; Dionysos: Antipater van Thessaloniki: API. 16.184.

²¹¹ Zie voor fictie in vroege Griekse epigrammen Schmitz 2010.

van dialooginscripties. In deze epigrammen spreken Hermes en Phoebus met anonieme personen.²¹² In het ontstaan van dialogen tussen mensen en goden in wijepigrammen is misschien een invloed te zien van een al bestaande traditie. In wij-inscripties werd namelijk vanaf de zevende eeuw v.Chr. de god die het wijgeschenk ontving geadresseerd (hij zelf sprak niet).²¹³ Dichters van dialoogepigrammen hebben vervolgens de rol van de goden uitgebreid van adressaat naar adressaat en spreker.

In de zuivere wijepigrammen zijn anonieme personen, wijgeschenken en de halfgod Herakles sprekers en adressaten. Zo zijn er drie dialogen tussen een wijgeschenk en een anoniem persoon²¹⁴ en één tussen een halfgod en een wijgeschenk.²¹⁵ In de meeste wijepigrammen maakt een anoniem persoon en/of wijgeschenk dus onderdeel uit van het gesprek. Ook in de mengvorm met het bucolisch en ekphrastisch epigram spreekt een anoniem persoon, maar dan met een herder.²¹⁶ Opnieuw geldt dat anonieme personen met voorbijgangers vereenzelvigd kunnen worden, aangezien zij vragen stellen die voorbijgangers zouden kunnen stellen.

Theaetetus' dialoogepigram uit de derde eeuw v.Chr. laat enige variatie zien in de dialoog doordat er geen twee maar drie sprekers zijn. Een anoniem persoon spreekt hierin met twee wijgeschenken, namelijk de standbeelden van een broer en zus:²¹⁷

- α. Ὀλβια τέκνα γένοιθε· τίνοσ' γένος ἐστέ; τί δ' ὑμῖν
 ὧδε καλοῖς χαρίεν κείμενόν ἐστ' ὄνομα;
 β. Νικάνωρ ἐγὼ εἰμι, πατὴρ δέ μοι Αἰπιόρητος,
 4 μήτηρ δ' Ἥγησώ, κείμιν γένος Μακεδόν.
 γ. Καὶ μὲν ἐγὼ Φίλα εἰμί, καὶ ἐστὶ μοι οὗτος ἀδελφός·
 ἐκ δ' εὐχῆς τοκέων ἔσταμες ἀμφότεροι.

- a. Mogen jullie gelukkige kinderen zijn; van wie zijn jullie nakomelingen? En welke bevallige naam, gegeven aan jullie hier, hebben jullie, mooie kinderen?
 b. Ik ben Nicanor, en mijn vader is Aipioretos,
 4 en mijn moeder Hegeso, en ik ben van Macedonische afkomst.
 c. En ik ben Phila, en dat is mijn broer;
 en wij zijn staan beiden vanwege een belofte van onze ouders.

²¹² Hermes: Philippus: AP 6.259 (dialoogepigram behorend tot de mengvorm van het wijepigram met het overwinningsepigram); Apollo: Automedon: AP 11.324 (dialoogepigram behorend tot de mengvorm van het wijepigram en skoptisch epigram).

²¹³ Tueller 2008, 13.

²¹⁴ Nicias: AP 6.122; Theaetetus: AP 6.357; Theodoridas: AP 6.224.

²¹⁵ Callimachus: AP 6.351.

²¹⁶ Erycius: AP 9.237.

²¹⁷ Theaetetus: AP 6.357.

4.2.4 Epideiktische Epigrammen

De epideiktische dialoogepigrammen laten vrij veel variatie en onverwachte sprekers zien. Het zijn duidelijk geen authentieke epigrammen. De twee epideiktische epigrammen uit de derde eeuw v.Chr. geven goed weer hoe dichters experimenteerden met sprekers en adressaten. Zo vindt er in een epigram van Callimachus een gesprek plaats tussen een voorbijganger (ξένος) en een man, maar spreekt daarnaast ook een neutrale verteller en wordt de lezer geadresseerd.²¹⁸ Een dialoogepigram van Leonidas van Tarentum kent ook een neutrale verteller als spreker. Het gesprek zelf wordt gevoerd door een onverwachte combinatie van sprekers en adressaten, namelijk de godin Aphrodite en een rivier.²¹⁹

Ook in de twee epideiktische epigrammen uit de eerste eeuw zijn onverwachte sprekers en adressaten aanwezig. Hierin vindt de dialoog plaats tussen een anoniem persoon en βίβλοι ("boeken") of een κρήνη ("bron").²²⁰ Deze anonieme personen zouden nog steeds als voorbijgangers kunnen worden beschouwd, die voorbij een stapel boeken of een bron komen waarmee zij vervolgens een gesprek voeren.

4.2.5 Liefdesepigrammen

In de liefdesepigrammen is vaak een anoniem persoon aan het woord. In de mengvorm met het ekphrastisch epigram spreekt hij/zij met het standbeeld van Herakles.²²¹ In de zuivere liefdesepigrammen valt uit participia of lidwoorden af te leiden dat de anonieme personen mannen zijn. Zij spreken hoofdzakelijk tegen jongens of bij naam genoemde mannen, wat de liefdesepigrammen overwegend pederastisch en homo-erotisch maakt. Slechts eenmaal is de tegenspreker een vrouw, namelijk een hetaere.²²² Op de anonieme persoon in de mengvorm na, zijn anonieme personen in dit subgenre minder makkelijk te vereenzelvigen met voorbijgangers, aangezien zij niet lijken op willekeurige personen die voorbijkomen. Zo laat het volgende voorbeeld zien dat de ik-persoon eerder een individu is wiens naam niet is genoemd dan zomaar een voorbijganger:²²³

Εἶδον ἐγὼ τίνα παῖδα †ἐπανθοπλοκοῦντα κόρυμβον,
ἄρτι παρερχόμενος τὰ στεφανηπλόκια·
οὐδ' ἄτρωτα παρήλθον· ἐπιστάς δ' ἥσυχος αὐτῷ

²¹⁸ Callimachus: AP 7.89.

²¹⁹ Leonidas van Tarentum: AP 9.320.

²²⁰ Βίβλοι: Antiphilus van Byzantium: AP 9.192; Κρήνη: Tullius Flaccus: AP 9.37.

²²¹ Tullius Geminus: APl. 16.103.

²²² Philodemus: AP 5.46.

²²³ Strato: AP 12.8.

- 4 φημὶ “Πόσου πωλεῖς τὸν σὸν ἔμοι στέφανον;”
 μᾶλλον τῶν καλύκων δ’ ἐρυθαίνετο, καὶ κατακύψας
 φησὶ “Μακρὰν χώρει, μή σε πατὴρ ἐσίδῃ.”
 ὠνοῦμαι προφάσει στεφάνους, καὶ οἴκαδ’ ἀπελθὼν
 8 ἐστεφάνωσα θεούς, κεῖνον ἐπευξάμενος.

- Zojuist zag ik een of andere jongen die een bloemkrans vlocht
 terwijl ik langs de plaats ging waar kransen gevlochten worden;
 en ik ging niet ongedeed voorbij; maar nadat ik was blijven staan zei ik
 4 zacht tegen hem: “voor hoeveel verkoop jij jouw krans aan mij?”
 Hij werd roder dan de rozen, en nadat hij zijn hoofd had laten zakken
 zei hij: “Ga ver weg, opdat mijn vader je niet ziet.”
 Ik kocht als excuus kransen, en nadat ik naar huis was gegaan
 8 heb ik de goden gekroond, na voor hem gebeden te hebben.

Verder is er in de dialoogepigrammen vrij veel variatie te zien in sprekers en adressaten. Zo is er eenmaal sprake van een neutrale verteller en tweemaal van een verteller die het gesprek navertelt waaraan hij zelf heeft deelgenomen, zoals in het voorbeeld hierboven. Dergelijke betrokken vertellers komen alleen in dialoogepigrammen voor behorend tot het subgenre van het liefdesepigram. Ook worden in drie van de vijf liefdesepigrammen personages geïntroduceerd die louter sprekers of adressaten zijn.

Daarnaast laat een epigram uit de derde eeuw v.Chr. zien hoe dichters konden experimenteren met sprekers en adressaten. In dit gedicht wordt namelijk een onverwachte deelnemer aan de dialoog geïntroduceerd: het achterwerk van een jongen.²²⁴

- Ἦραί σοι Χάριτές τε κατὰ γλυκὺ χεῦαν ἔλαιον,
 ὦ πυγὰ· κνώσσειν δ’ οὐδὲ γέροντας ἔῃς.
 λέξον μοι τίνοσ’ ἐσσί μάκαιρα τύ, καὶ τίνα παίδων
 4 κοσμεῖς; ἃ πυγὰ δ’ εἶπε· “Μενεκράτεος.”

- De Seizoenen en Gratiën goten zoete olie op jou,
 achterwerk; en jij staat niet toe dat oude mannen slapen.
 Vertel mij: van wie ben jij, gelukzalige, en wie van de jongens
 4 versier jij? En het achterwerk zei: “van Menekratos.”

4.2.6 Skoptische Epigrammen

Het subgenre van het skoptische epigram kwam vrij laat op, namelijk in de Romeinse tijd. Er is geen duidelijk patroon voor de sprekers en adressaten te herkennen, maar wel is te zien hoe dichters

²²⁴ Rhianus: AP 12.38.

keken naar wat er al was. Er komen namelijk sprekers en adressaten terug die al eerder zijn gezien, zoals goden, anonieme personen, een dode, een voorbijganger (παροδότης), bij naam genoemde mannen en een neutrale verteller. In één epigram spreekt een muis, wat goed past in de categorie van onverwachte sprekers en adressaten.

Een nieuwe combinatie van sprekers en adressaten is die van twee anonieme personen. Deze is te zien in een dialoogepigram van Lucillius dat deel uitmaakt van de reeks epigrammen waarin hij filosofen aanvalt:²²⁵

Οὔτος ὁ τῆς ἀρετῆς ἀδάμας βαρύς, οὔτος ὁ πάντη
παῖσιν ἐπιπλήσων, οὔτος ὁ ῥιγομάχος,
καὶ πώγωνα τρέφων, ἐάλω. Τί γάρ; Ἀπρεπὲς εἶπεῖν
4 ἄλλ' ἐάλω ποιῶν ἔργα κακοστομάτων.

Dat zware adamant van de deugd, diegene die iedereen
volledig terechtwees, die vechter met de kou,
en degene die een baard laat groeien, hij is gegrepen. Want waarom? Het is ongepast
om het te zeggen:
4 maar hij is gegrepen terwijl hij werken uitvoerde van mensen met vuile mond.

Voor het begrip van dit gedicht is het noodzakelijk te weten dat hier een filosoof wordt aangevallen. Wanneer dit bekend is, is het gedicht begrijpelijk zelfs zonder de identificatie van de sprekers.

Verder zijn in de zuiver skoptische epigrammen de anonieme personen niet goed te verenigen met willekeurige voorbijgangers. Dit is te zien in het voorbeeld hierboven waarin er eerder een situatie wordt geschetst van twee bekenden die met elkaar spreken.

4.2.7 Conclusie Sprekers en Adressaten in de Literaire Dialoogepigrammen

Het doel van deze paragraaf was om de verschillende sprekers en adressaten in literaire epigrammen uit te werken en de variatiemogelijkheden in de dialoog in kaart te brengen. Uit het voorafgaande is gebleken dat dichters een verscheidenheid aan nieuwe en onverwachte sprekers en adressaten introduceren uiteenlopend van een muis tot een echo. Een aantal sprekers en adressaten komt in de verschillende subgenres regelmatig terug, zoals anonieme personen, voorbijgangers (vooral aangeduid met het woord ξένος), goden, bij naam genoemde personen en vertellers. De anonieme personen kunnen als voorbijgangers worden beschouwd in grafepigrammen, bucolische epigrammen, ekphrastische epigrammen, wijepigrammen en epideiktische epigrammen, maar niet in

²²⁵ Hubbard 2003, 296; Lucillius: AP 11.155.

zuivere liefdesepigrammen en zuivere skoptische epigrammen. Daarnaast zijn er sprekers en adressaten die bij een bepaald subgenre horen, zoals doden, grafmonumenten en wijgeschenken.

Verder is een innovatie in het genre van het literair epigram het gesprek tussen goden en mensen dat vaker in literaire dialoogepigrammen voorkomt dan in dialooginscripties. Dit zou een gevolg kunnen zijn van het wegvallen van de monumentale context, waardoor lezers zich niet konden of hoefden te identificeren met voorbijgangers of anonieme personen en zich eerder toeschouwers voelden van het gesprek. Misschien werden lezers zich zo bewuster van de fictie van dialogen, wat ruimte gaf aan de dichter. Wel moet hierbij worden vermeld dat vooral lagere goden (zoals Pan of Kairos) of een halfgod (Herakles) in dialogen aan het woord zijn. De goden Hermes, Aphrodite, Phoebus en Dionysos komen ieder maar in één epigram als spreker voor.

Dichters van literaire epigrammen brachten vervolgens niet alleen variatie aan in hun dialogen door nieuwe of onverwachte sprekers en adressaten te introduceren. Zij introduceerden bovendien in twee epigrammen drie sprekers en adressaten, in drie epigrammen personages die louter adressaten zijn en in zeven epigrammen personages die louter sprekers zijn. In de subgenres van het grafepigram, epideiktisch epigram en skoptisch epigram zijn bijvoorbeeld neutrale vertellers aanwezig, tevens een vernieuwing ten opzichte van dialooginscripties. Alleen in liefdesepigrammen komen vertellers voor die betrokken zijn bij de dialoog.

Tot slot is er in de dialogen qua sprekers en adressaten weinig periodeverschil te zien. Alleen opvallend is dat vooral in dialoogepigrammen geschreven vanaf de eerste eeuw v.Chr. een extra spreker of adressaat voorkomt. Aangezien dergelijke toevoegingen niet vaak gebeuren is het moeilijk om van een periodeverschil te spreken. Daarnaast worden vooral in de derde eeuw v.Chr. en in het begin van de Romeinse periode nieuwe en onverwachte sprekers en adressaten geïntroduceerd. De bewering van Tueller dat de innovaties van de hellenistische dichters uit de derde eeuw v.Chr. de norm werden lijkt dus voor dialoogepigrammen niet volledig te kloppen.

4.3 Vergelijking en Verklaring

In eerder onderzoek waren de categorieën van sprekers en adressaten in dialooginscripties algemeen gebleven en was er nog niet veel aandacht besteed aan de mogelijke sprekers en adressaten in literaire dialoogepigrammen en aan variatie hiermee. Wat betreft beide soorten dialoogepigrammen was er weinig gekeken naar woordgebruik, periodeverschil en andere subgenres dan het grafepigram. Ook een uitvoerige vergelijking tussen de twee soorten dialoogepigrammen was nog niet gemaakt.

Uit het onderzoek is allereerst naar voren gekomen dat grafinscripties en literaire grafepigrammen qua sprekers en adressaten vooral overeenkomsten laten zien. In beide worden de

meeste gesprekken door doden gevoerd en spreken zowel de doden als de monumenten met voorbijgangers en anonieme personen. De doden kunnen zowel mannen als vrouwen zijn en in dialooginscripties een enkele keer een kind. Bovendien wordt in beide soorten dialoogepigrammen het monument vaak niet rechtstreeks aangesproken maar wordt het vanuit het gedicht duidelijk dat het spreekt. In tegenstelling tot dialooginscripties zijn in literaire epigrammen geen goden of verwanten, namelijk echtgenoten van overleden vrouwen, aan het woord, terwijl er juist vaker dan in inscripties anonieme personen spreken in plaats van voorbijgangers.

Voor de voorbijgangers wordt in de dialoogepigrammen, zowel literair als op steen, het woord ξέvoς veel gebruikt. Dit lijkt de uitspraak te bevestigen dat dit woord de standaard uitdrukking voor voorbijganger is geworden,²²⁶ hoewel niet mag worden vergeten dat hij/zij in bijna de helft van de gevallen met een ander woord wordt aangeduid. Auteurs van dialooginscripties en literaire dialoogepigrammen probeerden blijkbaar nog te variëren. In dialoogepigrammen op steen kunnen anonieme personen gelijk worden gesteld aan voorbijgangers, wat in literaire epigrammen niet altijd mogelijk is. Dit geldt vooral voor de zuivere liefdesepigrammen en zuiver skoptische epigrammen.

Doden, monumenten, voorbijgangers en anonieme personen behoren tot de sprekers en adressaten die zowel in de dialooginscripties aanwezig zijn als in verschillende subgenres van het literaire dialoogepigram. Naast hen kunnen ook goden in beide soorten dialoogepigrammen deel uitmaken van de dialoog. Tevens komen sprekende wijgeschenken in literaire dialoogepigrammen en inscripties voor, hoewel de betreffende inscripties geen dialooginscripties zijn.

Dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen kennen ook sprekers en adressaten die de ander niet kent, hoewel dit bij literaire epigrammen vaker voorkomt. De enige sprekers die alleen in dialooginscripties voorkomen zijn de echtgenoot en de winnaar van een sportwedstrijd. Verder komen alle sprekers en adressaten overeen met die in literaire dialoogepigrammen.

Literaire dialoogepigrammen introduceren meer nieuwe sprekers en adressaten, vooral in de derde eeuw v.Chr. en in het begin van de Romeinse periode. Opnieuw speelt het wegvallen van de monumentale context hierin een rol. Dichters hoefden hiermee minder rekening te houden, waardoor zij aan andere sprekers en adressaten het woord konden geven dan dichters van dialooginscripties, bijvoorbeeld aan een echo.²²⁷ Andere nieuwe sprekers en adressaten zijn een herder, een bron, een rivier, boeken, bij naam genoemde mannen en vrouwen, een achterwerk, een hetaere, een jongen en een muis. Wat daarnaast vernieuwend is, is de introductie van een neutrale of betrokken verteller in literaire dialoogepigrammen. Er zijn ook dialooginscripties met neutrale

²²⁶ Tueller 2008, 44-46.

²²⁷ Leonides van Alexandrië: AP 7.548.

vertellers, maar deze verschijnen pas na de eerste eeuw.²²⁸ Misschien is hier een invloed te zien van het literaire dialoogepigram op het dialoogepigram op steen.

Een andere vernieuwing van dichters van literaire epigrammen is het gesprek tussen goden en mensen. Dialooginscripties lijken dergelijke gesprekken te vermijden. Dat zij in literaire epigrammen toch mogelijk zijn lijkt opnieuw een gevolg te zijn van de afwezigheid van de monumentale context. Het is mogelijk dat dichters ruimte kregen dergelijke dialogen te schrijven doordat lezers zich niet zo snel met anonieme personen of voorbijgangers konden of hoefden te identificeren en zich zo bewuster werden van de fictie van een dialoog tussen mens en god. Bij het wijepigram komt er nog bij dat er al een traditie was waarin de god die het wijgeschenk ontving werd geadresseerd.

De manier waarop in de dialoog variatie kan worden aangebracht is in beide soorten dialoogepigrammen hetzelfde. Zo kunnen er meer dan twee sprekers geïntroduceerd worden en kunnen personen worden opgenomen die louter spreker of adressaat zijn. Een verteller als louter spreker komt alleen in literaire epigrammen voor.

Tot slot is er bij beide soorten dialoogepigrammen weinig sprake van periodeverschil. Opvallend is alleen dat in dialooginscripties monumenten overwegend in de eerste eeuw sprekers zijn en daarvoor minder. Bij literaire epigrammen is dit niet het geval. Verder zijn er, zoals eerder is aangegeven, qua sprekers en adressaten in literaire dialoogepigrammen vooral in de derde eeuw v.Chr. en in het begin van de Romeinse periode vernieuwingen te zien.

²²⁸ Kauppinen 2015, 163.

5. Inhoud

5.1 Inhoud van de Dialoguepigrammen op Steen

Kauppinen vermeldt dat in grafinscripties voorbijgangers en anonieme personen aan de dode of aan het monument vragen stellen over de overledene en zijn/haar dood. Soms bezitten de anonieme personen of voorbijgangers al enige kennis, zoals de naam van de dode. In een aantal epigrammen noemen zij bij de begroeting de dode namelijk bij zijn/haar naam. Na het krijgen van informatie kunnen zij nog wensen dat het goed gaat met de familie van de dode.²²⁹

Kauppinen laat ook zien dat dezelfde informatie in de weeklacht van een verwante van de dode kan worden gegeven. De dode kan dan op de weeklacht reageren door zijn/haar verwante te troosten door bijvoorbeeld te wijzen op de sterfelijkheid van de mens. Daarnaast kan de communicatie tussen hen ook praktischer van aard zijn, zoals wanneer de verwante aangeeft te hebben gedaan wat de dode wilde.²³⁰

Naar andere subgenres dan het grafepigram kijkt Kauppinen echter nauwelijks en zij werkt bovendien niet uit wat de informatie inhoudt waarnaar in grafepigrammen wordt gevraagd en die door de dode, het monument of de verwante wordt gegeven. Bettenworth daarentegen gaat op dit laatste wel in. Naast de naam van de overledene kan in grafepigrammen ook informatie worden verschaft over zijn/haar leeftijd, familie en beroep, over de doodsomstandigheden en over de oprichter van het grafmonument. Verder kan de dode worden geprezen en kan het epigram gnomische uitspraken bevatten en afgesloten worden met een wens, gebed of waarschuwing.²³¹

De meeste grafschriften met dialoog wijken qua informatie niet af van wat hierboven is genoemd. Zij zijn immers een variatie op het gewone grafepigram. De voorbijgangers of anonieme personen vragen naar de naam van de overledene, zijn/haar familie (zoals ouders, echtgenoot en kinderen), zijn/haar leeftijd, zijn/haar beroep, zijn/haar doodsomstandigheden en soms naar wie het monument heeft opgericht of de dode heeft begraven. Wat hierboven niet naar voren is gekomen, maar waar ook regelmatig naar wordt gevraagd is het vaderland van de overledene. Zelfs wanneer er naar bepaalde elementen niet is gevraagd worden zij in antwoorden soms toch gegeven. Dit geeft aan hoe standaard deze informatie is als ernaar vragen niet nodig is. Sommige antwoorden vermelden tevens wie er om de dode rouwt. Ook dit element is hierboven niet genoemd.

²²⁹ Kauppinen 2015, 28-29, 33.

²³⁰ Kauppinen 2015, 33-34.

²³¹ Bettenworth 2007, 70-71.

Verder worden enkele dialoogepigrammen afgesloten met elementen die hierboven ook al naar voren waren gekomen, zoals een wens, aansporing, waarschuwing of gnomische uitspraak. “Moge de aarde licht op jou zijn”²³² is bijvoorbeeld een wens die driemaal voorkomt.²³³ Ook begroeten voorbijgangers of anonieme personen de doden in een aantal epigrammen.

Het dialoogepigram waarin de echtgenoot van de dode een weeklacht uitspreekt wijkt enigszins af van wat eerder is genoemd.²³⁴ De echtgenoot geeft in zijn weeklacht wel dezelfde informatie, zoals de naam van de dode en van de oprichter van het monument, maar in tegenstelling tot andere epigrammen lijkt de dode het verdriet van haar echtgenoot juist aan te moedigen in plaats van te verminderen door hem bijvoorbeeld te herinneren aan het gemeenschappelijke lot van mensen.²³⁵ Het einde van het epigram correspondeert wel weer met wat eerder is genoemd. Zo vermeldt de echtgenoot wat praktischere informatie door te vertellen dat hij hun kinderen op zal voeden en minder verdrietig zal zijn.

Qua vragen en antwoorden volgen het overwinningsepigram en het grenssteenepigram het model van de grafepigrammen. In het overwinningsepigram wordt ook naar de naam, het vaderland en de vader gevraagd, nu niet van de dode maar van de overwinnaar. Daarnaast wordt er geen vraag gesteld over de doodsomstandigheden, maar over zijn overwinningen. Ook het grenssteenepigram vraagt naar een naam, maar nu van degene die over het land heerst. De inhoud van het liefdesepigram is daarentegen wel uniek. Dit epigram over twee geliefden die elkaar in het geheim ontmoeten bevat geen van de eerder genoemde elementen.

De grafschriften op steen vertonen ook variatie en kunnen afwijken van de standaardelementen, iets waar Kauppinen minder bij stilstaat. Ten eerste zorgt de combinatie van het grafepigram met ander subgenres voor variatie. Zo zijn in graf-panegyrische epigrammen prijzende elementen opgenomen (wat Bettenworth ook al als een mogelijkheid noemt).²³⁶ Daarnaast wordt in het raadselgrafschrift waarin het grafepigram is vermengd met het ekphrastisch epigram en raadsel, de informatie over de dode verschaft via de uitleg van de symbolen op het grafmonument en niet naar aanleiding van vragen. Deze uitleg vertelt lezers over de wijsheid van de dode, haar beroep, haar gezin en haar deugd. Informatie over de wijsheid en deugd van de dode behoort niet tot de standaardelementen in grafschriften.

²³² In Latijnse grafinscripties komt dezelfde wens voor (*sit tibi terra levis*: “Moge de aarde licht op jou zijn”).

²³³ Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945; SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859; GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482.

²³⁴ GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07; Voor een gedetailleerde bespreking van dit gedicht zie Hanink 2010, 15-34.

²³⁵ Hanink 2010, 29.

²³⁶ Bettenworth 2007, 71.

Ook enkele zuivere grafepigrammen laten variatie zien. Zo zijn er twee epigrammen waarin er geen vragen worden gesteld maar de doden zelf over zichzelf beginnen te vertellen. Een hiervan komt uit de eerste eeuw v.Chr. of n.Chr.:²³⁷

- Θέρμιν χρηστή, χαῖρε.
 χθονίων ἔνερθε δαιμόνων ἀνάκτορες
 σεμνή τε Φερσέφασσα, Δήμητρος κόρη,
 4 δέχεσθε τὴν ναυαγὸν ἀθλίαν ξένην,
 πατρὸς γεγῶσαν Λυσανίου, Θέρμιν ἐμέ,
 ἐσθλὴν δ' ἄκοιτιν Σιμάλου ξυνάορον.
 εἴ τις δ' ἐμοῖς σπλανχνοῖσιν ἢ βίῳ ποτὲ
 8 οἰκτρὰς Ἑρινῦς φαρμάκων ἐπήγαγεν,
 μὴ πώποτ' ἄλλην μοῖραν, ἄφθιτοι θεοί,
 πέμψηθ' , ὁμοίαν θ' ἣν ἐγὼ κεκτημένη.
 ἔνερθε ναίω, τριπτύχους μῆνας φθίσι
 12 βίότου λιποῦσα καρπὸν, ὃν γῇ πανκράτωρ
 βροτοῖς δίδωσι, τοῦδ' ἀπεστερημέ[ν]η
 τέκνων τε, ἄνακτες, κἀνδρός· οὐ ψυχὴ [μ]ία
 ὑπῆρχέ μοι σὺν ἀνδρὶ καὶ βίος γλυκύς;
 16 τούτων ἀπάντων ἀθλία λελησμένη
 ἀρὰς τίθημι, τοῖα ἔχουσα πῆματα, —
 αὐτοῖσι καὶ τέκεσ(σ)ι παρρίζους μολῖν
 Ἄδου μέγαν κευ[θ]μῶνα καὶ σκότου πύλας,
 20 τέκνων δ' ἐμῶν ἄθραυστον ὄλβιον βίον
 πάντων ἰκέσθαι κἀνδρὸς ἰς γήρως χρόνον,
 εἴ γ' ἐστ' ἐν Ἄδου βαιὸς εὐχολῆς λόγος,
 ἀρὰς τελήας οἷς ἐπεύχομαι τελῖν. —
 24 Μουσῶν ἀοιδὴν συνβιώσεως σέθεν
 τερπνὴν τε καὶ λυπηρὸν ἔνπαλιν διδούς,
 Θέρμιν, ἐμὴ ξύνευνε, τοῖαδ' ἐννέπω·
 θρέψω <θ' > ὅσους ἔφυσας ἐξ ἐμοῦ γόνους
 28 τῆς πρὸς σε φιλίας ἀξίως, ξυνάορε,
 Λυσᾶν τε τὸν πρὶν τοῖς ἐμοῖς ὁμόρροπον
 παισὶν συνέξω, σὴν χάριν ταύτην τιθίς,
 ἄμενπτον ἐν βίῳ γὰρ ἔσχηκας τρόπον.
 32 (ἔτους) ζ', Παῦνί κς'

- Gegroet goede Thermis.
 Heersers van de onderaardse geesten beneden
 en eerbiedwaardige Persephone, dochter van Demeter,
 4 ontvang mij, Thermis, een aangespoelde ongelukkige vreemdeling,
 dochter van mijn vader Lysanias,

²³⁷ Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

- en de goede echtgenote van mijn man Simalos.
 En als iemand ooit meelijwekkende Wraakgodinnen van vergiften
 8 naar mijn hart of naar mijn leven bracht,
 zendt, onvergankelijke goden, nooit een ander lot
 dan gelijk aan dat ik heb gekregen.
 Ik woon beneden, ik stierf na drie maanden,²³⁸
 12 nadat ik de vrucht van het leven had achtergelaten die de almachtige aarde
 aan stervelingen geeft; hiervan ben ik beroofd
 en van mijn kinderen en van mijn man, heersers; was ik niet één ziel
 met mijn man en was mijn leven niet zoet?
 16 ik, ongelukkige, beroofd van al die dingen,
 spreek vervloeking uit, omdat ik dergelijke kwellingen heb,
 tegen hen en hun kinderen dat hun gehele geslacht
 naar de grote afgrond van de Hades en de poorten van de duisternis gaat,
 20 maar dat het gelukkige leven van al mijn kinderen
 en van mijn man ongedeerd de tijd van de ouderdom bereikt,
 dat als in de Hades de waarde van een bede klein is,
 mijn voltooid gebeden die ik bid uitkomen. —
 24 Als wederdienst voor jouw lied van de gemeenschap
 van de Muzen, aangenaam en pijnlijk,
 zeg ik, Thermis, mijn vrouw, zulke woorden:
 Ik zal alle kinderen opvoeden die jij met mij hebt voortgebracht,
 28 waardig aan mijn liefde voor jou, vrouw,
 en ik zal Lysas, die jij eerder had, gelijkwaardig aan mijn kinderen
 onder mijn hoede nemen, terwijl ik jou die gunst doe,
 want jij hebt een onberispelijke manier in jouw leven gehad.
 Het zevende jaar, 26 Pauni.²³⁹

De dode begint in dit epigram met spreken en geeft lezers de gebruikelijke informatie over zichzelf zonder dat ernaar is gevraagd. Zo noemt zij haar naam, vertelt zij over haar familie (haar vader, man en kinderen) en refereert zij aan haar doodsoorzaak, namelijk vergiftiging (v.8). Opvallend is dat de dode degene is die weeklaagt in plaats van haar echtgenoot. Wat de echtgenoot zegt is namelijk praktisch. Hij zal de kinderen opvoeden nu zijn vrouw er niet meer is. De weeklacht van zijn overleden echtgenote bestaat uit een vervloeking en een wens. Zij vervloekt het geslacht van haar moordenaars en wenst dat haar familie voorspoed zal hebben. Een dergelijke vervloeking komt in de bestudeerde periode alleen in dit dialoogepigram voor, maar zij is niet de enige in haar soort.²⁴⁰

²³⁸ De accusativus geeft de duur van haar ziekte aan (Bernand 1969, 213).

²³⁹ "Het zevende jaar" verwijst naar het aantal jaar na het begin van een regeerperiode en plaatst de inscriptie in de keizertijd (Bernand 1969, 211).

²⁴⁰ Bernand 1969, 214; Een voorbeeld van een ander grafschrift met een dergelijke vervloeking is een joodse inscriptie geschreven aan het einde van de tweede eeuw v.Chr. of het begin van de eerste eeuw v.Chr. (*I.Délos* 2532 I A) (Salvo 2012, 237-245).

Tot slot brengt een ander epigram variatie aan door zijn onverwachte begin waarbij de fictie van een sprekend monument wordt benadrukt. Dit wordt gedaan door aandacht te leggen op de vraag hoe het mogelijk is dat een monument kan spreken:²⁴¹

- στῆθι φίλον παρὰ τύμβον, ὁδοιπόρε. — τίς με κελεύει; —
 φρουρὸς ἐγὼ σε λέων. — αὐτὸς ὁ λαΐνεος; —
 αὐτός. — φωνήεις πόθεν ἔπλεο; — δαίμονος αὐδῆι
 4 ἀνδρὸς ὑποχθονίου. — τίς γὰρ ὁδ' ἐστὶν ἀνὴρ
 ἀθανάτοισι θεοῖσι τετιμένος, ὥστε δύνασθαι
 καὶ φωνὴν τεύχειν ὧδε λίθωι βροτέην; —
 Ἡρᾶς Μεμφίτης οὗτος, φίλε, κύδιμος ἥρως,
 8 ὁ σθεναρός, πολλοῖς ἔξοχος, εὐρυβίης,
 γνῶριμος ἐνδαπίοισι καὶ ἀνδράσι τηλεδαποῖσιν
 εἵνεκ' εὐφροσύνης, εἵνεκεν ἀγλαΐης,
 ὠκύμορος, τὸν ἔκλαυσε πόλις, τὸν ἔθαψαν ἑταῖροι·
 12 ἧ γὰρ ἔην πάτρης ἄνθος εὐστεφάνου. —
 δακρύω, μὰ σέ, δαῖμον, ἐπεὶ κλύον ὅσσ' ἀγορεύει
 θῆρ ὁδε. — μὴ πηοῖς, ὧ ξένε, δακρυχέοις. —
 ἔλθοι ἐς αἰῶνα κλυτὸν οὔνομα. — καὶ σὲ φυλάξει
 16 δαίμων καὶ σώσει πάντα Τύχη βίοντον.

- Blijf staan bij mijn dierbare graf, reiziger. — Wie beveelt mij? —
 Ik, bewaker, een leeuw, beveel jou. — De steen zelf? —
 Ik zelf. — Hoe was jij met spraak begiftigd? — Door de stem van de ziel
 4 van de man onder de aarde. — Want wie is deze man,
 vereerd door de onsterfelijke goden zodat hij zelfs een sterfelijke
 stem zo kan vervaardigen voor een steen? —
 Hij, vriend, is Heras van Memphis, de beroemde held,
 8 de sterke, uitstekend boven velen, machtig,
 bekend aan de inheemse bevolking en aan mannen uit verre landen
 vanwege zijn opgewektheid, vanwege zijn schoonheid,
 hij stierf vroegtijdig, de stad beweende hem, zijn vrienden begroeven hem;
 12 Hij was werkelijk de bloem van zijn goed bekrante vaderland. —
 Ik huil, bij jou, ziel, aangezien ik hoorde hoe grote dingen dit beest
 zei. — Moge jij, vreemdeling, geen tranen vergieten voor jouw verwanten. —
 Moge jouw beroemde naam de eeuwigheid bereiken. — En de ziel zal jou
 16 beschermen en het Lot zal jou gedurende jouw hele leven redden.

Na de onverwachte opening komt de inhoud grotendeels overeen met de andere grafschriften met dialoog. De vermenging van het grafepigram met het panegyrisch epigram zorgt wel voor enige variatie door de aanwezigheid van prijzende elementen. Verder wordt net zoals in

²⁴¹ Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530.

andere grafepigrammen de naam van de overledene gegeven en wordt er vermeld wie om hem rouwden en wie hem begroeven. Het epigram wordt afgesloten met een wens en een belofte. Vooral de belofte is uniek. Een wens komt immers vaker voor als afsluiting.

Al met al geven grafschriften vaak dezelfde informatie. Zo vertellen zij de naam van de overledene en geven zij informatie over zijn/haar familie, zijn/haar leeftijd, zijn/haar vaderland, zijn/haar beroep, zijn/haar doodsomstandigheden, de oprichter van het monument, degene die de dode heeft begraven en degene die om hem/haar rouwt. Ook praktische communicatie kan plaatsvinden, vaak tussen de dode en haar echtgenoot. Als laatste kunnen epigrammen afgesloten worden met een wens, aansporing, waarschuwing of gnomische uitspraak.

Op deze inhoud kan worden gevarieerd. Zo kunnen er prijzende elementen worden toegevoegd of een vervloeking of een belofte. Daarnaast hebben we gezien dat de dode de weklacht van haar echtgenoot ook kan aansporen in plaats van verminderen en dat als laatste de aandacht kan worden gelegd op de fictie van een sprekend monument.

Tot slot kan op de manier waarop de informatie wordt gegeven worden gevarieerd. Meestal stellen voorbijgangers en anonieme personen vragen aan het monument en de dode, maar ook in een weklacht van de echtgenoot van de dode kan deze informatie worden verschaft of via symbolen op het grafmonument. Bovendien begint soms de dode zelf met informatie geven zonder dat iemand erom vraagt. Er wordt echter niet vaak van de standaardelementen of van de gebruikelijke manier om informatie te verschaffen afgeweken.

5.2 Inhoud van de Literaire Dialoogepigrammen

Als gevolg van het groot aantal subgenres waartoe literaire dialoogepigrammen behoren en de vele mengvormen is de inhoud van literaire dialoogepigrammen zeer gevarieerd. Tot nu toe is hoofdzakelijk naar de inhoud van literaire graf- en wijepigrammen met dialoog gekeken.²⁴² Aan andere subgenres is nog minder aandacht besteed.

Qua inhoud zijn er twee soorten dialoogepigrammen te onderscheiden. Ten eerste zijn er epigrammen die sterk op inscripties lijken en er soms moeilijk van te onderscheiden zijn.²⁴³ Daarnaast zijn er epigrammen die qua inhoud afwijken van die op steen.²⁴⁴ Zij zijn duidelijk literair omdat thema's of subgenres worden geïntroduceerd die niet op steen voorkomen. Zij kunnen nog wel de vorm hebben van dialoogepigrammen op steen, wat inhoudt dat voorbijgangers of anonieme

²⁴² Fantuzzi & Hunter 2004, 306-328.

²⁴³ Bettenworth 2007, 73; Fantuzzi & Hunter 2004, 312; Kauppinen 2015, 39, 146-147.

²⁴⁴ Fantuzzi & Hunter 2004, 312; Kauppinen 2015, 39, 150-151, 185.

personen vragen stellen aan hun tegenspreker (de inhoud van de vragen wijkt dan echter af van die van inscripties).

Belangrijk om te vermelden is dat er niet alleen invloed van inscripties op literaire epigrammen mogelijk is maar ook andersom, zoals Bettenworth in haar artikel laat zien.²⁴⁵ Het grenssteenepigram is bijvoorbeeld mogelijk beïnvloed door een literair epigram van Antipater van Sidon.²⁴⁶ Dit neemt echter niet weg dat er literaire epigrammen zijn die inhoudelijk moeilijk van inscripties te onderscheiden zijn, en epigrammen die inhoudelijk afwijken van inscripties.

De eerste groep, die moeilijk te onderscheiden is van dialoogepigrammen op steen, bestaat uit epigrammen behorend tot de subgenres van het grafepigram en wijepigram. In een aantal literaire grafepigrammen stellen voorbijgangers dezelfde vragen aan de dode of het monument als in dialooginscripties.²⁴⁷ Zo informeren zij naar de naam van de dode, de naam van zijn/haar vader, zijn/haar kinderen, zijn/haar leeftijd, zijn/haar vaderland, zijn/haar beroep en zijn/haar doodsomstandigheden. Ook is er in enkele epigrammen sprake van een afsluiting met een wens en van een dode die een familielid troost met de opmerking dat de dood bij het leven van stervelingen hoort. Dit laatste element is niet in de dialooginscripties uit de bestudeerde periode aanwezig, maar komt wel vaker voor in grafepigrammen op steen.²⁴⁸ Daarnaast is er ook een literair raadselgrafschrift waarin de uitleg van de symbolen, die op het in te beelden grafmonument staan, net zoals in de grafinscriptie lezers vertelt over het beroep en het karakter van de dode.²⁴⁹ Deze literaire grafepigrammen die nauwelijks van grafschriften te onderscheiden zijn roepen de vraag op wat hen literair maakt, aangezien het blijkbaar niet de inhoud is. Dit is echter eerder een vraag voor een ander onderzoek.

In wij-inscripties bestaat de standaardinformatie uit de naam van degene die wijdt, de naam van de god aan wie wordt gewijd, een blijk van dankbaarheid en de reden voor de wijding.²⁵⁰ Literaire dialoogepigrammen behorend tot het wijepigram geven dezelfde informatie maar dan in dialoogvorm (er is immers maar één dialooginscriptie behorend tot het subgenre van het wijepigram).²⁵¹ Aan deze informatie wordt ook vaak het vaderland toegevoegd van degene die wijdt. Een voorbeeld van een dergelijk wijepigram is dat van Theodoridas uit de derde eeuw v.Chr.

²⁴⁵ Bettenworth 2007, 85-93.

²⁴⁶ Zie voor uitleg §2.1.4.

²⁴⁷ Antipater van Sidon: AP 7.161; Antipater van Sidon: AP 7.164; Antipater van Sidon: AP 7.426; Archias/Antipater van Thessaloniki: AP 7.165; Leonidas van Tarentum: AP 7.163; Leonidas van Tarentum: AP 7.503; Meleager: AP 7.470; Nicharchus: AP 11.124; Philetas van Samos: AP 7.481.

²⁴⁸ Kauppinen 2015, 33.

²⁴⁹ Raadselgrafschrift op steen: Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945; Literair raadselgrafschrift: Antipater van Sidon: AP 7.424.

²⁵⁰ Bettenworth 2007, 83-84.

²⁵¹ Nicias: AP 6.122; Theaetetus: AP 6.357; Theodoridas: AP 6.224; Philippus: AP 6.259.

Hierin wordt naar de naam gevraagd van degene die het wijgeschenk heeft gewijd, waarna het wijgeschenk ook de naam van de vader vertelt en zijn eigen functie en oorsprong.²⁵²

- Εἰνάλιε λαβύρινθε, τύ μοι λέγε· τίς σ' ἀνέθηκεν
ἀγρέμιον πολιᾶς ἐξ ἁλὸς εὐρόμενος; — παίγνιον
ἀντριάσιν Διονύσιος ἄνθετο Νύμφαις
4 (δῶρον δ' ἐξ ἱερᾶς εἰμὶ Πελωριάδος,
υἱὸς Πρωτάρχου· σκολιὸς δ' ἐξέπτυσσε πορθμός,
ὄφρ' εἴην λιπαρῶν παίγνιον Ἀντριάδων.

- Spiraalvormige schelp, zeg tegen mij: Wie heeft jou gewijd
nadat hij jou had gevonden als buit van de grijze zee? — Dionysios
heeft mij als speeltje gewijd aan de Grotnimfen
4 (ik ben een geschenk van de heilige Pelorias),
de zoon van Protarchos; en de kronkelende zeestraat heeft mij opgeworpen
om het speeltje van de glanzende Grotnimfen te zijn.

De tweede groep epigrammen wijkt qua inhoud af van inscripties en bestaat voornamelijk uit epigrammen behorend tot subgenres die niet of nauwelijks op steen voorkomen, namelijk bucolische epigrammen, ekphrastische epigrammen, epideiktische epigrammen, liefdesepigrammen en skoptische epigrammen. Aan de inhoud van de epigrammen behorend tot deze subgenres is nog weinig aandacht besteed. Ook enkele graf- en wijepigrammen behoren daarnaast tot deze groep.²⁵³

De inhoud van de epigrammen uit de tweede groep is zeer gevarieerd. Dichters van literaire epigrammen konden namelijk vanwege de afwezigheid van de monumentale context niet alleen nieuwe sprekers en adressaten introduceren, maar ook nieuwe onderwerpen en thema's.²⁵⁴

In een grafepigram gebruikt Callimachus het gesprek met de dode bijvoorbeeld om informatie te verwerven over het hiernamaals. De vorm komt overeen met grafinscripties, maar het thema van het hiernamaals, zoals Kauppinen en Fantuzzi en Hunter al aangeven, kwam in grafinscripties nog niet eerder voor:²⁵⁵

- α. Ἥ ῥ' ὑπὸ σοὶ Χαρίδας ἀναπαύεται; β. Εἰ τὸν Ἀρίμμη
τοῦ Κυρηναίου παῖδα λέγεις, ὑπ' ἐμοί.
α. Ὡ Χαρίδα, τί τὰ νέρθε; γ. Πολὺ σκότος. α. Αἱ δ' ἄνοδοι τί;
4 γ. Ψεῦδος. α. Ὁ δὲ Πλούτων; γ. Μῦθος. α. Ἀπωλόμεθα.
γ. Οὗτος ἐμὸς λόγος ὕμιν ἀληθινός· εἰ δὲ τὸν ἡδὺν
βούλει, Πελλαίου βοῦς μέγας εἰν Αἶδη.

²⁵² Theodoridas: AP 6.224.

²⁵³ Grafepigrammen: Antiphilus van Byzantium: AP 9.294, Callimachus: AP 7.317, Callimachus: AP 7.524, Callimachus: AP 7.725, Dioscorides: AP 7.37, Leonides van Alexandrië: AP 7.548, Meleager: AP 7.79; Wijepigrammen: Automedon: AP 11.324, Callimachus: AP 6.351.

²⁵⁴ Kauppinen 2015, 185.

²⁵⁵ Callimachus: AP 7.524; Fantuzzi & Hunter 2004, 324; Kauppinen 2015, 150-151.

- a. Rust Charidas onder jou? – b. Als jij de zoon van Arimmas van Cyrene bedoelt, hij ligt onder mij.
- a. Charidas, wat is daar beneden? g. Veel duisternis. a. En hoe zit het met de wegen omhoog? g. Een leugen. a. En Pluto? g. Een mythe. a. Wij zijn verloren.
- 4 g. Dit woord van mij aan jullie is waar, maar als jij een aangenaam verhaal wil, een grote os kost in de Hades een cent.

Het antwoord op de vragen laat een sceptische blik op het hiernamaals zien. Dit was tot de late keizertijd nauwelijks in inscripties aanwezig.²⁵⁶

Verder zorgt een skoptisch element in een graf- en wijepigram ervoor dat de inhoud niet overeenkomt met die van inscripties. Zo beledigt in het grafepigram de dode zijn ouders en is hij ruw tegen de anonieme tegenspreker, terwijl Phoebus in een wijepigram een man hekelt die nooit voedsel aanbiedt maar dit voor zichzelf houdt.²⁵⁷

In ekphrastische epigrammen spreken voorbijgangers of anonieme personen voornamelijk met standbeelden (monumenten) en lijken zo qua vorm op authentieke inscripties. Qua inhoud zijn ze echter niet hetzelfde.²⁵⁸ In het zuiver ekphrastisch epigram van Posidippus wordt bijvoorbeeld gevraagd wie het beeld representeert, wat de betekenis van zijn uiterlijk is en wat zijn functie is. Hoewel de eerste vragen van de voorbijganger in dit epigram wel doen denken aan die in grafschriften, zoals de vraag naar de maker (oprichter) van het beeld en zijn vaderland, wijken de andere vragen dus af van die in inscripties.²⁵⁹

Bij de bucolische epigrammen vervolgens is goed te zien dat door het wegvallen van de monumentale context een veelvoud aan onderwerpen mogelijk was. Slechts twee epigrammen, die beide een skoptisch element kennen, komen qua inhoud overeen. In deze epigrammen verbiedt Priapus voorbijgangers rijpe vijgen te plukken. Wanneer zij dat toch doen moeten zij betalen met hun lichaam.²⁶⁰ Een dergelijke seksuele toespeling is ook in een ander bucolisch epigram aanwezig waarin Pan iemand verbiedt zijn voeten in het water te baden.²⁶¹ De overige epigrammen hebben weer andere onderwerpen, zo vraagt iemand in de ene waarom Pan op zijn rietfluit speelt en in de andere waarom de stromen droog zijn.²⁶²

De epideiktische epigrammen hebben nog wijder uiteenlopende thema's. Er zijn dan ook geen overeenkomsten in de inhoud te vinden. In enkele epigrammen begint de dialoog naar

²⁵⁶ Fantuzzi & Hunter 2004, 326; Een inscriptie uit de derde eeuw v.Chr. (GVI 350) is hierop een uitzondering en vormt een parallel met het epigram van Callimachus (Fantuzzi & Hunter 2004, 326).

²⁵⁷ Grafepigram: Meleager: AP 7.79; Wijepigram: Automedon: AP 11.324.

²⁵⁸ Kauppinen 2015, 153-154.

²⁵⁹ Posidippus: APl. 16.275.

²⁶⁰ Mulligan 2019, 121; Marcus Argentarius: APl. 16.241; Philippus: AP 16.240.

²⁶¹ Nicarchus: AP 9.330.

²⁶² Anyte: APl. 16.231; Antiphrilos: AP 9.549.

aanleiding van vragen, zoals de vraag wie te trouwen,²⁶³ waarom er een grote dam is gebouwd²⁶⁴ en wat er in boeken staat.²⁶⁵ Twee andere epigrammen beginnen juist met een opmerking, bijvoorbeeld met de opmerking dat water in stilte moet worden gepakt.²⁶⁶

De liefdesepigrammen laten globale overeenkomsten zien in inhoud. Zo zijn ze overwegend pederastisch en homo-erotisch. Sommige epigrammen zijn wel suggestiever dan andere, zoals de gedichten van Rhianus en van Strato, die worstelen als metafoor voor seksuele gemeenschap gebruikt.²⁶⁷

ἽΩραί σοι Χάριτές τε κατὰ γλυκὺ χεῦαν ἔλαιον,
 ὦ πυγά· κνώσσειν δ' οὐδὲ γέροντας ἔῃς.
 λέξον μοι τίνος ἐσσί μάκαιρα τύ, καὶ τίνα παίδων
 4 κοσμεῖς; ἃ πυγὰ δ' εἶπε· “Μενεκράτεος.”

De Seizoenen en Gratiën goten zoete olie op jou,
 achterwerk; en jij staat niet toe dat oude mannen slapen.
 Vertel mij: van wie ben jij, gelukzalige, en wie van de jongens
 4 versier jij? En het achterwerk zei: “van Menekratos.”

α. Ἦν τούτῳ †φωνῆς, τὸ μέσον λάβε, καὶ κατακλίνας
 ζεύγνυε, καὶ πρῶσας πρόσπεσε, καὶ κάτεχε.
 β. Οὐ φρονέεις, Διόφαντε· μόλις δύναμαι γὰρ ἔγωγε
 4 ταῦτα ποιεῖν· παίδων δ' ἡ πάλῃ ἔσθ' ἑτέρα.
 μοχλοῦ καὶ μένε, Κῦρι, καὶ ἐμβάλλοντος ἀνάσχου·
 πρῶτον συμμελετᾶν ἢ μελετᾶν μαθέτω.

a. Als jij met hem †spreekt†, grijp hem bij zijn middel, en, na hem te hebben
 neergelegd, verbind je met hem, en val voorover geduwd op hem en houd hem vast.
 b. Jij bent niet goed wijs, Diophantus; want ik kan deze dingen amper
 4 doen; maar het worstelen van jongens is anders.
 Zet je schrap en blijf staan, Cyris, en verdraag het wanneer ik toesla;
 hij moet eerst leren met iemand te oefenen voor zelf te oefenen.

Ook in de skoptische dialoogepigrammen zijn verschillende onderwerpen te vinden. Toch zijn er wel overeenkomsten in de inhoud te vinden. Zo kunnen de epigrammen seksuele toespelingen bevatten en kunnen zij aan de ene kant grappig zijn bedoeld,²⁶⁸ maar aan de andere kant ook aanvallend door bijvoorbeeld de aanwezigheid van misogynie of door filosofen aan te vallen.²⁶⁹

²⁶³ Callimachus: AP 7.89.

²⁶⁴ Antiphilus van Byzantium: AP 7.379.

²⁶⁵ Antiphilus van Byzantium: AP 9.192.

²⁶⁶ Tullius Flaccus: AP 9.37.

²⁶⁷ Rhianus: AP 12.38; Strato: AP 12.206.

²⁶⁸ Zoals Lucillius: AP 11.391; Philippus: AP 16.193.

²⁶⁹ Misogynie: Lucillius: AP 11.388; Aanval op filosofen: Lucillius: AP 11.155.

Het gebruik van vertellers tot slot zorgt in literaire dialoogepigrammen voor variatie in de manier waarop de inhoud wordt verteld. Vertellers schetsen de situatie en kunnen commentaar geven op de dialoog. Dit is goed zichtbaar in een liefdesepigram van Strato, waarin een betrokken verteller ingaat op de situatie waarin de dialoog heeft plaatsgevonden, op de aanleiding ertoe (zijn gevoelens) en op de reactie van de tegenspreker:²⁷⁰

Εἶδον ἐγὼ τίνα παῖδα †ἐπανθοπλοκοῦντα κόρυμβον,
 ἄρτι παρερχόμενος τὰ στεφανηπλόκια·
 οὐδ' ἄτρωτα παρῆλθον· ἐπιστὰς δ' ἤσυχος αὐτῷ
 4 φημί “Πόσου πωλεῖς τὸν σὸν ἐμοὶ στέφανον;”
 μᾶλλον τῶν καλύκων δ' ἐρυθαίνετο, καὶ κατακύψας
 φησὶ “Μακρὰν χώρει, μή σε πατήρ ἐσίδη.”
 ὠνοῦμαι προφάσει στεφάνους, καὶ οἴκαδ' ἀπελθὼν
 8 ἐστεφάνωσα θεοῦς, κεῖνον ἐπευξάμενος.

Zojuist zag ik een of andere jongen die een bloemkrans vlocht
 terwijl ik langs de plaats ging waar kransen gevlochten worden;
 en ik ging niet ongedeerd voorbij; maar nadat ik was blijven staan zei ik
 4 zacht tegen hem: “voor hoeveel verkoop jij jouw krans aan mij?”
 Hij werd roder dan de rozen, en nadat hij zijn hoofd had laten zakken
 zei hij: “Ga ver weg, opdat mijn vader je niet ziet.”
 Ik kocht als excuus kransen, en nadat ik naar huis was gegaan
 8 heb ik de goden gekroond, na om hem gebeden te hebben.

Kortom, twee soorten dialoogepigrammen kunnen worden onderscheiden op basis van de mate waarin hun inhoud overeenkomt met die van inscripties. De eerste soort bestaat uit epigrammen behorend tot de subgenres van het graf- en wijepigram. Zij zijn qua inhoud vrijwel identiek aan inscripties. Grafepigrammen verschaffen dan informatie over de naam van de doden, de naam van hun vader, hun kinderen, hun leeftijd, hun vaderland, hun beroep en hun doodsomstandigheden. Doden kunnen ook hun familieleden troosten en de epigrammen kunnen afgesloten worden met een wens. In wijepigrammen kan de informatie bestaan uit de naam van degene die wijdt, de naam van zijn/haar vader, de naam van de god aan wie wordt gewijd, een blijk van dankbaarheid en de reden voor de wijding.

Dialoogepigrammen van de tweede soort lijken qua inhoud, en soms ook qua vorm, niet op inscripties. Deze groep bestaat naast enkele graf- en wijepigrammen uit bucolische epigrammen, ekphrastische epigrammen, epideiktische epigrammen, liefdesepigrammen en skoptische epigrammen. De inhoudelijke variatie die deze literaire dialoogepigrammen laten zien is mogelijk

²⁷⁰ Strato: AP 12.8.

door het wegvallen van de monumentale context, waardoor dichters meer ruimte kregen nieuwe onderwerpen en thema's te introduceren.

5.3 Vergelijking en Verklaring

Aangezien dichters van literaire dialoogepigrammen geen rekening hoefden te houden met de monumentale context konden zij nieuwe onderwerpen introduceren en kenden zij een grotere inhoudelijke variatie dan dialooginscripties. In eerder onderzoek is aan deze inhoudelijke variatie in literaire dialoogepigrammen echter nog weinig aandacht besteed, aangezien hoofdzakelijk is gekeken naar graf- en wijepigrammen. Ook wat betreft dialooginscripties was er nog weinig oog voor variatie.

De standaardelementen van graf- en wijepigrammen zijn al in eerder onderzoek naar voren gekomen. Deze elementen komen zowel in dialooginscripties voor als in literaire dialoogepigrammen, met als gevolg dat een aantal literaire epigrammen moeilijk van inscripties te onderscheiden is. Dergelijke epigrammen vormen het eerste type literaire dialoogepigrammen, gebaseerd op de mate waarin zij overeenkomen met dialooginscripties.

De standaardinformatie die zowel in grafinscripties als literaire grafepigrammen wordt gegeven bestaat uit de naam van de dode en van zijn/haar vader, en uit informatie over zijn/haar kinderen, zijn/haar leeftijd, zijn/haar vaderland, zijn/haar beroep en zijn/haar doodsomstandigheden. Ook het afsluiten met een wens komt in beide terug. Een dode die een familielid troost door op te merken dat de dood bij het leven van stervelingen hoort is alleen in een literair grafepigram aanwezig en niet in een dialooginscriptie uit de bestudeerde periode, maar het komt wel vaker in grafinscripties voor.

De literaire wijepigrammen die qua inhoud met wij-inscripties overeenkomen volgen niet hun vorm. Zij hebben daarentegen vaak de vorm van grafepigrammen (er zijn immers nauwelijks wij-inscripties met dialoog). Het gesprek vindt dan plaats tussen het monument (het wijgeschenk) en een voorbijganger of anoniem persoon. De standaardinformatie van zowel literaire wijepigrammen als wij-inscripties bestaat uit de naam van degene die wijdt, de naam van zijn/haar vader, de naam van de god aan wie wordt gewijd, een blijk van dankbaarheid en de reden voor de wijding.

De tweede groep literaire epigrammen bestaat uit epigrammen die qua inhoud, en soms ook qua vorm, afwijken van inscripties. De inhoud van deze groep epigrammen kreeg tot nu toe minder aandacht. In deze groep zijn allereerst graf- en wijepigrammen aanwezig die variëren op de standaardelementen. Er zijn bijvoorbeeld literaire grafepigrammen die over het hiernamaals gaan. Daarnaast behoren bucolische epigrammen, ekphrastische epigrammen, epideiktische epigrammen, liefdesepigrammen en skoptische epigrammen tot deze groep, subgenres die zelden op steen

voorkomen. Onderwerpen kunnen uiteenlopen van bijvoorbeeld een grote dam tot misogynie en pederastie.

Voor inhoudelijke variatie kunnen ten eerste mengvormen en de verschillende subgenres waartoe de dialoogepigrammen kunnen behoren zorgen. Aangezien literaire dialoogepigrammen tot meer verschillende subgenres behoren en meer mengvormen kennen (als gevolg van het wegvallen van de monumentale context), laten zij een grotere variatie aan onderwerpen zien dan dialooginscripties. Om toch variatie aan te brengen voegen auteurs van dialooginscripties minder voorkomende elementen toe, zoals een dode die de weeklacht van haar echtgenoot aanspoort in plaats van vermindert of een expliciete verwijzing naar de fictie van een sprekend monument. Dergelijke toevoegingen gebeuren echter niet vaak en dezelfde elementen worden steeds herhaald.

Verder kunnen dichters van dialoogepigrammen variëren in de manier waarop de informatie wordt gegeven. Zo wordt in dialooginscripties meestal de informatie verschaft naar aanleiding van een vraag, maar een enkele keer begint de dialoog met een spreker die uit zichzelf informatie geeft. Deze variatietechniek is ook te zien in literaire dialoogepigrammen, waarin niet alleen vragen maar ook statements het epigram kunnen openen. Tevens komt het geven van informatie over de dode via symbolen in beide soorten dialoogepigrammen voor. Uniek voor dialoogepigrammen is een weeklacht waarin over de dode wordt verteld. Literaire epigrammen daarentegen gebruiken weer vertellers om informatie te verschaffen.

6. Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen

6.1 Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in de Dialoogepigrammen op Steen

Kauppinen deelt de dialoogepigrammen op steen in haar onderzoek in drie typen in. Per type werkt zij uit hoe sprekers worden geïdentificeerd en hoe sprekerswisselingen worden aangegeven. Vooral op de sprekerswisselingen gaat zij diep in.

Het eerste type bestaat uit dialoogepigrammen waarin iedere spreker eenmaal spreekt. In dit type zijn ook epigrammen opgenomen waarin een van de sprekers aan het einde of aan het begin een extra spreekbeurt heeft waarop de andere spreker niet reageert.²⁷¹ In het tweede type spreken de sprekers meerdere malen en wordt er dus vaker over en weer gesproken. Ook hierbij is een extra spreekbeurt aan het begin en/of einde mogelijk.²⁷² Tot het derde type behoren de dialoogepigrammen met een verteller en de dialoogepigrammen waarin er meer dan twee sprekers zijn of waarin een spreker niet op de ander reageert maar een derde aanspreekt.²⁷³

De manier waarop in deze drie typen dialoogepigrammen sprekers worden geïdentificeerd en sprekerswisselingen worden aangegeven komt grotendeels overeen.²⁷⁴ Kauppinen toont aan dat in het eerste type de eerste spreker de dialoog kan openen met een vraagwoord, aanspreking en/of imperativus. De aansprekingen, zowel persoonlijke voornaamwoorden (vormen van *σύ*) als vocativi, zijn belangrijk voor de sprekersidentificatie. In het geval van een vocativus weten lezers onmiddellijk wie de tegenspreker is. Ook de tweede spreker kan aansprekingen gebruiken, vooral wanneer de eerste spreker dat niet heeft gedaan.²⁷⁵ Wat Kauppinen niet noemt is dat sprekers ook zichzelf kunnen identificeren. Dit gebeurt overwegend in grafschriften wanneer doden antwoord geven op de vraag wie zij zijn. Ook bij zelfidentificatie kunnen sprekers persoonlijke voornaamwoorden gebruiken, namelijk vormen van *ἐγώ*.

Naast aansprekingen en zelfidentificatie kunnen ook werkwoorden lezers helpen om sprekers te identificeren. Wanneer in een derde persoon enkelvoud over de dode wordt gesproken kan dit aangeven dat het monument spreekt, terwijl een eerste persoon enkelvoud er juist op kan wijzen dat de dode spreekt.²⁷⁶ Verder kan het gebruik van een tweede persoon in de vraag aan lezers

²⁷¹ Kauppinen 2015, 55, 82.

²⁷² Kauppinen 2015, 107, 127.

²⁷³ Kauppinen 2015, 161-162.

²⁷⁴ Zie Appendix 9 voor een volledig overzicht van de elementen die sprekers identificeren en sprekerswisselingen aangeven in de dialoogepigrammen op steen.

²⁷⁵ Kauppinen 2015, 56-57, 62.

²⁷⁶ Kauppinen 2015. 120.

duidelijk maken dat de tegenspreker de dode is (tenzij iets of iemand anders, bijvoorbeeld het monument, is aangesproken).

Spreekerswisselingen kunnen ten eerste door een imperativus (met de betekenis van “vertel” of “zeg”) na een vraag of statement worden aangekondigd. Ook aansprekingen kunnen wijzen op een verandering van spreker, wanneer de tweede spreker begint met het aanspreken van de eerste spreker. Verder is het antwoord op de vraag, bijvoorbeeld de naam van de dode, vaak het eerste woord of een van de eerste woorden van de tweede spreker om de sprekerswisseling duidelijk te maken. Daarnaast kan deze spreker ook een woord van de eerste spreker herhalen, een variant ervan gebruiken of het idee herhalen waarmee de eerste spreker is geëindigd.²⁷⁷

Waar Kauppinen in haar proefschrift weinig bij stilstaat is het gebruik van persoonsdeixis om sprekerswisselingen aan te geven. Zoals in het hoofdstuk over deixis naar voren is gekomen kunnen persoonlijke voornaamwoorden en persoonsuitgangen sprekerswisselingen aangeven, wanneer vormen van *σύ* en *ἐγώ* of werkwoorden in de eerste en tweede persoon tegenover elkaar worden geplaatst. Kauppinen wijst er slechts op dat met vormen van *σύ* de tegenspreker wordt aangesproken.

In type twee vervolgens worden sprekers op dezelfde manier geïdentificeerd en worden sprekerswisselingen op dezelfde manier aangegeven.²⁷⁸ Ook vraagwoorden kunnen in dit type echter de verandering van spreker aangeven, aangezien sprekers in verschillende spreekbeurten een vraag kunnen stellen.

Volgens Kauppinen is karakteristiek voor dit type epigrammen dat daarnaast partikels gebruikt worden om lezers te leiden. Zij kunnen aan de ene kant delen van spreekseenheden verbinden om duidelijk te maken dat de spreker niet wisselt, en aan de andere kant spreekseenheden van elkaar scheiden en spreekbeurten van een spreker, gescheiden door een spreekbeurt van de tegenspreker, aan elkaar verbinden om sprekerswisselingen aan te geven.²⁷⁹

Ook de dialoogepigrammen van het eerste type bevatten echter partikels die delen van een spreekseenheid met elkaar verbinden zodat het voor lezers duidelijk is dat de spreker niet wisselt. Hiervoor worden vooral de partikels *δέ* en *γάρ* gebruikt. Daarnaast geeft *καί* gecombineerd met een persoonlijk voornaamwoord in enkele epigrammen een sprekerswisseling aan.

In het tweede type dialoogepigrammen komen de partikels *δέ* en *καί* het meeste voor. *Δέ* geeft een sprekerswisseling aan door een vraag te verbinden aan de eerder gestelde vragen die door het antwoord van de tegenspreker van elkaar zijn gescheiden.²⁸⁰ Een enkele keer wordt hier het

²⁷⁷ Kauppinen 2015, 57.

²⁷⁸ Kauppinen 2015, 109.

²⁷⁹ Kauppinen 2015, 109-110.

²⁸⁰ Dat het partikel *δέ* in dialogen de verschillende spreekbeurten van een spreker kan verbinden is ook door Denniston benoemd (Denniston 1951, 173).

partikel καί voor gebruikt. In het antwoord kan het partikel δέ juist aangeven dat de spreker niet wisselt. Het partikel verbindt dan de verschillende onderdelen waaruit het antwoord bestaat. Ook μέν... δέ wordt hiervoor gebruikt.²⁸¹

Daarnaast verbindt καί delen van een spreek eenheid en laat zo zien dat de spreker niet wisselt. Wanneer de sprekers elkaar groeten en dit partikel met een persoonlijk voornaamwoord wordt verbonden geeft het echter, net zoals in het eerste type dialoogepigrammen, een sprekerswisseling aan zoals het laatste vers van deze inscriptie laat zien:²⁸²

[οὐ γάμον οὐδ'] ὑμέναιον ἰδ[ὼν, οὐ νύ]νφια λέκτρα, |
[κεῖμαι ὑ]πὸ στήλῃ κεκλι[μέν]ος παρ' ὁδῷ. —
χαῖρε | [Φλ]ῶρε. — χαῖρε καὶ σύ, | <πολλά>, τίς ποτ' εἶ, ξένε.

[Na noch het huwelijk, noch] het huwelijkslied, [noch] het huwelijksbed [te hebben gezien lig ik,] gelegen naast de weg, onder een stele. —
Gegroet [Fl]orus. — Ook jij zeer gegroet, vreemdeling, wie jij ook maar bent.

Naast deze twee partikels komen ook ἀλλά en γάρ voor om aan te geven dat de spreker niet wisselt, maar in mindere mate. Ἀλλά kan daarnaast gebruikt worden bij de overgang van een reeks vragen en antwoorden naar wensen en geeft zo wel een sprekerswisseling aan.²⁸³ Ook het gebruik van een optativus geeft de overgang naar wensen weer.²⁸⁴

De hierboven genoemde partikels δέ, μέν... δέ, γάρ, καί en ἀλλά, behoren tot de “connective particles” die zinnen of zinsdelen verbinden.²⁸⁵ Door hun verbindende functie kunnen zij zowel delen van spreek eenheden verbinden als de verschillende spreek eenheden van een spreker en kunnen zij dus aangeven of de spreker wel of niet wisselt. Behalve δέ en καί geven deze partikels overwegend aan dat er geen sprekerswisseling optreedt. Δέ en καί worden daarnaast ook regelmatig gebruikt bij sprekerswisselingen.

In het derde type dialoogepigrammen komen opnieuw vraagwoorden, aansprekingen, persoonlijke voornaamwoorden, persoonsuitgangen en partikels terug. Deze elementen zijn eigenlijk niet nodig wanneer een verteller de sprekers identificeert en sprekerswisselingen aangeeft, maar dit betekent niet dat ze er niet zijn.²⁸⁶

²⁸¹ Kauppinen 2015, 109-111.

²⁸² IGPannonia 8 = GVI 1853; Kauppinen 2015, 111.

²⁸³ Kauppinen 2015, 109-110, 114.

²⁸⁴ Kauppinen 2015, 148.

²⁸⁵ Van Emde Boas *et al.* 2019, 665; Voor een volledig overzicht van de “connective particles” zie Van Emde Boas *et al.* 2019, 665-684.

²⁸⁶ Kauppinen 2015, 203.

In het bestudeerde corpus behoren slechts twee epigrammen tot het derde type.²⁸⁷ Vooral aansprekingen, zelfidentificatie en persoonlijke voornaamwoorden spelen hierin een rol in het identificeren van de sprekers en in het aangeven van sprekerswisselingen.

Kortom, aansprekingen en persoonsuitgangen kunnen sprekers identificeren en sprekers kunnen zichzelf identificeren. Persoonlijke voornaamwoorden kunnen hierbij worden ingezet en kunnen benadrukken of de spreker naar zijn/haar tegenspreker verwijst of naar zichzelf. Daarnaast kunnen vraagwoorden, aansprekingen, imperativi, optativi, persoonlijke voornaamwoorden, persoonsuitgangen, woordherhalingen, antwoorden op vragen en “connective particles” lezers aanwijzingen geven wanneer de spreker wisselt of juist niet. Het volgende type twee dialoogepigram is een goed voorbeeld om de werking van enkele van deze elementen te laten zien:²⁸⁸

τεῦ σ' ἐνέπειν χρῆν τύμβον; — ἀγακλειτοῖο Νέπ[ωτος]. —
καὶ τίς Κεκροπιδῶν γείνατο τόνδε; φράσον. —
οὐκ ἦν ἐκ γαίης Κεκροπηίδος, ἀλλ' ἀπὸ Θρή[κης].

Van wie moet jij zeggen dat het graf is? — van de beroemde Nepos. —
En wie van de zonen van Kekrops heeft hem voortgebracht? Vertel —
Hij kwam niet uit het land van Kekrops, maar uit Thracië.

De inscriptie begint met een vragend voornaamwoord en een aanspreking van de tegenspreker. De vraag naar de identiteit van de dode wordt beantwoord met de naam van de dode en een bijvoeglijk naamwoord in dezelfde naamval als het vragend voornaamwoord. Het noemen van de naam maakt het voor lezers duidelijk dat de spreker is gewisseld. Vervolgens wordt de nieuwe vraag niet aan de vorige verbonden met het partikel δέ maar met het partikel καί (v.2). Samen met het vragend voornaamwoord τίς (v.2) geeft dit aan dat de spreker weer gewisseld moet zijn. De imperativus aan het einde van het tweede vers bereidt lezers opnieuw voor op een sprekerswisseling. Het woord Κεκροπηίδος (v.3), een variant van Κεκροπιδῶν (v.2), markeert deze wisseling. Het werkwoord in derde persoon maakt vervolgens expliciet dat het monument hier spreekt. Het partikel ἀλλ' (v.3) tot slot verbindt de twee delen van het antwoord met elkaar.²⁸⁹

6.2 Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in de Literaire Dialoogepigrammen

Er is in eerder onderzoek nog weinig aandacht besteed aan sprekersidentificatie en sprekerswisselingen in literaire dialoogepigrammen. Kauppinen, die vooral geïnteresseerd is in de

²⁸⁷ GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07; Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022.

²⁸⁸ IG II/III² 8918 = GVI 1847.

²⁸⁹ Kauppinen 2015, 120.

mogelijke overeenkomsten tussen beide soorten dialoogepigrammen,²⁹⁰ noemt slechts enkele literaire epigrammen die wat betreft sprekersidentificatie en sprekerswisselingen met de dialooginscripties overeenkomen. Verder legt Cairns aan de hand van voorbeelden uit hoe dichters van literaire dialoogepigrammen gebruik maakten van vragen, bevelen, aansprekingen, persoonlijke voornaamwoorden, asyndeta en passende werkwoorden (zoals een werkwoord van weten of zeggen) om sprekerswisselingen aan te geven.²⁹¹ Hij gaat niet in op sprekersidentificatie. In deze paragraaf wordt gekeken hoe sprekers in literaire dialoogepigrammen worden geïdentificeerd, in hoeverre de hierboven genoemde elementen werkelijk de sprekerswisseling aangeven en of er elementen aan toe te voegen zijn.²⁹²

De literaire dialoogepigrammen geschreven tussen de derde eeuw v.Chr. en eerste eeuw n.Chr. behoren voor bijna de helft tot het eerste type. Zij bevatten twee sprekers die beide eenmaal spreken met de mogelijkheid van een extra spreekbeurt aan het begin en/of einde. Sprekers worden hierin vrijwel altijd geïdentificeerd door middel van aansprekingen in de vocativus. Soms identificeert een spreker zichzelf, maar dit komt niet vaak voor. Bovendien is het regelmatig het geval dat er slechts één spreker expliciet wordt genoemd. De andere blijft dan anoniem.

Vooraf bij grafepigrammen die beginnen met een vraag kunnen ook persoonsuitgangen sprekers identificeren. Wanneer in de vraag de tweede persoon wordt gebruikt en in het antwoord de eerste persoon, is het vaak het geval dat een voorbijganger of anoniem persoon een gesprek voert met de dode. Wanneer in het antwoord echter met een derde persoon over de dode wordt gesproken, kan dit erop wijzen dat het monument aan het woord is.

Sprekerswisselingen worden allereerst aangekondigd door imperativi in de betekenis van “vertel” of “zeg”. Dit komt een enkele keer voor. Naast imperativi geeft het gebruik van vraagwoorden en/of aansprekingen door de eerste spreker ten eerste aan dat het om een dialoog gaat en ten tweede dat er een sprekerswisseling gaat komen.

Sprekerswisselingen worden verder gemarkeerd door de aanspreking van de eerste spreker of het antwoord op de vraag aan het begin van de directe rede van de tweede spreker te plaatsen. In een enkel geval is er sprake van woordherhaling om de wisseling van spreker duidelijk te maken. Bovendien kan persoonsdeixis lezers helpen (zoals in het hoofdstuk over deixis naar voren is gekomen), wanneer vormen van ἐγώ en οὐ of werkwoorden in de eerste en tweede persoon tegenover elkaar worden geplaatst. Verder kan de combinatie van καί met een vorm van οὐ een

²⁹⁰ Kauppinen 2015, 98.

²⁹¹ Cairns 2016, 392, 398-399.

²⁹² Zie Appendix 10 voor een volledig overzicht van de elementen die sprekers identificeren en sprekerswisselingen aangeven in de literaire dialoogepigrammen.

sprekerswisseling markeren.²⁹³ In het eerste type dialoogepigram komt dit slechts eenmaal voor.²⁹⁴

Daarnaast worden dit partikel en de partikels δέ, γάρ en ἀλλά gebruikt om delen van een spreek eenheid te verbinden. Deze vier partikels zijn “connective particles” die door hun verbindende functie²⁹⁵ dus kunnen aangeven dat de spreker niet wisselt (bij het tweede type zullen we zien dat zij ook de verschillende spreekbeurten van een spreker kunnen verbinden en sprekerswisselingen kunnen aangeven, zoals καί in dit type eenmaal doet).

Een voorbeeld dat een aantal van deze elementen toont is een dialoogepigram van Antipater van Sidon:²⁹⁶

- α. Εἰπέ, λέων, φθιμένοιο τίνος τάφον ἀμφιβέβηκας,
βουφάγε; τίς τᾶς σᾶς ἄξιος ἦν ἀρετᾶς;
β. Υἱὸς Θεودώροιο Τελευτίας, ὃς μέγα πάντων
4 φέρτερος ἦν, θηρῶν ὅσσον ἐγὼ κέκριμαι.
οὐχὶ μάταν ἔστακα, φέρω δέ τι σύμβολον ἀλκᾶς
άνερος, ἦν γὰρ δὴ δυσμενέεσσι λέων.
- a. Vertel, leeuw, os-eter, op de tombe van welke dode sta jij?
Wie was waardig aan jouw voortreffelijkheid?
b. Teleutias, de zoon van Theodoros, die verreweg de sterkste
4 was van allen, zoals ik van de wilde dieren word beoordeeld.
Ik sta niet tevergeefs, maar ik draag een teken van de kracht
van de man, want hij was zeker een leeuw voor zijn vijanden.

Dit epigram begint met een imperativus, vocativi en vraagwoorden, die samen lezers voorbereiden op een verandering van spreker. De vocativi identificeren bovendien de tweede spreker. De sprekerswisseling wordt allereerst gemarkeerd door het antwoord op de vraag aan het begin van de directe rede van de tweede spreker te plaatsen. Daarnaast laten het persoonlijk voornaamwoord ἐγὼ (v.4) en de werkwoorden in de eerste persoon (v.4-5), die tegenover de tweede persoon uit de vraag staan, zien dat de spreker is gewisseld. De partikels δέ (v.5) en γάρ (v.6) verbinden tot slot delen van een spreek eenheid en geven aan dat er geen sprekerswisseling optreedt.

Tot het tweede type dialoogepigrammen, waarin sprekers meerdere malen spreken, behoort ongeveer een derde van de literaire dialoogepigrammen. Sprekers kunnen ten eerste opnieuw met vocativi worden geïdentificeerd. Het is vrijwel altijd de eerste spreker die zijn/haar tegenspreker op deze manier benoemt. In enkele epigrammen worden zelfs beide sprekers aangesproken, wat in het

²⁹³ Zie voor een discussie over het gebruik van καί aan het begin van een zin Lambert 2017.

²⁹⁴ Tullius Geminus: APl. 16.103.

²⁹⁵ Van Emde Boas *et al.* 2019, 665.

²⁹⁶ Antipater van Sidon: AP 7.426.

eerste type niet voorkomt. Wanneer dit gebeurt, wordt de ene aan het begin van het epigram geïdentificeerd en de ander vaak aan het einde. Verder is het mogelijk dat een spreker zijn tegenspreker noemt, maar niet in de vocativus aanspreekt, zoals te zien is in dit epigram van Tullius Flaccus uit de eerste eeuw v.Chr.:²⁹⁷

- α. Σιγησας ἄρυσαι. β. Τίνος οὔνεκα; α. Μηκέτ' ἄρύου.
 β. Τεῦ χάριν; α. Ἑσυχίης ἡδὺ λέλογχα ποτόν.
 β. Δύσκολος ἡ κρήνη. α. Γεῦσαι, καὶ μᾶλλον ἐρεῖς με
 4 δύσκολον. β. Ὡ πικροῦ νάματος. α. Ὡ λαλιῆς.
- a. Pak in stilte water. b. Waarom? a. Pak niet meer.
 b. Waarom? a. Ik bezit het zoete water van de stilte.
 b. De bron is knorrig. a. Proef, en jij zal zeggen dat ik lastiger
 ben. b. Wat een bittere stroom. a. Wat een klets-kous.

Sprekers kunnen ook zichzelf identificeren. Dit gebeurt in de helft van de epigrammen en vooral in grafepigrammen. Er is hierbij een aantal keer sprake van dubbele identificatie. Een spreker spreekt dan eerst de dode aan en vraagt naar zijn/haar naam, waarna de dode zichzelf voorstelt. In grafepigrammen kunnen bovendien opnieuw persoonsuitgangen inzicht bieden in wie de sprekers zijn. Tot slot kunnen bij de sprekersidentificatie persoonlijke voornaamwoorden (vormen van ἐγώ en σύ) ingezet worden.

Sprekerswisselingen vervolgens kunnen op verschillende manieren duidelijk gemaakt worden. Een aantal is al bij het eerste type dialoogepigrammen aan bod gekomen. Zo kan opnieuw het antwoord op een vraag een verandering van spreker aangeven, is er soms sprake van woordherhalingen en kunnen persoonlijke voornaamwoorden en werkwoorden lezers helpen. Verder kunnen vraagwoorden en aansprekingen lezers op sprekerswisselingen voorbereiden en deze aangeven. Deze laatste functie hebben vraagwoorden in het eerste type niet, omdat daarin sprekers niet meerdere spreekbeurten hebben om vragen te stellen. Ook de optativus, die het begin van een wens inluidt, wijst op een wisseling van spreker. Een enkele keer geeft een uitroep of bevel aan dat de spreker is gewisseld, zoals in het voorbeeld hierboven (v.4).

Net zoals in het eerste type worden in het tweede type “connective particles” gebruikt om delen van een spreekteenheid te verbinden en te verduidelijken dat de spreker niet wisselt. Vooral het partikel δέ wordt hiervoor gebruikt, maar ook γάρ, ἀλλά en καί komen voor. In tegenstelling tot het eerste type dialoogepigrammen kunnen “connective particles” daarnaast de verschillende spreekbeurten van een spreker aan elkaar verbinden om zo sprekerswisselingen aan te geven. Met name het partikel δέ heeft deze functie. Dit partikel kan dus zowel delen van eenheden verbinden als

²⁹⁷ Tullius Flaccus: AP 9.37.

eenheden gescheiden door een spreekbeurt van de tegenspreker. Ook de combinatie van καί met een persoonlijk voornaamwoord komt regelmatig voor om sprekerswisselingen aan te geven.

Verder kondigen γάρ en ἀλλά een enkele keer het begin van een nieuwe spreekbeurt aan (zij verbinden echter overwegend delen van een spreekteenheid). Dit wordt in de taalkunde “turn-initial γάρ” en “turn-initial ἀλλά” genoemd. Enkele taalkundige studies laten zien dat ook in Griekse komedies en tragedies γάρ en ἀλλά gebruikt worden om sprekerswisselingen duidelijk te maken.²⁹⁸ Een vergelijking tussen Griekse literaire dialoogepigrammen en Griekse komedies en tragedies in het gebruik van partikels om sprekerswisselingen aan te geven is interessant, maar een onderwerp voor een ander onderzoek.

Een voorbeeld van een dialoogepigram behorend tot het tweede type is dat van Posidippus uit de derde eeuw v.Chr.:²⁹⁹

- α. Τίς πόθεν ὁ πλάστης; β. Σικυώνιος. α. Οὐνομα δὴ τίς;
β. Λύσιππος. α. Σὺ δὲ τίς; β. Καιρὸς ὁ πανδαμάτωρ.
α. Τίπτε δ' ἐπ' ἄκρα βέβηκας; β. Ἀεὶ τροχάω. α. Τί δὲ ταρσοὺς
4 ποσσὶν ἔχεις διφυεῖς; β. Ἴπταμ' ὑπηνέμιος.
α. Χειρὶ δὲ δεξιτερῇ τί φέρεις ξυρόν; β. Ἀνδράσι δεῖγμα,
ὥς ἀκμῆς πάσης ὀξύτερος τελέθω.
α. Ἡ δὲ κόμη, τί κατ' ὄψιν; β. Ὑπαντιάσαντι λαβέσθαι.
8 α. Νῆ Δία, τάξοπιθεν δ' εἰς τί φαλακρὰ πέλει;
β. Τὸν γὰρ ἄπαξ πτηνοῖσι παραθρέξαντά με ποσσὶν
οὔτις ἔθ' ἱμείρων δράζεται ἐξοπιθεν.
α. Τοῦνεχ' ὁ τεχνίτης σε διέπλασεν; β. Εἵνεκεν ὑμέων,
12 ξεῖνε· καὶ ἐν προθύροις θῆκε διδασκαλίην.

- a. Wie is de beeldhouwer en waarvandaan komt hij? b. Van Sicyon a. Wat is zijn naam?
b. Lysippus a. En wie ben jij? b. Het albedwingende Juiste Moment.
a. Waarom sta jij op je tenen? b. Ik ren altijd. a. En waarom heb jij twee
4 vleugels aan jouw voeten? b. Ik vlieg voortgedreven door de wind.
a. Waarom draag jij in jouw rechterhand een scheermes? b. Als een teken voor mannen dat ik scherper ben dan iedere rand.
a. Waarom hangt jouw haar over jouw gezicht? b. Voor degene die mij ontmoet om te grijpen.
8 a. Bij Zeus, en waarom ben jij kaal aan de achterkant?
b. Want niemand, hoewel hij het wil, zal mij, nadat ik eenmaal met gevleugelde voeten voorbij ben gegaan, nog van achteren vastpakken.
a. Waarom heeft de kunstenaar jou gevormd? b. Wegens jullie,

²⁹⁸ Zie onder andere Drummen 2009, Thijs 2012, en Van Emde Boas 2017 (Thijs vermeldt tevens dat γάρ niet altijd sprekerswisselingen aangeeft, maar ook zinsdelen kan verbinden); Zie voor een algemene uitleg over “turn-initials” in taal Heritage 2013.

²⁹⁹ Posidippus: APl. 16.275 = AB 142.

12 vreemdeling; en hij heeft mij in het voorhof geplaatst als een les.

Dit epigram kent vele sprekerswisselingen. Vragen worden altijd vergezeld door vraagwoorden en zij worden vanaf de derde vraag hoofdzakelijk verbonden met het partikel $\delta\acute{\epsilon}$. De vraagwoorden in combinatie met dit partikel geven dan ook sprekerswisselingen aan. Eenmaal wordt $\delta\eta$ (v.1) in plaats van $\delta\acute{\epsilon}$ gebruikt, mogelijk omdat een eerder gestelde vraag nog niet is beantwoord. De antwoorden in de eerste twee verzen bestaan slechts uit de namen waarnaar wordt gevraagd en het is logisch dat zij door het standbeeld uitgesproken worden, die zichzelf in het tweede vers als spreker identificeert. Verder worden werkwoorden gebruikt om sprekerswisselingen aan te geven. De eerste persoon van het standbeeld wordt tegenover de tweede persoon uit vraag geplaatst (v.3-6). Tot slot duiden in de laatste vier verzen de tegenover elkaar geplaatste $\mu\epsilon$ (v.9) en $\sigma\epsilon$ (v.11) en de aanspreking (v.12) op sprekerswisselingen.

Tot het derde en laatste type behoren slechts negen dialoogepigrammen. Deze komen vooral uit de derde eeuw v.Chr. In twee is er sprake van drie sprekers en in de andere epigrammen van een verteller.

In de dialoogepigrammen met een verteller worden sprekers door hem/haar geïdentificeerd. Soms spreekt een van de sprekers de ander ook nog in de vocativus aan, waardoor er sprake is van een dubbele identificatie. In epigrammen zonder verteller worden net zoals in de vorige typen dialoogepigrammen aansprekingen voor sprekersidentificatie gebruikt, soms vergezeld met persoonlijke voornaamwoorden. Deze persoonlijke voornaamwoorden kunnen er bovendien op wijzen dat er meerdere sprekers zijn.

Vertellers identificeren niet alleen de sprekers, maar introduceren ook de directe rede met een werkwoord van zeggen en geven sprekerswisselingen aan. Vocativi en vraagwoorden kunnen vervolgens benadrukken dat er sprake is van directe rede. Verder worden sprekerswisselingen op dezelfde manier aangegeven als bij de andere typen dialoogepigrammen, namelijk door aansprekingen, antwoorden op de vraag, persoonlijke voornaamwoorden en persoonsuitgangen. Ook kunnen imperativi lezers voorbereiden op sprekerswisselingen.

Wat betreft partikels worden opnieuw de “connective particles” $\delta\acute{\epsilon}$, $\kappa\alpha\iota$ en $\mu\acute{\epsilon}\nu\ldots\delta\acute{\epsilon}$ gebruikt. Deze drie kunnen delen van spreekenheden met elkaar verbinden om aan te geven dat de spreker niet wisselt. $\kappa\alpha\iota$ met een persoonlijk voornaamwoord kan daarnaast op een sprekerswisseling wijzen en $\delta\acute{\epsilon}$ verbindt eenmaal twee vragen die zijn gescheiden door het antwoord van de tegenspreker. Verder kan het partikel $\delta\acute{\epsilon}$ de uitspraken van een verteller verbinden onderbroken door directe rede.

Een voorbeeld van een dialoogepigram behorend tot het derde type is dat van Lucillius uit de eerste eeuw:³⁰⁰

³⁰⁰ Lucillius: AP 11.391.

Μῦν Ἀσκληπιάδης ὁ φιλάργυρος εἶδεν ἐν οἴκῳ,
 καὶ “Τί ποιεῖς, φησὶν, φίλτατε μῦ, παρ’ ἐμοί;”
 ἡδὺ δ’ ὁ μῦς γελάσας, “Μηδέν, φίλε, φησί, φοβηθῆς,
 4 οὐχὶ τροφῆς παρὰ σοὶ χρήζομεν, ἀλλὰ μονῆς.”

Asklepiades de vrek zag een muis in zijn huis,
 en zei: “Wat doe jij bij mij, liefste muis?”
 En nadat de muis aangenaam had gelachen zij hij: “Vrees niet, vriend,
 ik wil geen voedsel van jou, maar verblijf.”

De verteller identificeert de twee sprekers en kondigt beide keren de directe rede aan met een werkwoord van zeggen. De twee uitspraken van de verteller worden met het partikel δέ aan elkaar verbonden. Wanneer er sprake is van directe rede wordt dit aangegeven met een vraagwoord en/of een aanspreking. De sprekerswisseling wordt verder benadrukt door het gebruik van σοί (v.4) tegenover ἐμοί (v.2).

De drie typen laten dus een aantal manieren zien waarop dichters hun sprekers kunnen identificeren en sprekerswisselingen kunnen aangeven. Deze manieren komen voor een deel overeen met die van Cairns, die vragen, bevelen, aansprekingen, persoonlijke voornaamwoorden, asyndeta en passende werkwoorden noemt. De asyndeta zijn naar mijn mening minder belangrijk als aanwijzingen voor een sprekerswisseling dan de andere elementen. Bovendien zijn er nog manieren aan toe te voegen die sprekerswisselingen aan kunnen geven, zoals “connective particles”, optativi, persoonsuitgangen, woordherhalingen en het antwoord op de vraag als een van de eerste woorden van een nieuwe spreekbeurt.

Samengevat worden sprekers vaak geïdentificeerd aan de hand van aansprekingen in de vocativus, maar kunnen zij tevens zichzelf identificeren of door de tegenspreker of verteller benoemd worden. Persoonlijke voornaamwoorden kunnen bij de sprekersidentificatie ook een rol spelen. In grafepigrammen geven persoonsuitgangen bovendien informatie over de sprekers.

Sprekerswisselingen vervolgens kunnen duidelijk gemaakt worden door vraagwoorden, aansprekingen, persoonlijke voornaamwoorden, imperativi, optativi, persoonsuitgangen, antwoorden op vragen, woordherhalingen, vertellers en “connective particles” (δέ, γάρ, καί, μέν...δέ en ἀλλά). De partikels kunnen allemaal aangeven dat de spreker niet wisselt. Vooral καί en δέ worden daarnaast gebruikt om sprekerswisselingen aan te geven. Καί wordt dan vaak met een persoonlijk voornaamwoord gecombineerd en δέ verbindt vragen onderbroken door het antwoord van de tegenspreker, of uitspraken van de verteller gescheiden door directe rede.

6.3 Vergelijking en Verklaring

Dialoguepigrammen op steen en literaire epigrammen komen vrijwel geheel overeen wat betreft het identificeren van sprekers en het aangeven van sprekerswisselingen. Ook de drie verschillende typen waarin Kauppinen de dialoguepigrammen indeelt laten onderling weinig verschillen zien. Zo worden sprekers zowel in dialoginscripties als in literaire dialoguepigrammen in alle drie de typen door middel van aansprekingen, persoonsuitgangen (bij grafepigrammen) en zelfidentificatie geïdentificeerd. Alleen de zelfidentificatie was nog niet door Kauppinen opgemerkt. In tegenstelling tot dialoginscripties kunnen sprekers in literaire dialoguepigrammen hun tegenspreker ook noemen zonder deze aan te spreken en kunnen vertellers sprekers identificeren. Bij de sprekersidentificatie kunnen bovendien vormen van ἐγώ en οὐ gebruikt worden.

Dichters van dialoginscripties en literaire dialoguepigrammen geven ook sprekerswisselingen grotendeels op dezelfde manier weer. Zo gebruiken zij aansprekingen, vraagwoorden, persoonlijke voornaamwoorden, “connective particles”, persoonsuitgangen, imperativi, optativi en woordherhalingen en plaatsen zij antwoorden aan het begin van een nieuwe spreekbeurt. In literaire epigrammen kunnen ook een uitroep en vertellers sprekerswisselingen aangeven.

Een deel van deze elementen is al eerder benoemd door Kauppinen en Cairns. Dat persoonsuitgangen echter ook sprekerswisselingen kunnen aangeven is door geen van beiden opgemerkt. Bovendien heeft Kauppinen er niet bij stilgestaan dat persoonlijke voornaamwoorden sprekerswisselingen duidelijk maken en dat ook al in dialoguepigrammen van het eerste type partikels een rol spelen in het verbinden van delen van spreek eenheden en in het scheiden van spreekbeurten.

In de vorige hoofdstukken is naar voren gekomen dat het wegvallen van de monumentale context verschillen tussen dialoguepigrammen op steen en literaire dialoguepigrammen kan verklaren. Wat betreft sprekersidentificatie en sprekerswisseling vertonen beide soorten dialoguepigrammen echter juist overeenkomsten. Het gebrek aan een monumentale context bij literaire epigrammen maakt voor het identificeren van sprekers en het aangeven van een sprekerswisselingen immers niet uit. Of dialogen nu op steen stonden of in een boek, ze moesten begrijpelijk zijn voor de lezers. Hiervoor hebben dichters dezelfde tekstuele middelen tot hun beschikking, wat tot de overeenkomsten leidt. Het is mogelijk dat dichters van literaire epigrammen, bekend met de epigrammen op steen, de dialoginscripties als voorbeeld hebben gebruikt.

7. Conclusie

In deze masterscriptie is onderzoek gedaan naar de overeenkomsten en verschillen tussen dialoogepigrammen op steen en literaire dialoogepigrammen in de periode van de derde eeuw v.Chr. tot en met de eerste eeuw n.Chr. wat betreft de subgenres van de dialoogepigrammen, het gebruik van deixis en de communicatiestructuur (de sprekers, adressaten, inhoud, sprekersidentificatie en sprekerswisselingen). Hierbij is ook gekeken naar de mogelijke verklaringen voor de verschillen en overeenkomsten.

In eerder onderzoek was nog nauwelijks aandacht besteed aan de subgenres waarin dialogen voorkomen en aan deiktische elementen in (dialoog)epigrammen. In dit onderzoek is ten eerste naar voren gekomen dat dialoogepigrammen op steen naast één liefdesepigram, grenssteenepigram en overwinningsepigram hoofdzakelijk behoren tot het subgenre van het grafepigram. Er zijn zowel zuivere grafepigrammen als epigrammen waarin dit subgenre met het ekphrastisch epigram, panegyrisch epigram en raadselepigram is vermengd. Literaire dialoogepigrammen kennen meer variatie en naast de hierboven genoemde subgenres (behalve het grenssteenepigram) komen dialogen ook in de subgenres van het bucolisch epigram, epideiktisch epigram, skoptisch epigram, wijepigram en historisch epigram voor, hetzij zuiver hetzij gemengd.

Ten tweede is in het onderzoek naar voren gekomen dat qua deixis de twee soorten dialoogepigrammen grotendeels overeenkomen. Zo is er veel persoonsdeixis aanwezig in de epigrammen, wat belangrijk is gebleken voor het aangeven van sprekerswisselingen, en is er in een dialoogepigram vaak een combinatie te zien van zowel werkwoorden die personen, handelingen en gebeurtenissen in het heden plaatsen als werkwoorden die ze in het verleden plaatsen, soms aangevuld met een toekomstige tijd. Ruimtedeixis komt in beide soorten dialoogepigrammen het minste voor.

Versillen tussen de beide soorten dialoogepigrammen wat betreft deixis zijn de afname van vormen van ἐγώ en de toename van vormen van ὅδε, ἥδε en τόδε en van οὗτος, αὕτη en τοῦτο in literaire epigrammen uit de eerste eeuw. Een dergelijke toename of afname komt in dialooginscripties niet voor. Ook de reden dat ruimtedeixis het minst voorkomt verschilt, waarop hieronder zal worden ingegaan.

Zowel voor de sprekers en adressaten als voor de inhoud geldt dat hier al eerder onderzoek naar is gedaan. In beide gevallen is er vooral aandacht besteed aan grafepigrammen, en bij de inhoud ook aan wijepigrammen, maar minder aan dialoogepigrammen behorend tot andere subgenres en aan de variatie in sprekers, adressaten en inhoud. Ook een uitvoerige vergelijking

tussen dialooginscripties en literaire dialoogepigrammen is tot nu toe uitgebleven, wat juist licht werpt op continuïteit en innovatie.

Dit onderzoek laat zien dat een aantal sprekers en adressaten zowel in dialooginscripties als in literaire dialoogepigrammen aanwezig is, namelijk doden, monumenten, voorbijgangers, anonieme personen en goden. In dialoogepigrammen op steen kunnen hiernaast ook een echtgenoot of, in het geval van het overwinningsepigram, een winnaar aan het woord zijn. Literaire dialoogepigrammen introduceren zowel nieuwe sprekers en adressaten in grafepigrammen (zoals een echo) als in subgenres die niet op steen voorkomen, bijvoorbeeld een herder, een bron, een rivier, boeken, bij naam genoemde mannen en vrouwen, een achterwerk, een hetaere, een jongen en een muis. Vooral het begin van de hellenistische en van de Romeinse periode lijken een tijd van innovaties te zijn, wat laat zien dat niet alleen in de hellenistische periode vernieuwingen werden geïntroduceerd.

Een andere innovatie van het literair dialoogepigram is de introductie van een verteller. Ook dialooginscripties geschreven na de eerste eeuw kunnen een verteller bevatten, wat een mogelijke invloed van literaire dialoogepigrammen op inscripties laat zien. Tevens is het gesprek tussen goden en mensen in literaire epigrammen een vernieuwing. Manieren om te variëren zijn bij beide soorten dialoogepigrammen hetzelfde. Zo kunnen er meer dan twee sprekers en adressaten worden geïntroduceerd of sprekers die louter spreker zijn en adressaten die louter adressaten zijn.

Wat betreft inhoud vervolgens is een aantal literaire graf- en wijepigrammen moeilijk te onderscheiden van die op steen. Zij bevatten de standaardelementen die in eerder onderzoek al naar voren zijn gekomen en waarvan inscripties nauwelijks afwijken. Grafepigrammen vertellen de naam van de dode en van zijn/haar vader en geven informatie over zijn/haar kinderen, zijn/haar leeftijd, zijn/haar vaderland, zijn/haar beroep en zijn/haar doodsomstandigheden. Wijepigrammen noemen de naam van degene die wijdt en van zijn/haar vader, de naam van de god aan wie wordt gewijd, een blijk van dankbaarheid en de reden voor de wijding.

Naast deze epigrammen zijn er echter ook literaire dialoogepigrammen die qua inhoud, maar niet altijd qua vorm, afwijken van die van inscripties. Dit zijn overwegend epigrammen behorend tot subgenres die niet op steen voorkomen, maar ook enkele graf- en wijepigrammen. Aan de inhoud van deze dialoogepigrammen was tot nu toe minder aandacht besteed. Dit onderzoek laat zien dat de inhoud sterk uiteen kan lopen. Enkele voorbeelden zijn grafepigrammen over het hiernamaals, bucolische epigrammen over vijgen en een epideiktisch epigram over een dam.

De variatietechnieken die in dialoogepigrammen worden gebruikt zijn voor inscripties en literaire epigrammen deels hetzelfde. Zo kan er via symbolen informatie worden gegeven of begint een spreker uit zichzelf informatie te geven zonder dat ernaar is gevraagd. Vertellers zijn daarentegen uniek voor literaire dialoogepigrammen en weeklachten voor dialooginscripties.

Net zoals naar sprekers, adressaten en inhoud is er al eerder onderzoek gedaan naar sprekersidentificatie en manieren om sprekerswisselingen aan te geven. Zo was al in kaart gebracht hoe aansprekingen, persoonsuitgangen (bij grafepigrammen) en vertellers sprekers kunnen identificeren en hoe aansprekingen, vraagwoorden, “connective particles”, persoonsuitgangen, vertellers, imperativi, optativi, uitroepen (bij literaire epigrammen), woordherhalingen en antwoorden op de eerste plaats in een nieuwe spreekbeurt de wisseling van spreker kunnen aangeven.

Hieraan is in dit onderzoek toegevoegd dat sprekers zich regelmatig ook zelf identificeren en soms hun tegenspreker noemen zonder deze aan te spreken. Dit laatste komt alleen in literaire dialoogepigrammen voor. Daarnaast wijzen ook persoonsuitgangen op sprekerswisselingen en spelen partikels in alle dialoogepigrammen een rol in het verbinden of scheiden van spreek eenheden, niet alleen in epigrammen waarin iedere spreker meerdere malen spreekt. Aangezien dichters van beide soorten dialoogepigrammen dezelfde middelen gebruiken, is het mogelijk dat dichters van literaire epigrammen zijn beïnvloed door dialooginscripties.

7.1 Invloed van de Monumentale Context

In het onderzoek is naar voren gekomen dat de monumentale context vaak een rol speelt in het verklaren van de overeenkomsten en verschillen tussen dialooginscripties en literaire dialoogepigrammen. Bij dialoogepigrammen op steen zien lezers de monumentale context voor zich. Bij literaire dialoogepigrammen, geschreven voor een boek, is de monumentale context echter afwezig en moet deze door lezers ingebeeld worden.

De afwezigheid van de monumentale context betekent dat dichters van literaire epigrammen hiermee geen rekening hoefden te houden, wat ten eerste ruimte bood voor de introductie van nieuwe subgenres in het genre van het epigram. Vervolgens werd ook de dialoog in meer subgenres gebruikt. Daarnaast hadden dichters van literaire dialoogepigrammen ook meer ruimte om nieuwe sprekers, adressaten en onderwerpen te introduceren. Het gesprek tussen goden en mensen is hier een voorbeeld van, wat misschien een gevolg was van het feit dat lezers toeschouwers werden van de dialoog omdat zij zich niet meer konden of hoefden te identificeren met de anonieme persoon of voorbijganger zoals in dialooginscripties (zij waren immers geen voorbijgangers). Hierdoor werden zij zich mogelijk bewuster van de fictie van een conversatie tussen een god en een mens.

Verder is bij het gebruik van ruimtedeixis invloed te zien van de aanwezigheid van een monumentale context. De aanwezigheid hiervan kan namelijk verklaren waarom in dialooginscripties ruimtedeixis minder voorkomt dan persoonsdeixis en tijdsdeixis. Aangezien lezers de context voor zich zagen was het niet noodzakelijk hier in de dialoog aan te refereren. Op basis hiervan zou in

literaire dialoogepigrammen een toename van ruimtedeixis verwacht worden. Dit is echter niet het geval. De afwezigheid van de monumentale context werd door de dichters namelijk niet alleen met ruimtedeixis opgevangen, maar ook met beschrijvingen. Wanneer er zowel geen ruimtedeixis als beschrijvingen aanwezig zijn komt dit doordat zij niet nodig zijn voor het begrip van de dialoog. Ook in enkele graf- en wijepigrammen is er noch sprake van ruimtedeixis noch van beschrijvingen, waarschijnlijk omdat lezers zich de context in konden beelden doordat zij vaker in aanraking kwamen met grafschriften en wijgeschenken.

Op persoonsdeixis, tijdsdeixis, sprekersidentificatie en het aangeven van sprekerswisselingen heeft het wegvallen van de monumentale context geen invloed gehad. Persoonsdeixis en tijdsdeixis refereren namelijk niet aan de ruimtelijke context en hebben dezelfde functie in beide soorten dialoogepigrammen. Ook met het identificeren van sprekers en met het aangeven van sprekerswisselingen wordt niet naar de ruimtelijke context verwezen. Dichters van zowel dialooginscripties als literaire dialoogepigrammen hadden dezelfde tekstuele tot hun beschikking om de dialogen voor lezers begrijpelijk te maken.

Bibliografie

Primaire Literatuur

Bernand, E. (ed.) (1969) *Inscriptions Métriques de l'Égypte Gréco-Romaine: Recherches sur la Poésie Épigrammatique des Grecs en Égypte*. Diss. Paris: Les Belles Lettres.

Bosnakis, D., Hallof, K. (eds.) (2016) *Inscriptiones Graecae XII 4, Pars 3: Inscriptiones Coi Insulae: Tituli Sepulcrales Urbani*. Berlin: De Gruyter.

Buckler, W., Robinson, D. (eds.) (1932) *Sardis Publications of the American Society for the Excavation of Sardis: Volume VII: Greek and Latin Inscriptions Part 1*. Leiden: Brill.

Chaniotis, A., Corsten, T., Papazarkadas, N., Tybout, R. (eds.) (2013) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 59*. Leiden, Boston: Brill.

— (eds.) (2014) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 60*. Leiden, Boston: Brill.

Chaniotis, A., Corsten, T., Stroud, R., Tybout, R. (eds.) (2005) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 51*. Amsterdam: J.C. Gieben.

— (eds.) (2007) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 53*. Leiden, Boston: Brill.

— (eds.) (2008) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 54*. Leiden, Boston: Brill.

— (eds.) (2011) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 57*. Leiden, Boston: Brill.

— (eds.) (2012) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 58*. Leiden, Boston: Brill.

Chaniotis, A., Pleket, H., Stroud, R., Strubbe, J. (eds.) (1998) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 45*. Amsterdam: J.C. Gieben.

— (eds.) (2002) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 49*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Chaniotis, A., Stroud, R., Strubbe, J. (eds.) (2003) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 50*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Curtius, E., Adler, F. & Dittenberger, W. (eds.) (1966) *Olympia: die Ergebnisse der von dem Deutschen Reich Veranstalteten Ausgrabung: Bd. 5, Die Inschriften von Olympia*. Amsterdam: Hakkert.

Dittenberger G. (ed.) (1897) *Inscriptiones Graecae IX, Pars 1: Inscriptiones Phocidis Locridis Aetoliae Acarnaniae Insularum Maris Ionii*. Berolini: Reimer.

Durrbach, F. (ed.) (1926) *Inscriptions de Délos*. Paris: Librairie Ancienne Honore Champion.

Guarducci, M. (ed.) (1950) *Inscriptiones Creticae, Opera et Consilio Friderici Halbherr Collectae: IV Tituli Gortynii*. Roma: la Libreria dello Stato.

Hiller de Gaertringen, F. (ed.) (1903) *Inscriptiones Graecae XII: Inscriptiones Insularum Maris Aegaei Praeter Delum; Fasc. 5: Inscriptiones Cycladum*. Berolini: Reimer.

Hondius, J. (ed.) (1937) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 8*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Kaibel, G., Lebègue, A. (eds.) (1890) *Inscriptiones Graecae XIV: Inscriptiones Italiae et Siciliae*. Berolini: Reimer.

Kirchner, J. (ed.) (1940) *Inscriptiones Graecae II/III², Pars 3: Inscriptiones Atticae Euclides Anno Posteriores; Fasc. 2: Tituli Sepulcrales, Tituli Memoriales, Insunt Tabulae Duae*. Berolini: De Gruyter et Socios.

Mair, A., Mair, G. (trans.) (1921) *Callimachus: Hymns and Epigrams. Lycophron: Alexandra. Aratus: Phaenomena*. Loeb Classical Library 129. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Merkelbach, R., Stauber, J. (eds.) (1998) *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten: Bd. 1, Die Westküste Kleinasiens von Knidos bis Ilion*. Stuttgart etc.: Teubner.

— (eds.) (2001) *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten: Bd. 2, Die Nordküste Kleinasiens (Marmarameer und Pontos)*. München etc.: Saur.

— (eds.) (2001) *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten: Bd. 3, Der "Ferne Osten" und das Landesinnere bis zum Tauros*. München etc.: Saur.

— (eds.) (2002) *Steinepigramme aus dem Griechischen Osten: Bd. 4, Die Südküste Kleinasiens, Syrien und Palaestina*. München etc.: Saur.

Paton, W. (trans.) (1916) *The Greek Anthology, Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Christodorus of Thebes in Egypt. Book 3: The Cyzicene Epigrams. Book 4: The Proems of the Different Anthologies. Book 5: The Amatory Epigrams. Book 6: The Dedicatory Epigrams*. Loeb Classical Library 67. Cambridge, MA: Harvard University Press.

— (trans) (1917a) *The Greek Anthology, Volume II: Book 7: Sepulchral Epigrams. Book 8: The Epigrams of St. Gregory the Theologian*. Loeb Classical Library 68. Cambridge, MA: Harvard University Press.

— (trans) (1917b) *The Greek Anthology, Volume III: Book 9: The Declamatory Epigrams*. Loeb Classical Library 84. Cambridge, MA: Harvard University Press.

— (trans.) (1918a) *The Greek Anthology, Volume IV: Book 10: The Hortatory and Admonitory Epigrams. Book 11: The Convivial and Satirical Epigrams. Book 12: Strato's Musa Puerilis*. Loeb Classical Library 85. Cambridge, MA: Harvard University Press.

— (trans.) (1918b) *The Greek Anthology, Volume V: Book 13: Epigrams in Various Metres. Book 14: Arithmetical Problems, Riddles, Oracles. Book 15: Miscellanea. Book 16: Epigrams of the Planudean Anthology Not in the Palatine Manuscript*. Loeb Classical Library 86. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Peek, W. (ed.) (1955) *Griechische Vers-Inschriften*. Berlin: Akademie-Verlag.

— (1960) *Griechische Grabgedichte: Griechisch und Deutsch*. Darmstadt: Akademie-Verlag.

Pleket, H., Stroud, R. (eds.) (1980) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 28*. Amsterdam: J.C. Gieben.

— (eds.) (1983) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 30*. Amsterdam: J.C. Gieben.

— (eds.) (1991) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 38*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Pleket, H., Stroud, R., Strubbe, J. (eds.) (1995) *Supplementum Epigraphicum Graecum Vol. 42*. Amsterdam: J.C. Gieben.

Posidippus, Austin, C., Bastianini, G. (trans.) (2002) *Posidippi Pellaei Quae Supersunt Omnia* (Biblioteca Classica, 3). Milano: LED.

Tueller, M. (trans.; rev. ed.) (2014) *Greek Anthology, Volume I: Book 1: Christian Epigrams. Book 2: Description of the Statues in the Gymnasium of Zeuxippus. Book 3: Epigrams in the Temple of Apollonis at Cyzicus. Book 4: Prefaces to the Various Anthologies. Book 5: Erotic Epigrams*. Loeb Classical Library 67. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Secundaire Literatuur

Acosta-Hughes, B., Kosmetatou, E., Baumbach, M. (eds.) (2004) *Labored in Papyrus Leaves: Perspectives on an Epigram Collection Attributed to Posidippus (P.Mil.Vogl.VIII 309)* (Hellenic Studies, vol. 2). Washington, D.C.: Center for Hellenic Studies.

Bakker, E. (2010) "Pragmatics: Speech and Text", in: Bakker, E. (ed.) *A Companion to the Ancient Greek Language*. Malden, MA etc.: Wiley-Blackwell. 151-167.

Baumbach, M., Petrovic, A., Petrovic, I. (eds.) (2010) *Archaic and Classical Greek Epigram*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bettenworth, A. (2007) "The Mutual Influence of Inscribed and Literary Epigram", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 69-93.

Bing, P., Bruss, J. (eds.) (2007) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill.

Bonifazi, A. (2013) "Deixis (Including 1st and 2nd Person)", in: Giannakis, G. et al. (eds.) *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Geraadpleegd op 26 februari, 2020. doi: http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagll_COM_00000089.

- Bravi, L. (2019) "Simonides of Ceos and Epigram in Classical Greece", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 249-263.
- Bühler, K. (1934) *Sprachtheorie: die Darstellungsfunktion der Sprache*. Jena: Verlag von Gustav Fischer.
- Cairns, F. (2016) *Hellenistic Epigram: Contexts of Exploration*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cameron, A. (1995) *Callimachus and His Critics*. Princeton: Princeton University Press.
- Cancik, H., Schneider, H., Landfester, M. (eds.) (2006-) *Brill's New Pauly Online*.
- Citroni, M. (2019) "What Is an Epigram?: Defining a Genre", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 19-42.
- Coleman, K. (2019) "Epigram, Society, and Political Power", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 59-75.
- Day, J. (2007) "The Origins of Greek Epigram: The Unity of Inscription and Object", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 229-247.
- (2019a) "The Origins of Greek Epigram: The Unity of Inscription and Object", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 229-247.
- (2019b) "Reading Inscriptions in Literary Epigram", in: Kanellou, M., Petrovic, I., Carey, C. (eds.) *Greek Epigram from the Hellenistic to the Early Byzantine Era*. Oxford: Oxford University Press. 19-34.
- De la Villa, J. (2013) "Tense/Aspect", in: Giannakis, G. et al. (eds.) *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Geraadpleegd op 11 maart, 2020. doi: http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagll_COM_00000343.
- Del Barrio Vega, M. (1989) "Epigramas Dialogados: Orígenes y Estructura," *CFC(G)* 23. 189–201.
- Denniston, J. (1951) *The Greek Particles*. 2nd ed. Oxford: At the Clarendon Press.

Díaz de Cerio, M. (1999) "Estructura Discursiva en el Epigrama Funerario: la Evolución de un Género," *Habis* 30. 189–204.

Drummen, A. (2009) "Discourse Cohesion in Dialogue. Turn-Initial ἀλλά in Greek Drama", in: Bakker, S., Wakker, G. (eds.) *Discourse Cohesion in Ancient Greek* (Amsterdam Studies in Classical Philology, Vol. 16). Leiden: Brill.

Fantuzzi, M., Hunter, R. (2004) *Tradition and Innovation in Hellenistic Poetry*. Cambridge: Cambridge University Press.

Felson, N., Klein, J. (2013) "Deixis in Linguistics and Poetics", in: Giannakis, G. *et al.* (eds.) *Encyclopedia of Ancient Greek Language and Linguistics*. Geraadpleegd op 26 februari, 2020. doi: http://dx.doi.org/10.1163/2214-448X_eagll_COM_00000090.

Garulli, V. (2014) "Conversazioni in *Limine Mortis*: Forme di Dialogo Esplicite e Implicite nelle Iscrizioni Sepolcrali Greche in Versi", in: Pepe, C., Moretti, G. (eds.) *Le Parole Dopo la Morte: Forme e Funzioni della Retorica Funeraria nella Tradizione Greca e Romana*. Trento: Università degli Studi di Trento, Dipartimento di Lettere e Filosofia.

— (2019) "The Development of Epigram into a Literary Genre", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 267-286.

Gutzwiller, K. (1998) *Poetic Garlands: Hellenistic Epigrams in Context* (Hellenistic Culture and Society, vol. 28). Berkeley, CA: University of California Press.

Hanink, J. (2010) "The Epitaph for Atthis: A Late Hellenistic Poem on Stone", *Journal of Hellenic Studies* 130. 15-34.

Harder, A., Regtuit, R., Wakker, G. (eds.) (2002) *Hellenistic Epigrams* (Hellenistica Groningana, vol. 6). Leuven: Peeters.

Harris, W. (1989) *Ancient Literacy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Henriksén, C. (ed.) (2019) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell.

Heritage, J. (2013) "Turn-Initial Position and Some of its Occupants", *Journal of Pragmatics* 57. 331-337.

Hirzel, R. (1895) *Der Dialog: Ein Literaturhistorischer Versuch*. Leipzig: Hirzel.

Hubbard, T. (2003) *Homosexuality in Greece and Rome: A Sourcebook of Basic Documents*. Berkeley, CA.: University of California Press.

Kanellou, M., Petrovic, I., Carey, C. (eds.) (2019) *Greek Epigram from the Hellenistic to the Early Byzantine Era*. Oxford: Oxford University Press.

Kauppinen, S. (2015) *Dialogue Form in Greek Verse Inscriptions with Some Non-Inscriptional Parallels*. Diss. Helsinki: Unigrafia.

Knox, B. (1968) "Silent Reading in Antiquity", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 9. 421-435.

Lalonde, G. (1991) "Horoi", *The Athenian Agora* 19. 3-51.

Lambert, F. (2017) "Les Emplois de Initial καί en Grec Ancien", in: Logozzo, F., Poccetti, P. (eds.) *Ancient Greek Linguistics: New Approaches, Insights, Perspectives*. 193-210.

Lauxtermann, M. (1998) "What is an Epideictic Epigram?", *Mnemosyne* 51(5). 525-537.

Levinson, S. (2004) "Deixis", in: Horn, L., Ward, G. (eds.) *The Handbook of Pragmatics*. Malden, MA.: Blackwell Publishing. 97-121.

Livingstone, N., Nisbet, G. (2010) *Epigram* (Greece & Rome. New Surveys in the Classics, no. 38). Cambridge: Cambridge University Press.

Maltomini, F. (2019) "Greek Anthologies from the Hellenistic Age to the Byzantine Era: A Survey", in: Henriksen, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 211-227.

Männlein-Robert, I. (2007) "Epigrams on Art: Voice and Voicelessness in Hellenistic Epigram", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 251-271.

Meyer, D. (2007) "The Act of Reading and the Act of Writing in Hellenistic Epigram", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 187-210.

Mulligan, B. (2019) "Obscenity in Epigram", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 111-126.

Nisbet, G. (2003) *Greek Epigram in the Roman Empire: Martial's Forgotten Rivals* (Oxford Classical Monographs). Oxford etc.: Oxford University Press.

— (2007) "Satiric Epigram", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 353-369.

Pleket, H. (2014) "Inscriptions as Evidence for Greek Sport", in: Christesen, P., Kyle, D. (eds.) *A Companion to Sport and Spectacle in Greek and Roman Antiquity*. Chichester, West Sussex, UK: Wiley Blackwell. 98-111.

Rossi, L. (2001) *The Epigrams Ascribed to Theocritus: A Method of Approach* (Hellenistica Groningana, vol. 5). Leuven: Peeters.

Salvo, I. (2012) "Sweet Revenge: Emotional Factors in the 'Prayers of Justice'", in: Chaniotis, A. (ed.) *Unveiling Emotions: Sources and Methods for the Study of Emotions in the Greek World*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag. 235-266.

Schmitz, T. (2010) "Speaker and Addressee in Early Greek Epigram and Lyric", in: Baumbach, M., Petrovic, A. and Petrovic, I. (eds.) *Archaic and Classical Greek Epigram*. Cambridge: Cambridge University Press. 25-51.

Sistakou, E., Rengakos, A. (eds.) (2016) *Dialect, Diction, and Style in Greek Literary and Inscribed Epigram* (Trends in Classics. Supplementary volumes, Vol. 43). Berlin: De Gruyter.

Stanzel, K. (2007) "Bucolic Epigram", in: Bing, P., Bruss, J. (eds.) *Brill's Companion to Hellenistic Epigram: Down to Philip*. Leiden: Brill. 333-351.

Thijs, K. (2012) *Τί γὰρ ἐστὶ; Turn-Initial γὰρ in Greek Dialogue* (ongepubliceerd paper) [Geraadpleegd op 07-06-2020 via <https://radboud.academia.edu/KeesThijs>]

Tsagalis, C. (2008) *Inscribing Sorrow: Fourth-Century Attic Funerary Epigrams* (Trends in Classics. Supplementary Volumes, vol. 1). Berlin: Walter De Gruyter.

Tueller, M. (2008) *Look Who's Talking: Innovations in Voice and Identity in Hellenistic Epigram* (Hellenistica Groningana, vol. 13). Leuven: Peeters.

— (2010) "The Passer-By in Archaic and Classical Epigram", in: Baumbach, M., Petrovic, A. and Petrovic, I. (eds.) *Archaic and Classical Greek Epigram*. Cambridge: Cambridge University Press. 42-60.

Van Emde Boas, E. (2017) "Analyzing Agamemnon: Conversation Analysis and Particles in Greek Tragic Dialogue", *Classical Philology* 112(4). 411-434.

Van Emde Boas, E., Rijksbaron, A., Huitink, L., De Bakker, M. (eds.) (2019) *The Cambridge Grammar of Classical Greek*. Cambridge: Cambridge University Press.

Von Hesberg, H. (1988) "Bildsyntax und Erzählweise in der hellenistischen Flächenkunst", *Jahrbuch des deutschen archäologischen Instituts* 103. 309-365.

Watson, P. (2019) "A Gallery of Characters: Real Persons and Fictitious Types in Epigram", in: Henriksén, C. (ed.) *A Companion to Ancient Epigram*. Hoboken, NJ: Wiley Blackwell. 43-58.

Wilson, A. (1966) *Emigration from Italy in the Republican Age of Rome*. Manchester: Manchester University Press.

Appendix 1: Overzicht Dialoogepigrammen op Steen

'Hellenistisch'	- SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995 (Chalcedon – Bithynië) - SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069 (Marissa – Palestina) - SGO 1, 01/12/20 (Halicarnassus – Caria)
2 ^{de} eeuw v.Chr.	- GVI 1833 (Salamis – Cyprus) - IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009 (Korfoe) - IG XII 4, 3, 2147 (Kos)
2 ^{de} /1 ^{ste} eeuw v.Chr.	- Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945 (Sardis – Ionië) - GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39 (Cyzicus – Mysië) - SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859 (Teos – Ionië) - GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07 (Cnidus – Ionië)
1 ^{ste} v./1 ^{ste} eeuw n.Chr.	- IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833 (Hadrianoi – Mysië) - Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022 (Alexandrië – Egypte)
1 ^{ste} eeuw	- Olympia 5, 225 (Olympia – Elis) - GVI 1869 (Pantikapaion – Krim) - GVI 1834 = AP 7.426 (?) - IGPannonia 8 = GVI 1853 (Canuntum – Pannonia) - Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742 (Smyrna – Ionië) - SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431 (Philomelium – Phrygië) - IG II/III 2 8918 = GVI 1847 (Athene – Attica) - IG XII 5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251 (Paros) - GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482 (Paros)

	- IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739 (Gortys – Kreta)
1 ^{ste} /2 ^{de} eeuw	- Bernand, Inscr. M��tr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530 (Gortys – Kreta) - IG II/III2 12794 = GVI 1836 (Athene – Attica) - GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176 (Egypte) - GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926 (Panderma – Mysi��) - IG XIV 769 = GVI 1883 (Napels)
1 ^{ste} /2 ^{de} /3 ^{de} eeuw	- SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092 (Canytelis – Cilici��)

Appendix 2: Overzicht Literaire Dialogoepigrammen

4 ^{de} /3 ^{de} eeuw v.Chr.	- Anyte: AP 16.231
3 ^{de} eeuw v.Chr.	- Callimachus: AP 6.351 - Callimachus: AP 7.89 - Callimachus: AP 7.317 - Callimachus: AP 7.524 - Callimachus: AP 7.725 - Dioscorides: AP 7.37 - Leonidas van Tarentum: AP 7.163 - Leonidas van Tarentum: AP 7.503 - Leonidas van Tarentum: AP 9.320 - Nicias: AP 6.122 - Posidippus: APl. 16.275 - Rhianus: AP 12.38 - Theaetetus: AP 6.357 - Theodoridas: AP 6.224
2de eeuw v.Chr.	- Antipater van Sidon: AP 7.161 - Antipater van Sidon: AP 7.164 - Antipater van Sidon: AP 7.424 - Antipater van Sidon: AP 7.426
1 ^{ste} eeuw v.Chr.	- Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165 - Meleager: AP 7.470 - Meleager: AP 7.79 - Meleager: AP 12.101 - Philetas of Samos: AP 7.481 - Philodemus: AP 5.46 - Tullius Flaccus: AP 9.37
1 ^{ste} v./1 ^{ste} eeuw n.Chr.	- Antipater van Thessaloniki: APl. 16.184 - Automedon: AP 11.324 - Marcus Argentarius: APl. 16.241
Tussen 1 ^{ste} eeuw v.Chr./2 ^{de} eeuw n.Chr.	- Strato: AP 12.8 - Strato: AP 12.206
1 ^{ste} eeuw	- Antiphrilos: AP 9.549 - Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379 - Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192 - Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294 - Erycius: AP 9.237 - Leonides van Alexandrië: AP 7.548 - Lucillius: AP 11.155 - Lucillius: AP 11.388 - Lucillius: AP 11.391 - Nicarchus: AP 9.330 - Nicarchus: AP 11.124 - Philippus: AP 6.259 - Philippus: APl. 16.193 - Philippus: APl. 16.240 - Tullius Geminus: APl. 16.103

Appendix 3: Subgenres van de Dialoogepigrammen op Steen

	"Hellenistisch"	2de eeuw v.Chr.	2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.
Zuiver			
<i>Grafepigram</i>	(1) SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995 (2) SGO 1, 01/12/20 (=GV 1079)	(1) GVI 1833 (= Salamine XIII 192) (2) IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009 (3) IG XII 4, 3, 2147	(1) SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859 (2) GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07
<i>Liefdesepigram</i>	(1) SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069		
<i>Overwinningsepigram</i>			
Mengvormen			
<i>Graf-Ekphrastisch-Raadsel</i>			(1) Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945
<i>Graf-Panegyrisch</i>			(1) GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39
<i>Grens-Panegyrisch</i>			

	1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.	1ste eeuw	1ste/2de eeuw	1ste/2de/3de eeuw
Zuiver				
<i>Grafepigram</i>	(1) Bernand, Inscr. M��tr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022	(1) GVI 1869 (2) IG Pannonia 8 = GVI 1853 (3) Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742 (4) SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431 (5) IG II/III2 8918 = GVI 1847 (6) IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251 (7) GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482 (8) IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739	(1) IG II/III2 12794 = GVI 1836 (2) GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176 (3) GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926 (4) IG XIV 769 = GVI 1883	
<i>Liefdesepigram</i>				
<i>Overwinningsepigram</i>		(1) Olympia 5, 225		
Mengvormen				
<i>Graf-Ekphrastisch-Raadsel</i>				
<i>Graf-Panegyrisch</i>	(1) IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833	(1) GVI 1834 = AG 7.426	(1) Bernand, Inscr. M��tr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530	
<i>Grens-Panegyrisch</i>				(1) SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092

Appendix 4: Subgenres van de Literaire Dialogeepigrammen

	4de/3de eeuw v.Chr.	3de eeuw v.Chr.	2de eeuw v.Chr.
Zuiver			
<i>Bucolisch epigram</i>	(1) Anyte: AP 16.231		
<i>Ekphrastisch epigram</i>		(1) Posidippus: AP 16.275	
<i>Epideiktisch epigram</i>		(1) Callimachus: AP 7.89 (2) Leonidas van Tarentum: AP 9.320	
<i>Grafepigram</i>		(1) Callimachus: AP 7.317 (2) Callimachus: AP 7.524 (3) Callimachus: AP 7.725 (4) Leonidas van Tarentum: AP 7.163 (5) Leonidas van Tarentum: AP 7.503	(1) Antipater van Sidon: AP 7.164
<i>Liefdesepigram</i>		(1) Rhianus: AP 12.38	
<i>Satirisch/skoptisch epigram</i>			
<i>Wijepigram</i>		(1) Callimachus: AP 6.351 (2) Nicias: AP 6.122 (3) Theaetetus: AP 6.357 (4) Theodoridas: AP 6.224	
Mengvormen			
<i>Bucolisch-Skoptisch</i>			
<i>Ekphrastisch-Liefde</i>			
<i>Ekphrastisch-Panegyrisch</i>			
<i>Graf-Ekphrastisch-Raadsele</i>			(1) Antipater van Sidon: AP 7.424
<i>Graf-Historisch</i>			
<i>Graf-Historisch-Ekphrastisch</i>		(1) Dioscorides: AP 7.37	
<i>Graf-Historisch-Skoptisch</i>			
<i>Graf-Panegyrisch</i>			(1) Antipater van Sidon: AP 7.161 (2) Antipater van Sidon: AP 7.426
<i>Wij-Bucolisch-Ekphrastisch</i>			
<i>Wij-Overwinning</i>			
<i>Wij-Skoptisch</i>			

	1ste eeuw v.Chr.	1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.	1ste eeuw v.Chr./1ste of 2de eeuw n.Chr.	1ste eeuw
Zuiver				
<i>Bucolisch epigram</i>				(1) Antiphilus: AP 9.549
<i>Ekphrastisch epigram</i>				
<i>Epideiktisch epigram</i>	(1) Tullius Flaccus: AP 9.37			(1) Antiphilus van Byzantium: AP 7.379 (2) Antiphilus van Byzantium: AP 9.192
<i>Grafepigram</i>	(1) Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165 (2) Meleager: AP 7.470 (3) Philetas van Samos: AP 7.481			(1) Leonides van Alexandrië: AP 7.548
<i>Liefdesepigram</i>	(1) Meleager: AP 12.101 (2) Philodemus: AP 5.46		(1) Strato: AP 12.8 (2) Strato: AP 12.206	
<i>Satirisch/skoptisch epigram</i>				(1) Lucillius: AP 11.155 (2) Lucillius: AP 11.388 (3) Lucillius: AP 11.391 (4) Philippus: APl. 16.193
<i>Wijepigram</i>				
Mengvormen				
<i>Bucolisch-Skoptisch</i>		(1) Marcus Argentarius: APl. 16.241		(1) Nicarchus: AP 9.330 (2) Philippus: APl. 16.240
<i>Ekphrastisch-Liefde</i>				(1) Tullius Geminus: APl. 16.103
<i>Ekphrastisch-Panegyrisch</i>		(1) Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184		
<i>Graf-Ekphrastisch-Raadseel</i>				
<i>Graf-Historisch</i>				(1) Antiphilus van Byzantium: AP 9.294
<i>Graf-Historisch-Ekphrastisch</i>				
<i>Graf-Historisch-Skoptisch</i>	(1) Meleager: AP 7.79			(1) Nicharchus: AP 11.124
<i>Graf-Panegyrisch</i>				
<i>Wij-Bucolisch-Ekphrastisch</i>				(1) Erycius: AP 9.237
<i>Wij-Overwinning</i>				(1) Philippus: AP 6.259
<i>Wij-Skoptisch</i>		(1) Automedon: AP 11.324		

Appendix 5: Deiktische Elementen in Dialogepigrammen op Steen

Persoonsdeixis

	Persoonsdeixis						
	Eerste Persoon	Tweede Persoon	Derde Persoon	ἐγώ/μου/μοι/με	σου/σου/σοι/σε	αὐτός/αὐτή/αὐτό	ἡμῖν
"Hellenistisch"							
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995			3			1 (τῶν)	
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069	7		3	1	4		
SGO 1, 01/12/20	2		3	1			
2de eeuw v.Chr.							
GVI 1833 (3; 29) (= Salamine XIII 192)			6				
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009	1	3	2		2		
IG XII 4, 3, 2147		1	2		2		
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.							
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11		1	5		1	1 (τοῖς)	
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39			1	1	1		
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859	1	1	3		3		
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07	7	2		2	4	1	1
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.							
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833	2	1	2		2		
1930 & 2022	6	2	4	4	2	1	
1ste eeuw							
Olympia 5, 225	7	1	1		2		
GVI 1869	2	3	3	1			
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)	2	1	3	1			
IGPannonia 8 = GVI 1853	1	1			1		
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742	1		2		2		
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431	3	1	8	6			
IG II/III2 8918 = GVI 1847			3		1		
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251			6	2	3		
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482	3	3			2	1	
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739			3	1			
1ste/2de eeuw							
Bernard, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530	2	2	9	2	3	2 (τὸν)	
IG II/III2 12794 = GVI 1836			3		1	1	
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176			5		1		
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926		2		1	1		
IG XIV 769 = GVI 1883		2	3		1		
1ste/2de/3de eeuw							
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092		1	2				

Tijdsdeixis

	Tijdsdeixis			
	εὐθύ	νῦν	πάρος	πρίν
"Hellenistisch"				
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995				
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069				
SGO 1, 01/12/20				
2de eeuw v.Chr.				
GVI 1833 (3; 29) (= Salamine XIII 192)				
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009				
IG XII 4, 3, 2147		1		
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.				
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945				
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39	1	1		
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859				
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07		1	1	
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.				
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833				
Bernand, Inscr. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022				
1ste eeuw				
Olympia 5, 225				
GVI 1869				
GVI 1834 = AG 7.426 (litterair epigram op steen)				
IGPannonia 8 = GVI 1853				
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742				
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431				1
IG II/III2 8918 = GVI 1847				
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251				
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482				
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739				
1ste/2de eeuw				
Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530				
IG II/III2 12794 = GVI 1836			1	
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176	1			
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926				
IG XIV 769 = GVI 1883				
1ste/2de/3de eeuw				
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092				

	Tijdsdeixis					
	Praesens	Imperfectum	Aoristus	Perfectum	Plusquamperfectum	Futurum
"Hellenistisch"						
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995			2		1	
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069	8					
SGO 1, 01/12/20		3	1			
2de eeuw v.Chr.						
GVI 1833 (3; 29) (= Salamine XIII 192)	2		4			
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009	3	1	1	1		
IG XII 4, 3, 2147		1	1			
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.						
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945	3		2			
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39						
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859	3		1			
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07	3		4			2
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833	1		3			
Bernand, Insc. M��tr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022	6	1	1	1		2
1ste eeuw						
Olympia 5, 225	5	1	3			
GVI 1869	4	1	1	1		
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)	1	3		3		
IG Pannonia 8 = GVI 1853	2					
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742			2	1		
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431	3		5	1		
IG II/III2 8918 = GVI 1847		2	1			
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251	1		5			
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482	1		5			
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739			1			
1ste/2de eeuw						
SEG 8, 530	4	2	3			2
IG II/III2 12794 = GVI 1836		1	1			
2176		2	2			
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926						
IG XIV 769 = GVI 1883	4		1			
1ste/2de/3de eeuw						
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092	3					

Ruimtedeixis

	Ruimtedeixis					
	ὅδε/ἧδε/τὸδε	οὗτος/αὕτη/τοῦτο	ἐκεῖνος/ἐκεῖνη/ἐκεῖνο	ταύσδε/ταιάδε/ταίωνδε	ταῖος/ταία/ταίων	ᾧδε
"Hellenistisch"						
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995						
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069						
SGO 1, 01/12/20						
2de eeuw v.Chr.						
GVI 1833 (3; 29) (= Salamine XIII 192)	1					
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009			1 (niet deiktisch)			
IG XII 4, 3, 2147	1					
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.						
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945				1		
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39						1
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859	1					
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07		deiktisch)				
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833	1					
Bernard, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022	1 (niet deiktisch)	2 (niet deiktisch)		1 (niet deiktisch)	1 (niet deiktisch)	
1ste eeuw						
Olympia 5, 225		2	1 (niet deiktisch)			
GVI 1869						
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)						
IG Pannonia 8 = GVI 1853						
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742	1					
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431	1	1 (niet deiktisch)				
IG II/III2 8918 = GVI 1847	1					
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251	1			1 (niet deiktisch)		
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482						
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739	1	1				
1ste/2de eeuw						
SEG 8, 530	2	1				
IG II/III2 12794 = GVI 1836						
2176						
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926						
IG XIV 769 = GVI 1883	1					
1ste/2de/3de eeuw						
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092		1				

Appendix 6: Deiktische Elementen in Literaire Dialogepigrammen

Persoonsdeixis

	Persoonsdeixis				
	Eerste Persoon	Tweede Persoon	Derde Persoon	ἐγώ/μου/μοι/με	σου/σου/σε
4de/3de eeuw v.Chr.					
Anyte: APl. 16.231		2	1	1	
3de eeuw v.Chr.					
Callimachus: AP 6.351	1		1	1	
Callimachus: AP 7.89	1		11	3	2
Callimachus: AP 7.317		1			
Callimachus: AP 7.524	1	2	1	1	1
Callimachus: AP 7.725		1	3	1	2
Dioscorides: AP 7.37	2	2	3	1	1
Leonidas van Tarentum: AP 7.163	1	2	4	1	3
Leonidas van Tarentum: AP 7.503		1	1		
Leonidas van Tarentum: AP 9.320	1		4		
Nicias: AP 6.122			1		1
Posidippus: APl. 16.275	3	3	4	1	2
Rhianus: AP 12.38		3	2	1	2
Theaetetus: AP 6.357	4	2	2	4	
Theodoridas: AP 6.224	2		3	1	2
2de eeuw v.Chr.					
Antipater van Sidon: AP 7.161	3	1	1		
Antipater van Sidon: AP 7.164	1	2	3		
Antipater van Sidon: AP 7.424	1		4	1	1
Antipater van Sidon: AP 7.426	2	1	3	1	
1ste eeuw v.Chr.					
Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165		5	4	1	2
Meleager: AP 7.470	1	4	1		1
Meleager: AP 7.79	2	1		2	2
Meleager: AP 12.101	3	1	2	2	
Philetas van Samos: AP 7.481			3		
Philodemus: AP 5.46	2	9	1	1	8
Tullius Flaccus: AP 9.37	1	1		1	
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184	1		1		
Automedon: AP 11.324	3	1	5		2
Marcus Argentarius: APl. 16.241	2	1	2		1
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.					
Strato: AP 12.8	5	1	3	2	1
Strato: AP 12.206	2	2	1	1	
1ste eeuw					
Antiphrilos: AP 9.549	1	1	3		
Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379	3		2		1
Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192		2	2		
Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294	1	1	3	1	1
Erycius: AP 9.237		3	3		
Leonides van Alexandrië: AP 7.548			5		
Lucillius: AP 11.155			2		
Lucillius: AP 11.388		1	4		2
Lucillius: AP 11.391	1	2	3	1	1
Nicarchus: AP 9.330	3	4	2	2	1
Nicarchus: AP 11.124		1	2		
Philippus: AP 6.259			2		2
Philippus: APl. 16.193	1		1		
Philippus: AP 16.240	4	4	1	4	1
Tullius Geminus: APl. 16.103			2		4

	Persoonsdeixis		
	αὐτός/αὐτή/αὐτό	ἡμεῖς/ἡμῖν	ὁ μέων/ὅμῃν
4de/3de eeuw v.Chr.			
<i>Anyte</i> : APl. 16.231			
3de eeuw v.Chr.			
<i>Callimachus</i> : AP 6.351			
<i>Callimachus</i> : AP 7.89			
<i>Callimachus</i> : AP 7.317			1
<i>Callimachus</i> : AP 7.524			1
<i>Callimachus</i> : AP 7.725			
<i>Dioscorides</i> : AP 7.37			
<i>Leonidas van Tarentum</i> : AP 7.163			
<i>Leonidas van Tarentum</i> : AP 7.503			
<i>Leonidas van Tarentum</i> : AP 9.320		1	
<i>Nicias</i> : AP 6.122			
<i>Posidippus</i> : APl. 16.275			1
<i>Rhianus</i> : AP 12.38			
<i>Theaetetus</i> : AP 6.357			1
<i>Theodoridas</i> : AP 6.224			
2de eeuw v.Chr.			
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.161		1	
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.164			
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.424			
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.426			
1ste eeuw v.Chr.			
<i>Archias/Antipater van Sidon</i> : AP 7.165			
<i>Meleager</i> : AP 7.470			
<i>Meleager</i> : AP 7.79			
<i>Meleager</i> : AP 12.101	2 (τόν, τῷ)		
<i>Philetas van Samos</i> : AP 7.481			
<i>Philodemus</i> : AP 5.46		1	
<i>Tullius Flaccus</i> : AP 9.37			
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.			
<i>Antipater van Thessalonikè</i> : APl. 16.184			
<i>Automedon</i> : AP 11.324			1
<i>Marcus Argentarius</i> : APl. 16.241			
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.			
<i>Strato</i> : AP 12.8	1		
<i>Strato</i> : AP 12.206			
1ste eeuw			
<i>Antiphrilos</i> : AP 9.549		1	
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 7.379			
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 9.192			
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 9.294			
<i>Erycius</i> : AP 9.237			
<i>Leonides van Alexandrië</i> : AP 7.548			
<i>Lucillius</i> : AP 11.155			
<i>Lucillius</i> : AP 11.388			
<i>Lucillius</i> : AP 11.391			
<i>Nicarchus</i> : AP 9.330			
<i>Nicarchus</i> : AP 11.124			
<i>Philippus</i> : AP 6.259			
<i>Philippus</i> : APl. 16.193			
<i>Philippus</i> : APl. 16.240			
<i>Tullius Geminus</i> : APl. 16.103			

Tijdsdeixis

	Tijdsdeixis					
	ἄρτι	εὐθύ	πάλιν	πρὶν	σήμερον	τάχα
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte: APl. 16.231</i>						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Callimachus: AP 7.89</i>						
<i>Callimachus: AP 7.317</i>						
<i>Callimachus: AP 7.524</i>						
<i>Callimachus: AP 7.725</i>						
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>						
<i>Nicias: AP 6.122</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
<i>Rhianus: AP 12.38</i>						
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>						
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>				1		
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						1
<i>Meleager: AP 12.101</i>						
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>			1			
<i>Philodemus: AP 5.46</i>		1			1	
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184</i>						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
<i>Marcus Argentarius: APl. 16.241</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.8</i>	1					
<i>Strato: AP 12.206</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Erycius: AP 9.237</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Lucillius: AP 11.155</i>						
<i>Lucillius: AP 11.388</i>		1				
<i>Lucillius: AP 11.391</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						
<i>Tullius Geminus: APl. 16.103</i>						

	Tijdsdeixis				
	Praesens	Imperfectum	Aoristus	Perfectum	Futurum
4de/3de eeuw v.Chr.					
<i>Anyte: AP. 16.231</i>	1				
3de eeuw v.Chr.					
<i>Callimachus: AP 6.351</i>	1		1		
<i>Callimachus: AP 7.89</i>	2	4	3	1	1
<i>Callimachus: AP 7.317</i>	1				
<i>Callimachus: AP 7.524</i>	3		1		
<i>Callimachus: AP 7.725</i>	1	1	2		
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>	1		5		
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>	2		3		
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>	1		1		
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>	3		1		2
<i>Nicias: AP 6.122</i>			1		
<i>Posidippus: AP. 16.275</i>	5		2	1	
<i>Rhianus: AP 12.38</i>	3		2		
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>	6			1	
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>	1		3		
2de eeuw v.Chr.					
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>	3		2		
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>			3	1	
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>	1		1	1	2
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>	1	3		3	
1ste eeuw v.Chr.					
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>	2	2	3		
<i>Meleager: AP 7.470</i>	2		3		
<i>Meleager: AP 7.79</i>	2				
<i>Meleager: AP 12.101</i>	2	1	3		
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>	2		1		
<i>Philodemus: AP 5.46</i>	7				2
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>				1	1
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
<i>Antipater van Thessalonike: AP. 16.184</i>		1		1	
<i>Automedon: AP 11.324</i>	3	3			1
<i>Marcus Argentarius: AP. 16.241</i>	2			2	1
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.					
<i>Strato: AP 12.8</i>	4		4		
<i>Strato: AP 12.206</i>	3				
1ste eeuw					
<i>Antiphilus: AP 9.549</i>	1	1	1	2	
<i>Antiphilus van Byzantium: AP 7.379</i>	3		1	1	
<i>Antiphilus van Byzantium: AP 9.192</i>	3		1		
<i>Antiphilus van Byzantium: AP 9.294</i>	2		2		
<i>Erycius: AP 9.237</i>	4				
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>	4		1		
<i>Lucillius: AP 11.155</i>			2		
<i>Lucillius: AP 11.388</i>	3				1
<i>Lucillius: AP 11.391</i>	4		1		
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>	4		1		3
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>	1		1		
<i>Philippus: AP 6.259</i>		1	1		
<i>Philippus: AP. 16.193</i>			1		
<i>Philippus: AP. 16.240</i>	7				2
<i>Tullius Geminus: AP. 16.103</i>			2		

Ruimtedeixis

	Ruimtedeixis			
	ὅδε/ἧδε/τόδε	οὗτος/αὕτη/τοῦτο	ἐκεῖνος/ἐκεῖνη/ἐκεῖνο	ᾧδε
4de/3de eeuw v.Chr.				
Anyte: APl. 16.231	1	1		
3de eeuw v.Chr.				
Callimachus: AP 6.351				
Callimachus: AP 7.89		1 (niet deiktisch)	3	
Callimachus: AP 7.317				
Callimachus: AP 7.524		1		
Callimachus: AP 7.725				1
Dioscorides: AP 7.37	2			
Leonidas van Tarentum: AP 7.163			1	
Leonidas van Tarentum: AP 7.503				
Leonidas van Tarentum: AP 9.320	1			
Nicias: AP 6.122				
Posidippus: APl. 16.275				
Rhianus: AP 12.38				
Theaetetus: AP 6.357		1		1
Theodoridas: AP 6.224				
2de eeuw v.Chr.				
Antipater van Sidon: AP 7.161	1			
Antipater van Sidon: AP 7.164	1			
Antipater van Sidon: AP 7.424	2			
Antipater van Sidon: AP 7.426				
1ste eeuw v.Chr.				
Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165				
Meleager: AP 7.470				
Meleager: AP 7.79				
Meleager: AP 12.101	1 (niet deiktisch)	1 (niet deiktisch)	1	
Philetas van Samos: AP 7.481	2 (niet deiktisch)			
Philodemus: AP 5.46		3 (niet deiktisch)		
Tullius Flaccus: AP 9.37				
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.				
Antipater van Thessalonike: APl. 16.184				
Automedon: AP 11.324		1 (niet deiktisch)		
Marcus Argentarius: APl. 16.241				
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.				
Strato: AP 12.8			1	
Strato: AP 12.206		2 (ταῦτα is niet deiktisch)		
1ste eeuw				
Antiphrilos: AP 9.549			1	
Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379	1	1 (niet deiktisch)		
Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192				
Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294	1	1		
Erycius: AP 9.237	1	1		
Leonides van Alexandrië: AP 7.548	3 (τόδ' is niet deiktisch)	1 (niet deiktisch)	2 (niet deiktisch)	
Lucillius: AP 11.155		3		
Lucillius: AP 11.388				
Lucillius: AP 11.391				
Nicarchus: AP 9.330		1 (niet deiktisch)		
Nicarchus: AP 11.124	1			
Philippus: AP 6.259				
Philippus: APl. 16.193				
Philippus: APl. 16.240	1 (niet deiktisch)			
Tullius Geminus: APl. 16.103				

Appendix 7: Sprekers en Adressaten in Dialogepigrammen op Steen

	Sprekers & Adressaten				
	Anoniem	Grafmonument	Στήλη	Τύμβος	Grenssteen
"Hellenistisch"					
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995					
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069	2				
SGO 1, 01/12/20					
2de eeuw v.Chr.					
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)					
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009					
IG XII 4, 3, 2147					
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.					
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945					
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39					
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859					
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07					
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833					
Bernand, Insc. M��tr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022					
1ste eeuw					
Olympia 5, 225					
GVI 1869					
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)					
IG Pannonia 8 = GVI 1853					
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742					
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431					
IG II/III 2 8918 = GVI 1847					
IG XII 5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251					
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482					
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739					
1ste/2de eeuw					
Bernand, Inscr. M��tr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530					
IG II/III 2 12794 = GVI 1836					
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176					
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926					
IG XIV 769 = GVI 1883					
1ste/2de/3de eeuw					
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092					

	Sprekers & Adressaten				
	Dode	Dode (man)	Dode (vrouw)	Dode (kind)	God
"Hellenistisch"					
<i>SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995</i>					
<i>SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069</i>					
<i>SGO 1, 01/12/20</i>					
2de eeuw v.Chr.					
<i>GVI 1833 (= Salamine XIII 192)</i>					
<i>IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009</i>					
<i>IG XII 4, 3, 2147</i>					
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.					
<i>Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945</i>					
<i>GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39</i>					
<i>SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859</i>					
<i>GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07</i>					
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
<i>IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833</i>					
<i>Bernand, Insc. M��tr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022</i>					
1ste eeuw					
<i>Olympia 5, 225</i>					
<i>GVI 1869</i>					
<i>GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)</i>					
<i>IGPannonia 8 = GVI 1853</i>					
<i>Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742</i>					
<i>SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431</i>					
<i>IG II/III2 8918 = GVI 1847</i>					
<i>IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251</i>					
<i>GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482</i>					
<i>IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739</i>					
1ste/2de eeuw					
<i>Bernand, Inscr. M��tr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530</i>					
<i>IG II/III2 12794 = GVI 1836</i>					
<i>GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176</i>					
<i>GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926</i>					
<i>IG XIV 769 = GVI 1883</i>					
1ste/2de/3de eeuw					
<i>SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092</i>					

	Sprekers & Adressaten							
	Ξένος	Οδότης	Οδοιπόρος	Παροδότης	Φίλος	ἄνθρωπος	Echtgenoot	Winnaar
"Hellenistisch"								
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995								
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069								
SGO 1, 01/12/20								
2de eeuw v.Chr.								
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)								
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009								
IG XII 4, 3, 2147								
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.								
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945								
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39								
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859								
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07								
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.								
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833								
Bernard, Insc. Mètr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022								
1ste eeuw								
Olympia 5, 225								
GVI 1869								
GVI 1834 = AG 7.426 (litterair epigram op steen)								
IG Pannonia 8 = GVI 1853								
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742								
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431								
IG II/III2 8918 = GVI 1847								
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251								
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482								
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739								
1ste/2de eeuw								
Bernard, Inscr. Mètr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530								
IG II/III2 12794 = GVI 1836								
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176								
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926								
IG XIV 769 = GVI 1883								
1ste/2de/3de eeuw								
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092								

	Adressaat			Spreker	
	Dode (vrouw)	God/godin	χθονίων ἐνεργθε δαυμόνων ἀνάκτορες	Echtgenoot	στήλη
"Hellenistisch"					
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995					
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069					
SGO 1, 01/12/20					
2de eeuw v.Chr.					
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)					
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009					
IG XII 4, 3, 2147					
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.					
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945					
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39					
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859					
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07					
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833					
Bernand, Insc. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022					
1ste eeuw					
Olympia 5, 225					
GVI 1869					
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)					
IG Pannonia 8 = GVI 1853					
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742					
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431					
IG II/III2 8918 = GVI 1847					
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251					
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482					
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739					
1ste/2de eeuw					
Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530					
IG II/III2 12794 = GVI 1836					
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176					
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926					
IG XIV 769 = GVI 1883					
1ste/2de/3de eeuw					
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092					

Appendix 8: Sprekers en Adressaten in Literaire Dialoguepigrammen

	Sprekers en Adressaten					
	Anoniem	Grafmonument	Wijgeschenk	θῦνός	Dode (man)	Dode (vrouw)
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte: APl. 16.231</i>						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Callimachus: AP 7.89</i>						
<i>Callimachus: AP 7.317</i>						
<i>Callimachus: AP 7.524</i>						
<i>Callimachus: AP 7.725</i>						
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>						
<i>Nicias: AP 6.122</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
<i>Rhianus: AP 12.38</i>						
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>			2			
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						
<i>Meleager: AP 12.101</i>						
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>						
<i>Philodemus: AP 5.46</i>						
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184</i>						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
<i>Marcus Argentarius: APl. 16.241</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.8</i>						
<i>Strato: AP 12.206</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Erycius: AP 9.237</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Lucillius: AP 11.155</i>	2					
<i>Lucillius: AP 11.388</i>						
<i>Lucillius: AP 11.391</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						
<i>Tullius Geminus: APl. 16.103</i>						

	Sprekers en Adressaten					
	(Half)god/godin	ξείνος	ξείνος/ὁδότης	ὁδότης	ὁδοιπόρος	παροδότης
4de/3de eeuw v.Chr.						
Anyte: APl. 16.231						
3de eeuw v.Chr.						
Callimachus: AP 6.351						
Callimachus: AP 7.89						
Callimachus: AP 7.317						
Callimachus: AP 7.524						
Callimachus: AP 7.725						
Dioscorides: AP 7.37						
Leonidas van Tarentum: AP 7.163						
Leonidas van Tarentum: AP 7.503						
Leonidas van Tarentum: AP 9.320						
Nicias: AP 6.122						
Posidippus: APl. 16.275						
Rhianus: AP 12.38						
Theaetetus: AP 6.357						
Theodoridas: AP 6.224						
2de eeuw v.Chr.						
Antipater van Sidon: AP 7.161						
Antipater van Sidon: AP 7.164						
Antipater van Sidon: AP 7.424						
Antipater van Sidon: AP 7.426						
1ste eeuw v.Chr.						
Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165						
Meleager: AP 7.470						
Meleager: AP 7.79						
Meleager: AP 12.101						
Philetas van Samos: AP 7.481						
Philodemus: AP 5.46						
Tullius Flaccus: AP 9.37						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184						
Automedon: AP 11.324						
Marcus Argentarius: APl. 16.241						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
Strato: AP 12.8						
Strato: AP 12.206						
1ste eeuw						
Antiphilus: AP 9.549						
Antiphilus van Byzantium: AP 7.379						
Antiphilus van Byzantium: AP 9.192						
Antiphilus van Byzantium: AP 9.294						
Erycius: AP 9.237						
Leonides van Alexandrië: AP 7.548						
Lucillius: AP 11.155						
Lucillius: AP 11.388						
Lucillius: AP 11.391						
Nicarchus: AP 9.330						
Nicarchus: AP 11.124						
Philippus: AP 6.259						
Philippus: APl. 16.193						
Philippus: APl. 16.240						
Tullius Geminus: APl. 16.103						

	Sprekers en Adressaten					
	Man (bij naam genoemd)	Vrouw (bij naam genoemd)	παῖς	ἐταῖρα	βουκόλος	μῦς
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte: APl. 16.231</i>						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Callimachus: AP 7.89</i>						
<i>Callimachus: AP 7.317</i>						
<i>Callimachus: AP 7.524</i>						
<i>Callimachus: AP 7.725</i>						
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>						
<i>Nicias: AP 6.122</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
<i>Rhianus: AP 12.38</i>						
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>						
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						
<i>Meleager: AP 12.101</i>						
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>						
<i>Philodemus: AP 5.46</i>						
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184</i>						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
<i>Marcus Argentarius: APl. 16.241</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.8</i>						
<i>Strato: AP 12.206</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Erycius: AP 9.237</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Lucillius: AP 11.155</i>						
<i>Lucillius: AP 11.388</i>						
<i>Lucillius: AP 11.391</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						
<i>Tullius Geminus: APl. 16.103</i>						

	Sprekers en Adressaten					
	βίβλοι	ήχώ	Κρηναῖται λιβάδες	κρήνη	πύξ	Rivier
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte: APl. 16.231</i>						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Callimachus: AP 7.89</i>						
<i>Callimachus: AP 7.317</i>						
<i>Callimachus: AP 7.524</i>						
<i>Callimachus: AP 7.725</i>						
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>						
<i>Nicias: AP 6.122</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
<i>Rhianus: AP 12.38</i>						
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>						
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						
<i>Meleager: AP 12.101</i>						
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>						
<i>Philodemus: AP 5.46</i>						
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184</i>						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
<i>Marcus Argentarius: APl. 16.241</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.8</i>						
<i>Strato: AP 12.206</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Erycius: AP 9.237</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Lucillius: AP 11.155</i>						
<i>Lucillius: AP 11.388</i>						
<i>Lucillius: AP 11.391</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						
<i>Tullius Geminus: APl. 16.103</i>						

	Adressaat			Spreker				
	Lezer	Vader	Jongen (bij naam genoemd)	Neutrale verteller	Betrokken verteller	Anoniem	στήλη	Dode Vrouw
4de/3de eeuw v.Chr.								
<i>Anyte: APl. 16.231</i>								
3de eeuw v.Chr.								
<i>Callimachus: AP 6.351</i>								
<i>Callimachus: AP 7.89</i>								
<i>Callimachus: AP 7.317</i>								
<i>Callimachus: AP 7.524</i>								
<i>Callimachus: AP 7.725</i>								
<i>Dioscorides: AP 7.37</i>								
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>								
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>								
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>								
<i>Nicias: AP 6.122</i>								
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>								
<i>Rhianus: AP 12.38</i>								
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>								
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>								
2de eeuw v.Chr.								
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>								
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>								
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>								
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>								
1ste eeuw v.Chr.								
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>								
<i>Meleager: AP 7.470</i>								
<i>Meleager: AP 7.79</i>								
<i>Meleager: AP 12.101</i>								
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>								
<i>Philodemos: AP 5.46</i>								
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>								
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.								
<i>Antipater van Thessalonikè: APl. 16.184</i>								
<i>Automedon: AP 11.324</i>								
<i>Marcus Argentarius: APl. 16.241</i>								
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.								
<i>Strato: AP 12.8</i>								
<i>Strato: AP 12.206</i>								
1ste eeuw								
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>								
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>								
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192</i>								
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>								
<i>Erycius: AP 9.237</i>								
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>								
<i>Lucillius: AP 11.155</i>								
<i>Lucillius: AP 11.388</i>								
<i>Lucillius: AP 11.391</i>								
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>								
<i>Nicarchus: AP 11.124</i>								
<i>Philippus: AP 6.259</i>								
<i>Philippus: APl. 16.193</i>								
<i>Philippus: APl. 16.240</i>								
<i>Tullius Geminus: APl. 16.103</i>								

Appendix 9: Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in Dialogeepigrammen op Steen

Type 1

	Type 1					
	Vraagwoord	Aanspreking (vocativus)	Zelfidentificatie	Persoonlijke Voornaamwoorden	Partikel δέ (verbinding binnen eenheid)	Partikels μέν...δέ (verbinding binnen eenheid)
"Hellenistisch"						
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995						
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069						
SGO 1, 01/12/20						
2de eeuw v.Chr.						
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)						
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.						
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39						
1ste eeuw						
Olympia 5, 225						
GVI 1869						
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)						
IGPannonia 8 = GVI 1853						
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742						
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739						
1ste/2de eeuw						
IG II/III2 12794 = GVI 1836						
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926						
IG XIV 769 = GVI 1883						
1ste/2de/3de eeuw						
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092						

	Type 1				
	Partikel γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel τε (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding binnen eenheid)	καί + persoonlijk voornaamwoord	Partikel ἀλλά + persoonlijk voornaamwoord
"Hellenistisch"					
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995					
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069					
SGO 1, 01/12/20					
2de eeuw v.Chr.					
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)					
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.					
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39					
1ste eeuw					
Olympia 5, 225					
GVI 1869					
GVI 1834 = AG 7.426 (literair epigram op steen)					
IGPannonia 8 = GVI 1853					
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742					
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739					
1ste/2de eeuw					
IG II/III2 12794 = GVI 1836					
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926					
IG XIV 769 = GVI 1883					
1ste/2de/3de eeuw					
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092					

	Type 1						
	Persoonsuitgangen (sprekerswisseling)	Persoonsuitgang (sprekersidentificatie)	Optativus	Imperativus	Uitroep	Woordherhaling	Antwoord (een van) eerste woord(en)
"Hellenistisch"							
SGO 2, 09/07/09 = SEG 28, 995							
SGO 4, 21/09/01 = SEG 49, 2069							
SGO 1, 01/12/20							
2de eeuw v.Chr.							
GVI 1833 (= Salamine XIII 192)							
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.							
GVI 1851 = SGO 2, 08/01/39							
1ste eeuw							
Olympia 5, 225							
GVI 1869							
GVI 1834 = AG 7.426 (litteraire epigram op steen)							
IG Pannonia 8 = GVI 1853							
Smyrna 225 = GVI 1884 = SGO 1, 05/01/65 = SEG 38, 1224 = SEG 58, 1742							
IC IV 391, no. 432 = SEG 28, 739							
1ste/2de eeuw							
IG II/III2 12794 = GVI 1836							
GVI 1854 = SGO 2, 08/04/06 = SEG 42, 926							
IG XIV 769 = GVI 1883							
1ste/2de/3de eeuw							
SGO 4, 19/10/01 = SEG 30, 1562 = SEG 57, 2092							

Type 2

	Type 2							
	Vraagwoord	Aanspreking (vocativus)	Zelfidentificatie	Persoonlijke Voornaamwoorden	Partikel ye (verbinding vorige vraag)	Partikel de (verbinding binnen eenheid)	Partikel de (verbinding vorige vraag)	Partikels μέν...δέ (verbinding binnen eenheid)
2de eeuw v.Chr.								
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009								
IG XII 4, 3, 2147								
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.								
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945								
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859								
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.								
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833								
1ste eeuw								
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431								
IG II/III2 8918 = GVI 1847								
IG XII 5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251								
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482								
1ste/2de eeuw								
Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530								
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176								

	Type 2						
	Persoonlijk/vragend voornaamwoord + partikel δέ	Partikel γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel γάρ (vraag inleiden)	Partikel τοῦ γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding vorige vraag)	καί + persoonlijk/ bezittelijk voornaamwoord
2de eeuw v.Chr.							
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009							
IG XII 4, 3, 2147							
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.							
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945							
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859							
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.							
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833							
1ste eeuw							
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431							
IG II/III2 8918 = GVI 1847							
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251							
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482							
1ste/2de eeuw							
Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530							
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176							

	Partikel ἀλλά + persoonlijk voornaamwoord	Partikel ἀλλά (verbinding binnen eenheid)	Persoonsuitgangen (sprekerswisseling)	Persoonsuitgangen (sprekersidentificatie)	Optativus	Imperativus	Uitroep	Woordherhaling	Antwoord (een van) eerste woord(en)
2de eeuw v.Chr.									
IG IX 1, 878 = SEG 51, 1009									
IG XII 4, 3, 2147									
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.									
Sardis 7, 1, 111 = GVI 1881 = GG 433 = SGO 1, 04/02/11 = SEG 49, 1678, SEG 50, 1762, SEG 58, 1981, SEG 59, 1945									
SGO 1, 03/06/06 = GVI 1859									
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.									
IMT Olympene 2691 = GVI 1862 = SGO 2, 08/08/10 = SEG 54, 1833									
1ste eeuw									
SGO 3, 16/55/03, cf. GVI 1870 = GG 431									
IG II/III2 8918 = GVI 1847									
IG XII5, 307, GVI 1860 = GG 428 = SEG 45, 2251									
GVI 1861 = GG 429 = SEG 8, 482									
1ste/2de eeuw									
Bernand, Inscr. Métr. 68 = GVI 1843 = GG 427 = SEG 8, 530									
GVI 1842 = GG 426, cf. SEG 8, 802 = SEG 53, 2176									

Type 3

	Type 3					
	Aanspreking	Zelfidentificatie	Tegenspreker bij naam genoemd	Spreker noemt zichzelf	Persoonlijk voornaamwoord	Partikel δέ (verbinding binnen eenheid)
2de eeuw v.Chr./1ste eeuw v.Chr.						
GVI 1874 = GG 438 = SGO 1, 01/01/07						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
Bernand, Inscr. Métr. 46 = GVI 1875 = GG 439 = SEG 60, 1930 & 2022						

Appendix 10: Sprekersidentificatie en Sprekerswisselingen in Literaire Dialoogepigrammen

Type 1

	Type 1					
	Vraagwoord	Aanspreking (vocativus)	Zelfidentificatie	Persoonlijke Voornaamwoorden	Partikel δέ (verbinding binnen eenheid)	Partikels μέν...δέ (verbinding binnen eenheid)
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte: AP. 16.231</i>						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 7.317</i>						
<i>Callimachus: AP 7.725</i>						
<i>Dioscorides: AP 7.37 (1 + X - Y)</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>						
<i>Nicias: AP 6.122</i>						
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè: AP. 16.184</i>						
<i>Marcus Argentarius: AP. 16.241</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.206</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192 (X - Y + 1)</i>						
<i>Erycius: AP 9.237</i>						
<i>Lucillius: AP 11.155 (1 + X - Y)</i>						
<i>Lucillius: AP 11.388</i>						
<i>Nicarchus: AP 11.124 (1 + X - Y)</i>						
<i>Tullius Geminus: AP. 16.103</i>						

	Type 1				
	Partikel γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding binnen eenheid)	Partikel τε...καί (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί + persoonlijk voornaamwoord	Partikel ἀλλά (verbinding binnen eenheid)
4de/3de eeuw v.Chr.					
<i>Anyte: AP. 16.231</i>					
3de eeuw v.Chr.					
<i>Callimachus: AP 7.317</i>					
<i>Callimachus: AP 7.725</i>					
<i>Dioscorides: AP 7.37 (1 + X - Y)</i>					
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.503</i>					
<i>Nicias: AP 6.122</i>					
<i>Theodoridas: AP 6.224</i>					
2de eeuw v.Chr.					
<i>Antipater van Sidon: AP 7.161</i>					
<i>Antipater van Sidon: AP 7.424</i>					
<i>Antipater van Sidon: AP 7.426</i>					
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
<i>Antipater van Thessalonikè: AP. 16.184</i>					
<i>Marcus Argentarius: AP. 16.241</i>					
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.					
<i>Strato: AP 12.206</i>					
1ste eeuw					
<i>Antiphrilos: AP 9.549</i>					
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 7.379</i>					
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.192 (X - Y + 1)</i>					
<i>Erycius: AP 9.237</i>					
<i>Lucillius: AP 11.155 (1 + X - Y)</i>					
<i>Lucillius: AP 11.388</i>					
<i>Nicarchus: AP 11.124 (1 + X - Y)</i>					
<i>Tullius Geminus: AP. 16.103</i>					

	Type 1					
	Persoonsuitgangen (sprekerswisseling)	Persoonsuitgangen (sprekersidentificatie)	Werkwoordbetekenis	Imperativus	Woordherhaling	Antwoord (een van) eerste woord(en)
4de/3de eeuw v.Chr.						
<i>Anyte</i> : APl. 16.231						
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus</i> : AP 7.317						
<i>Callimachus</i> : AP 7.725						
<i>Dioscorides</i> : AP 7.37 (1 + X - Y)						
<i>Leonidas van Tarentum</i> : AP 7.503						
<i>Nicias</i> : AP 6.122						
<i>Theodoridas</i> : AP 6.224						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.161						
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.424						
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.426						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Antipater van Thessalonikè</i> : APl. 16.184						
<i>Marcus Argentarius</i> : APl. 16.241						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato</i> : AP 12.206						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos</i> : AP 9.549						
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 7.379						
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 9.192 (X - Y + I)						
<i>Erycius</i> : AP 9.237						
<i>Lucillius</i> : AP 11.155 (1 + X - Y)						
<i>Lucillius</i> : AP 11.388						
<i>Nicarchus</i> : AP 11.124 (1 + X - Y)						
<i>Tullius Geminus</i> : APl. 16.103						

Type 2

	Type 2							
	Vraagwoord	Aanspreking	Spreker geïdentificeerd	Zelfidentificatie	Persoonlijke voornaamwoorden	Partikel δέ (verbinding vorige vraag)	Partikel ἐν (verbinding binnen eenheid)	Partikel ὅτι (verbinding vorige vraag)
3de eeuw v.Chr.								
<i>Callimachus</i> : AP 6.351								
<i>Leonidas van Tarentum</i> : AP 7.163								
<i>Posidippus</i> : APl. 16.275								
2de eeuw v.Chr.								
<i>Antipater van Sidon</i> : AP 7.164								
1ste eeuw v.Chr.								
<i>Archias/Antipater van Sidon</i> : AP 7.165								
<i>Meleager</i> : AP 7.470								
<i>Meleager</i> : AP 7.79								
<i>Philodemus</i> : AP 5.46								
<i>Tullius Flaccus</i> : AP 9.37								
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.								
<i>Automedon</i> : AP 11.324								
1ste eeuw								
<i>Antiphrilos van Byzantium</i> : AP 9.294								
<i>Leonides van Alexandrië</i> : AP 7.548								
<i>Nicarchus</i> : AP 9.330								
<i>Philippus</i> : AP 6.259								
<i>Philippus</i> : APl. 16.193								
<i>Philippus</i> : APl. 16.240								

	Type 2				
	Partikel γάρ (antwoord inleiden)	Partikel γάρ (vraag inleiden)	Partikel γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding vorige vraag)	Partikel καί (verbinding binnen eenheid)
3de eeuw v.Chr.					
<i>Callimachus: AP 6.351</i>					
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>					
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>					
2de eeuw v.Chr.					
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>					
1ste eeuw v.Chr.					
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>					
<i>Meleager: AP 7.470</i>					
<i>Meleager: AP 7.79</i>					
<i>Philodemus: AP 5.46</i>					
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>					
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.					
<i>Automedon: AP 11.324</i>					
1ste eeuw					
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>					
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>					
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>					
<i>Philippus: AP 6.259</i>					
<i>Philippus: APl. 16.193</i>					
<i>Philippus: APl. 16.240</i>					

	Type 2					
	Partikels καί γάρ (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί + persoonlijk/bezitte lijk voornaamwoord	Partikel ἀλλά (verbinding vorige uitspraak)	Partikel ἀλλά (verbinding binnen eenheid)	Persoonsuitgangen (sprekerswisseling)	Persoonsuitgangen (sprekersidentificatie)
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						
<i>Philodemus: AP 5.46</i>						
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphrilos van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						

	Type 2					
	Imperativus	Optativus	Uitroep	Woordherhaling	Variant woord	Antwoord (een van) eerste woord(en)
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 6.351</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 7.163</i>						
<i>Posidippus: APl. 16.275</i>						
2de eeuw v.Chr.						
<i>Antipater van Sidon: AP 7.164</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Archias/Antipater van Sidon: AP 7.165</i>						
<i>Meleager: AP 7.470</i>						
<i>Meleager: AP 7.79</i>						
<i>Philodemus: AP 5.46</i>						
<i>Tullius Flaccus: AP 9.37</i>						
1ste eeuw v.Chr./1ste eeuw n.Chr.						
<i>Automedon: AP 11.324</i>						
1ste eeuw						
<i>Antiphilus van Byzantium: AP 9.294</i>						
<i>Leonides van Alexandrië: AP 7.548</i>						
<i>Nicarchus: AP 9.330</i>						
<i>Philippus: AP 6.259</i>						
<i>Philippus: APl. 16.193</i>						
<i>Philippus: APl. 16.240</i>						

Type 3

	Type 3					
	Vraagwoord	Aanspreking	Spreker geïdentificeerd	Verteller identificeert sprekers	Verteller introduceert directe rede	Persoonlijke voornaamwoorden
3de eeuw v.Chr.						
<i>Callimachus: AP 7.89</i>						
<i>Callimachus: AP 7.524</i>						
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>						
<i>Rhianus: AP 12.38</i>						
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>						
1ste eeuw v.Chr.						
<i>Meleager: AP 12.101</i>						
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>						
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.						
<i>Strato: AP 12.8</i>						
1ste eeuw						
<i>Lucilius: AP 11.391</i>						

	Type 3				
	Partikel δέ (verbinding eerdere uitspraak verteller)	Partikel δέ (verbinding vorige vraag)	Partikel δέ (verbinding binnen eenheid)	Partikels μέν...δέ (verbinding binnen eenheid)	Partikel καί (verbinding binnen eenheid)
3de eeuw v.Chr.					
<i>Callimachus: AP 7.89</i>					
<i>Callimachus: AP 7.524</i>					
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>					
<i>Rhianus: AP 12.38</i>					
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>					
1ste eeuw v.Chr.					
<i>Meleager: AP 12.101</i>					
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>					
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.					
<i>Strato: AP 12.8</i>					
1ste eeuw					
<i>Lucilius: AP 11.391</i>					

	Type 3				
	καὶ + persoonlijk voornaamwoord	Persoonsuitgangen (sprekerswisseling)	Persoonsuitgangen (sprekersidentificatie)	Imperativus	Antwoord (een van) eerste woord(en)
3de eeuw v.Chr.					
<i>Callimachus: AP 7.89</i>					
<i>Callimachus: AP 7.524</i>					
<i>Leonidas van Tarentum: AP 9.320</i>					
<i>Rhianus: AP 12.38</i>					
<i>Theaetetus: AP 6.357</i>					
1ste eeuw v.Chr.					
<i>Meleager: AP 12.101</i>					
<i>Philetas van Samos: AP 7.481</i>					
Tussen 1ste eeuw v.Chr. en 2de eeuw n.Chr.					
<i>Strato: AP 12.8</i>					
1ste eeuw					
<i>Lucillius: AP 11.391</i>					